

Fazlija Alikalfić

STASANJE
JEDNE
MLADOSTI

Mostar, 1985.

**PRILOG ZA ISTORIJU REVOLUCIONARNOG RADNIČKOG POKRETA
I NOB-e MOSTAR**

Knjiga 1.

**ODBOR ZA ORGANIZACIJU IZRADE PRILOGA ISTORIJI
REVOLUCIONARNOG RADNIČKOG POKRETA I NOB-e MOSTARA**

Enver Čemalović (predsjednik), Nebojša Milivojević (sekretar), Džemal Alikalfić, Fazlija Alikalfić, Danilo Bilanović, Safet Čišić, Sulejman-Brato Čišić, Uglješa Danilović, Džemal Drače, Zulfikar Džankić, Osman Đikić, Salko Fejić, Jelena Gačić, Vaso Gačić, Nikola Gašić, Vasko Gnjačić, Ljubo Gordić, Muhamed M. Grebo, Refik Hamzić, Risto Ivanišević, Ivo Jerkić, Mladen Knežević, Olga Marasović, Abdulmumin Marić, Čedomil Milićević, Štefica Musa, Franc Novak, Isidor Papo, Damjan Rotim, Mensur Seferović, Nusret Seferović, Mustafa Sefo, Ivan Stojčić, Stipe Stojkić, Hamida Šabanac, Azra Šarac, Nedim Šarac, Franjo Šimić, Marko Šunjić, Bisera Taušan, Mustafa Temim, Mustafa Udovičić

REDAKCIJA

Džemal Alikalfić (odgovorni urednik), Safet Čišić, Jelena Gačić, Ljubo Gordić, Stjepan Ivanković, Ivo Jerkić, Muharem Kreso, Andrija Krešić, Nebojša Milivojević, Sana Salahović, Nusret Seferović

RECENZENTI

**Dr Zlata Grebo
Čedomil Milićević**

FAZLIJA ALIKALFIĆ

STASANJE JEDNE MLADOSTI

(Sjećanje na rad Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru)

»Moram ovdje da podvučem činjenicu da je u toku čitavog Oslobođilačkog rata Mostar dao cvijet svoje omladine u partizanske jedinice, i u borbi i u pozadini. Mladi naraštaji, još iz školskih klupa, popunjavali su hercegovačke jedinice i hrabro ginuli u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. To je bila omladina kojom treba da se ponosi ne samo Mostar već i narodi Jugoslavije.«

Josip Broz Tito

USPOMENI

Dr SAFETA MUJIĆA, narodnog heroja,
potpredsjednika Upravnog odbora
protagoniste i jednog od stubova
Muslimanske narodne biblioteke u
Mostaru

i

PLEJADE OMLADINACA I OMLADINKI MOSTARA

koji su, kao aktivisti Biblioteke,
ostvarili trajnu uspomenu na svoje djelo
i u narodnooslobodilačkom ratu položili
živote za slobodu, bolji i humaniji život
naših naroda i narodnosti.

Fazlija Alikalfić

IZ RECENZIJE Dr ZLATE GREBO

»Pored datih napomena o kojima se u recenziji govori, značaj rada se ogleda u činjenicama:

— što rad, bez sumnje, predstavlja nezaobilazan prilog za izučavanje ne samo kulturno-prosvjetne nego i političke istorije Mostara;

— što je to prvi rad u kome je svestrano opisana djelatnost Biblioteke i široka platforma njenog djelovanja;

— što se kroz rad Biblioteke dobija i dosta široka slika o djelovanju napredne inteligencije koja se, bez razlike na nacionalnu pripadnost, okupljala oko Biblioteke o čijoj ulozi u predratnom revolucionarnom pokretu u Mostaru nema mnogo podataka;

— što rad predstavlja prilog izučavanju istorije omladinskog pokreta u Mostaru, jer su se u Biblioteci okupljali svi slojevi omladine — studentske, srednjoškolske, radničke, velikog dijela nezaposlene ženske muslimanske omladine, a posljednjih godina njena aktivnost je bila usmjerena i prema selu;

— što daje značajne podatke o radu sa ženama, posebno ženskom muslimanskom omladinom, te će u izučavanju tzv. »ženskog pitanja« predstavljati vrijednu građu;

— što predstavlja i prilog izučavanju nacionalnog pitanja, posebno uloge nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava, što nije beznačajno kada se govori o vremenu u kome je djelovala Biblioteka i pitanju kome je Partija uvijek poklanjala izuzetnu brigu;

— što se takvim načinom prikazivanja rada Biblioteke daju i podaci o širini djelovanja revolucionarnog radničkog pokreta u Mostaru u kome je Partija imala rukovodeću ulogu i takav uticaj koji je ostvarila na široke progresivne slojeve.«

Dr Zlata Grebo

IZ RECENZIJE dipl. ing. ČEDOMILA MILIĆEVIĆA

»To je solidan i vjerodostojan rad zasnovan na autorovom sjećanju i prisjećanju njegovih preživjelih saradnika iz Odbora i članstva Biblioteke, kao i na izvjesnoj dokumentaciji koju mu je pružio Arhiv Hercegovine u Mostaru. Ne vjerujem da se može dati neka ozbiljnija zamjerka ovom radu. Možda ima nečeg zaboravljenog ili nedovoljno sagledanog, što je neminovnost svakog ovakvog rada. No,

kako ovo nije, kao što i sam autor u predgovoru kaže, posljednja riječ o Biblioteci, vjerovatno će se to nadoknaditi u drugim radovima koji budu pisani o Društvu.

Što će ova knjiga ugledati svjetlo dana, treba odati svaku pohvalu i priznanje autoru drugu Fazliji Alikalfiću. Kao jedan od osnivača, obnovitelja i predsjednika Upravnog odbora Biblioteke svakako je meritorna ličnost koja o njoj može dati najautentičnije svjedočenje. Njegova je zasluga što je Biblioteka postigla vidan ugled i uticaj u građanstvu obavljajući uspješno svoju aktivnost. To u ono vrijeme, i u onim uvjetima reakcionarnih režima, nije bila laka dužnost. On je znalački i hrabro, sa svojim saradnicima i članstvom, uspješno vodio Društvo braneći ga od raznih nasrtaja reakcionarno-konzervativnih krugova, a pogotovo od režimskih vlasti.«

Čedomil Milićević

PREDGOVOR

Vrijeme današnje. Prošlost doživljena i zapamćena. Vremensko odstojanje dovoljno, ni dugo — da nešto važno promakne, ni kratko — da se sa osjećajem odgovornosti pred društvom i istorijom, smireno, bez strasti i predubjeđenja, barem iz jednog ugla, ispričaju naponi i uslovi stasanja jedne mladosti koja je, pod uticajem i rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, svoje oduševljenje, svoje opredjeljenje i svoj život ugradila u borbu za pravedniji, sretniji i humaniji život našeg čovjeka i društva.

Moja je namjera da ispričam neka svoja sjećanja iz tog perioda i što više onih naoko »sitnih« momenata i događaja iz života i rada *Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru*, iz djelovanja ljudi okupljenih oko njenog programa i akcije.

Svjedoci onih dana, a još više sudionici u događajima, prepoznace svoje vrijeme, možda će prepoznati i sebe u nekim zbivanjima i akcijama kojima je u ovom radu dato mjesta. Onima čija prva sjećanja tek dopiru do predratnih dana ili koji stasaju u sasvim novim uslovima, u kojima je pobjeda socijalističke revolucije u našoj zemlji stvorila pretpostavke za izgrađivanje bitno drugačijeg društva i promijenila kriterije cjelovitog vrednovanja života i njegovih manifestacija, neophodno je približiti to vrijeme i predstaviti ga barem u nekim njegovim parametrima. Samo kroz prizmu koja obasjava »vrijeme i prostor« moći će se stvoriti pravi sud o nastojanjima i uspjesima jedne generacije koja je slomila mrak i stvorila uslove da društvo u daljem razvoju iskorači na svjetlije puteve.

Čitalac će, nadam se, u poglavljima koja slijede, doživjeti ono vrijeme kroz niz navedenih pojava i istina, ali opet samo kao mali isječak stvarnosti u kojoj su živjeli i djelovali ljudi, organizacije i ustanove u kraljevskoj Jugoslaviji. U takvim uslovima je ponikla i djelovala i Muslimanska narodna biblioteka u Mostaru. Treba se uživjeti u prilike da bi se sagledala potpuna slika onog vremena i njegovog izazova. Pošto smo poznavali i osjećali to vrijeme, sa svim njegovim tegobama i nepravdama, mi, okupljeni oko Biblioteke, rukovodili smo se uvjerenjem da nikakvi naponi ni žrtve nisu veliki da se ono pobijedi.

Ovo nije posljednja riječ o Biblioteci. O njoj do sada nije napisan nijedan studiozniji rad ili prikaz njenog djelovanja. Pisalo se samo u pojedinim prilikama, usputno, novinarski ili referatno, u čemu je

često bilo i proizvoljnih ili na dohvat uzetih navoda i ocjena. Sigurno je jedno da kulturna i politička istorija predratnog Mostara ne može mimoći Biblioteku, njenu ulogu i značaj u revolucionarnom preobražaju mostarske sredine, posebno omladine, školske i radničke, u periodu koji je neposredno prethodio sudbonosnim danima okršaja sa silama mraka i njihovom pobjedonosnom slamanju. Utoliko više sam se trudio da ovaj rad svojim svjedočenjem uzmogne poslužiti kao građa za istorijske analize i ocjene. Zato sam više mjesta posvetio prikazu i ocjeni nekih događaja i pojava, naoko i manje značajnih, radi boljeg razumijevanja ljudi i vremena.

Biblioteka je oko svog programa okupila veliki broj građana Mostara, svih uzrasta i zanimanja. Mnogi od njih su u ovom radu spomenuti, ali još mnogostruko veći broj nije u ovim sjećanjima ni zabilježen. To je možda i prateća neminovnost svih radova ove vrste. Jedno je sigurno: nije postojala nikakava tendencija da se neko zanemari ili potcijeni.

U februaru mjesecu 1981. godine se navršilo punih četrdeset i pet godina od kako smo preuzeli rukovođenje Bibliotekom. To je više nego jedan cijelzi radni vijek. Sretna je okolnost da još ima saučesnika i savremenika iz perioda njenog djelovanja. To je bilo saznanje koje me je hrabrilo i pomagalo mi u radu.

Iskreno zahvaljujem istaknutim članovima Upravnog odbora Biblioteke — Džemalu Alikalfiću, Ejubu Fazlinoviću, Šefiki Resulbegoviću, Muhamedu A. Grebi, Salki Đikiću, Šefkiji Puziću i drugima što su pomogli da se osvježe sjećanja na razvoj i djelovanje Biblioteke, da se od zaborava otrgnu mnoge činjenice koje su presudne za potpunijanje slike o ovoj značajnoj ustanovi kulturne i političke istorije Mostara.

S posebnim zadovoljstvom izražavam priznanje i zahvalnost Odboru za pisanje istorije revolucionarnog radničkog pokreta Mostara, koji je, uvažavajući značaj i ulogu Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru u revolucionisanju mostarske omladine, zaključio da svojim naporima i sredstvima omogućući objavljivanje ovog rada.

Sugestije recenzenata rada (inž. Čedomil Milićević i dr Zlata Grebo) i članova Redakcije edicije Odbora doprinijele su da je rad u svom konačnom tekstu potpuniji i dokumentovaniji. Za ta nastojanja i saradnju srdačno im zahvaljujem.

Zahvalan sam Arhivu Hercegovine u Mostaru, posebno njegovom direktoru Zulfikaru Džankiću koji mi je, sa svojim saradnicima, najspremnije stavio na raspolaganje dokumentaciju o Biblioteci kojom raspolaže Arhiv, zatim zabilježena sjećanja nekih članova i prijatelja Biblioteke u kojima su se mogle dokučiti ili provjeriti činjenice barem o nekim periodima postojanja i djelovanja Biblioteke.

U arhivu Narodne biblioteke u Mostaru čuva se dio spasenih arhivskih dokumenata Muslimanske narodne biblioteke (iz 1936, 1937. i 1938. godine) za koje sam tek nedavno doznao. Iz tih dokumenata crpio sam podatke o sastavu odbora Biblioteke, zatim podatke o nekim značajnim događajima, manifestacijama, drugim akcijama i sl.

Na osnovu ove dokumentacije rad je dobio mnogo na svojoj autentičnosti, jer su time utvrđene neke činjenice s kojima ranije nisam raspolagao. Mnoge su dugim vremenskim rastojanjem bile izbljebile, skoro zaboravljene. Za ovu sretnu okolnost zahvalnost dugujem Jeleni Gačić, poslije rata dugogodišnjem direktoru Narodne biblioteke u Mostaru, zatim sadašnjem direktoru Narodne biblioteke Seniji Zekić i bibliotekarki Branki Erceg.

Fazlija Alikalčić

I

PRILIKE U KOJIMA JE BIBLIOTEKA DJELOVALA

Kraljevina Jugoslavije je bila zemlja klasnog i nacionalnog ugnjetavanja, zemlja izrazite građanske i nacionalne neravnopravnosti, iako je formalno nosila atribut demokratske države.

Suviše bi nas daleko odvelo objašnjavanje pravih narodnih težnji, rasporeda snaga, političke i međunarodne konstelacije iz koje je rezultiralo ujedinjenje naroda Jugoslavije u zajedničku državu. Prošle su skoro tri godine od formiranja države do donošenja Vidovanskog ustava (juni 1921) po kome je novoosnovana država dobila naziv Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, čime je odmah od početka, u najvišem zakonu zemlje, utemeljena neravnopravnost naroda i narodnosti kojima je Jugoslavija bila domovina. Pored Srba, Hrvata, i Slovenaca, u Jugoslaviji su živjeli, i žive, i Makedonci, Crnogorci, Muslimani, Albanci, Mađari, Slovaci itd. Makedonija, Makedonci i makedonski jezik nisu priznavani. Svako protivljenje ili djelovanje protiv tog stanja bili su zabranjeni i kažnjivi. Crnogorci su bili jednostavno tretirani kao Srbi. Muslimanima nije bio poznat nacionalni individualitet, mnogi su ih smatrali kao etničku grupu i sl. Za njih su se neprekidno otimala srpska i hrvatska buržoazija i borbu prenosile na politički teren. Albanaca je na Kosovu i Metohiji (tada se to zvala Južna Srbija) živjelo blizu jedan milion, ali ih jugoslovenska statistika nije vidjela. Oni su mogli biti sve drugo samo ne Albanci.

»Hegemonistički položaj srpske buržoazije prikriiven je unitarističkom nacionalnom ideologijom, koja počiva na gledištu o postojanju jedne jedinstvene jugoslavenske nacije i, shodno tome, o stvaranju jedne jedinstvene, centralistički uređene jugoslavenske državne zajednice. Dvije najjače političke strane, Radikalna i Demokratska, usvajajući i sprovodeći ovakvu ideologiju, branile su, u stvari, srpski nacionalni interes; zbog teškoća da se stvori jedna srpska nacionalna država, usled nemogućnosti da veliki deo Srba, koji žive u drugim jugoslovenskim pokrajinama, izmešan sa drugim jugoslovenskim »plemenima«, bude objedinjen na jednom nacionalnom teritoriju, odbacuje se nacionalni princip kao osnova državne organi-

zacije». ¹⁾ Ovaj stav je »de facto« oživotvoren novim ustavom donesenim u periodu Šestojanuarske diktature u 1931. godini, koji je stvarno oktroisao kralj Aleksandar I Karađorđević, prema kome je proglašena Kraljevina Jugoslavija. Zabranjeno je ispoljavanje nacionalne pripadnosti, inaugurisan je kurs tzv. integralnog jugoslovenstva, koji je postepeno trebalo da amalgamira sve nacionalne pripadnosti naroda Jugoslavije. Bile su zabranjene i nacionalne zastave kao simboli nacionalne samosvojnosti.

Nije slučajno što je vladajuća buržoazija onemogućavala omladinu, kao najbrojniji dio društva, oštećivala je u svim pravima, naročito političkim, gdje god je mogla. Po Ustavu Kraljevine Jugoslavije punoljetnost se sticala sa navršenom 21. godinom života i tek sa punoljetnošću se stupalo u određeni krug građanskih prava. Aktivno biračko pravo se sticalo sa punoljetstvom, ali pasivno mnogo kasnije. Za narodnog poslanika u parlamentu mogao je biti biran građanin tek kada je navršio 30 godina života, a za senatora tek sa navršenih 40 godina. Treba znati i to da je Ustav iz 1931. godine postavio još jednu restrikciju građanskih prava, za kralja je rezervisano pravo da imenuje jednu polovinu senatora u Senat koji je tim Ustavom prvi put i kreiran u Jugoslaviji.

U Kraljevini Jugoslaviji je žena, kao građanin, bila u posebno neravnopravnom položaju. Žene nisu uopšte imale biračkih prava, ni aktivnog ni pasivnog, niti su kao građani učestvovala u parlamentarnim, oblasnim ili opštinskim izborima. Žena nije mogla zauzimati položaj sudije, mogla je imati i zvanje doktora pravnih nauka. To se »objašnjavalo« njenom emotivnom prirodom. U imovinsko-pravnim i porodičnim pitanjima ispoljavao se još poseban vid neravnopravnosti žene Muslimanke sa mušakrcima. Ova oblast prava je počivala na propisima šerijatskog prava koje je bilo opštevažeće i Ustavom priznato za pripadnike islamske vjerske zajednice. Muslimanka je, po tradiciji, u odrasloj dobi bila pokrivena zarom i feredžom. Mlade Muslimanke, Mostarke među prvim, su se u patrijarharnim porodicama odlučno borile, a djelimično i uspjele, da sa sebe skinu ove stege. Tek je naša revolucija radikalno skinula s dnevnog reda ovu vjekovnu nepravdu prema ženi.

Politika nije bila »za svakoga«, naročito ne za omladinu! U gimnaziji je bilo nastavnika koji su, kao vjerni službenici svojih gospodara, ili možda čak i iz vlastitog uvjerenja, đacima »objašnjavali« kako politika nije za učenike, za mladež uopšte.

Aktivna vojna lica (oficiri, podoficiri, građanska lica na službi u vojsci) nisu imali izbornih prava. Vojsci je namijenjena uloga da čuva poredak i sistem u državi, pa mora biti izvan politike! Tako su tada mislili i tako su postupali vlastodršci. Zato je i za građane (civilne), za vrijeme službe u vojsci (vojni rok, služba u rezervi i sl.),

¹⁾ Gligorijević Branislav — Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS (1919—1929) — Zbornik radova, Politički život Jugoslavije (1914—1945), str. 386, Beograd, 1973.

važila suspenzija biračkog prava. S podozrenjem se gledalo na đake-vojnike koji su u školama za rezervne oficire pokazivali interes za politiku, čak ako su pratili i naš poznati list »Politiku«. To je i moje vlastito iskustvo iz škole za rezervne pješadijske oficire u Bileći.

Crkva nije bila odvojena od države, imala je privilegovan položaj i miješala se u život države i društveni i politički život u cjelini. Vjerska pripadnost se vodila u generalijama građana. Postojao je samo crkveni (za muslimane šerijatski) brak (izuzev jednog neznatnog dijela Vojvodine, na koji su se protezale regule o braku iz ranije važećeg mađarskog zakonodavstva) sa njegovim sakralnim i civilnim na zakonu osnovanim konsekvencama.

Sve državne i vojničke svečanosti (krsna slava pukova i sl.) obavezno su praćene određenim vjerskim ceremonijama. Vojska je, čak, svojim počasnim stražama i određima učestvovala u pojedinim čisto crkvenim manifestacijama (badnjaci, litije, procesije itd.). Svako polaganje temelja i puštanje u rad državnih, često i opštinskih objekata (škole, banke, bolnice, mostovi i sl.), obavljalo se uz asistenciju crkve, uz molitve i osveštenja. U zaostalosti i masovnoj neprosvijećenosti naroda, crkva kao »inkarnacija božije svetosti«, ponašala se kao faktor koji, »božijom voljom«, može uticati i na prirodne pojave! Protiv suše i grada, u javnim manifestacijama i povorkama, korišćene su dove i molepstviya kojima su često, po dužnosti, prisustvovali i učenicima škola.

X

Pismenost jednog naroda najrječitije govori o njegovim stvarnim kulturnim, privrednim i političkim prilikama, o sveukupnom društvenom položaju građana. Između dva svjetska rata nepismenost u Bosni i Hercegovini je iznosila, u prosjeku, oko 74⁰/₀ ukupnog stanovništva iznad deset godina starosti. U nekim srezovima ta slika je bila još gora (Prozor — 86,1⁰/₀, Duvno — 85,0⁰/₀, Konjic — 77,4% itd.). U srezu mostarskom, sa Mostarom kao najvećim i glavnim gradom Hercegovine, nepismenost je dostigla 61,4%. Pošto je položaj žene u cjelini bio u svemu gori od muškarca, nepismenost je među ženama bila još poraznija (Cazin — 97,1⁰/₀, Nevesinje — 93,3%, Bičleća — 92,2⁰/₀, Konjic — 91,2%, Mostar — 79,4⁰/₀ itd.). Radi ilustracije navodimo da se nepismenost u tom istom periodu u Jugoslaviji kretala od 5,6⁰/₀ u Dravskoj do 72,6% u Vrbaskoj banovini (statistika prema tadašnjoj administrativnoj podjeli Jugoslavije na srezove i banovine)²).

Neposredno poslije prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini su postojale državne pune gimnazije (velike gimnazije ili realke) samo u pet gradova: u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci, Tuzli i Biha-

²) Rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine — prema radu: Nafis Defterdarović — Bosna i Hercegovina u mraku, »Putokaz« broj 1—2—3/1939, str. 262—268, Zagreb.

ću. Pored državnih postojale su još četiri gimnazije vjerskih zajednica sa pravom javnosti — franjevačka gimnazija u Visokom i Širokom Brijegu, isusovačka gimnazija (nadbiskupska) u Travniku i šerijatska gimnazija u Sarajevu. Sve su to bile ustanove koje su ostale još iz perioda austrougarske okupacije, osim šerijatske gimnazije koja je otvorena u novembru 1918. godine.³⁾

U Mostaru, koji je tada imao oko 20.00 stanovnika⁴⁾, pored gimnazije postojalo je još samo pet četvororazrednih osnovnih škola, četiri državne i osnovna škola časnih sestara (sa pravom javnosti); zatim tzv. Građanska škola (prvi stepen srednjoškolskog obrazovanja, ranije se zvala Trgovačka škola), Zanatska škola (poslije osnovne škole stručna priprema za radnička zanimanja), Ženska stručna škola (priprema za domaćinstvo) i Učiteljska škola. Jedno vrijeme je postojala i tzv. Viša djevojačka škola (drugi stepen srednjoškolskog obrazovanja za djevojke), pa je ukinuta.

Između dva svjetska rata u Bosni i Hercegovini nije postojao ni jedan fakultet. Postojala je samo Viša šerijatsko-teološka škola u Sarajevu. Tek pred drugi svjetski rat došlo je do osnivanja poljoprivredno-šumarskog i medicinskog fakulteta u Sarajevu, ali ih je ratni vihor, u nastajanju, odnio.

Sva napredna, naročito marksistička, literatura se s velikim teškoćama probijala u štampu. Kakvo je bilo to vrijeme, i kolike su zapreke stajale na putu izdavanja dobre knjige, može posvjedočiti i ovo sjećanje Ota Bihaljija Merina na početke rada beogradskog NOLIT-a⁵⁾ u tridesetim godinama ovoga vijeka i njegovu izdavačku djelatnost u bivšoj Jugoslaviji.

»Na primeru Verfelove knjige (»Četrdeset dana Musa Daga«, primjedba F. A.) može današnji čitalac da shvati kako je u ono vrijeme bilo teško voditi izdavačko preduzeće. Roman koji prikazuje proganjanje i masovno uništavanje Jermena u Turskoj bio je dug sudski postupak, koji je Nolit doveo u pitanje. Konačnu zaplenu celokupnog izdanja ovo mlado preduzeće ne bi finansijski moglo da preživi.

Što je cenzura ovo, širom sveta poznato, humanističko delo najzad pak pustila, rezultat je uporne, vešto vođene borbe. Možda i zbog kritičkog odjeka izvan granica Jugoslavije.«⁶⁾

³⁾ Mitar Papić — Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878—1918), Sarajevo, 1972.

⁴⁾ Prema službenoj statistici iz 1931. godine, u kojoj je prikazana struktura stanovništva po vjerskoj pripadnosti, u gradu Mostaru je bilo: pravoslavnih — 5.502, rimokatolika — 5.764, evangelista — 32, ostalih hrišćanskih religija — 17, muslimana — 8.844, ostalih — 136, ukupno — 20.295 stanovnika. (Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931., Prisutno stanovništvo po vjeroispovesti, Knjiga II, str. 81, Beograd, 1938).

Iz pokazanog odnosa može se, približno, zaključiti i o tadašnjem brojnom odnosu pripadnika različitih nacionalnosti u Mostaru.

⁵⁾ NOLIT je osnovan 1928. godine. Za vrijeme okupacije zemlje rasturen je. Poslije Oslobođenja započinje opet svoju bogatu izdavačku djelatnost.

⁶⁾ Oto Bihalji-Merin — izdavač Pavle Bihali; »Nolit 1928—1978«, Specijalni prilog »Politike« od 19. XI 1978, str. 3.

Kraljevina Jugoslavija (Kraljevina SHS) je bila zaostala agrarna zemlja u kojoj se preko 80% stanovništva bavilo poljoprivredom. U nekim srezovima brdsko-planinskih područja Jugoslavije (i Bosne i Hercegovine) poljoprivredom se bavilo, i od nje živjelo, i preko 90% stanovništva.

Osim u velikim ravničarskim područjima (Vojvodina, Slavonija, Posavina i sl.) u ostalim dijelovima zemlje dominirao je sitni privatni posjed, jako disperziran, naročito u brdsko-planinskim rejonima. U Hercegovini i drugim kraškim krajevima (Dalmacija, Crna Gora itd.) veliki broj seoskih domaćinstava je bio tako siromašan da je od cijelog posjeda u jednoj porodici jedva jedan dunum ziratnog zemljišta otpadao na jednog člana domaćinstva. Određeno se može reći da su to bila više sirotinjska seoska domaćinstva nego posjedi koji su omogućavali kakav-takav život na vlastitoj zemlji. Agrarna prenaseljenost je bila karakteristična za cijelu Jugoslaviju, a iz mnogih oblasti zemlje (Lika, Dalmacija, Crna Gora, Makedonija i dr.) pa i Hercegovine, iz sela se odlazilo u pečalbu i nadničarenje u gradove ili se u potrazi za hranom i radom iseljavalo iz domovine. Najčešće u prekomorske države.

U državnoj svojini je bilo svega nekoliko procenata ukupne površine poljoprivrednog zemljišta. Na tim površinama su postojala državna poljoprivredna dobra, stočarske priplodne forme ili ergele, ali ni jedna u Hercegovini.

Na privatnim imanjima obrada zemljišta je bila do kraja primitivna — ralice i plug sa volovskom ili konjskom zapregom — a proizvodnja pretežno naturalna. Ni na svim državnim dobrima se nije koristila postojeća poljoprivredna mehanizacija, samo na onim najrazvijenijim i najnaprednijim dobrima (na primjer »Belje«) koristio se traktor i poneka mašina radilica (vršalica i sl.). Prinosi su općenito bili niski, a na privatnim posjedima jako niski, kod žitarica svega oko 20% i manje od danas dostignutih redovnih prinosa na površinama poljoprivrednih radnih organizacija kod nas.

Seljak je živio vrlo teško, a radio mnogo i mučno. Usljed relativno velike i raznovrsne ponude na gradskim pijacama, plodovi zemljoradnje, voćarstva i stočarstva su bili često u bescijenje. Seljak se morao dobro namučiti da uopšte proda svoje proizvode, makar i za jeftinu cijenu.

Zbog vrlo oskudne krmne baze, teško je bilo prehraniti stoku preko zime i dočekati proljeće. U periodu velike svjetske krize (1928—1933), koja se i u Jugoslaviji jako teško osjećala, zabilježeni su slučajevi i na mostarskoj stočnoj pijaci da su seljaci u toku zime na pijaci ostavljali konje, da ih uzme ko hoće, pošto ih prethodno ni po kojoj cijeni nisu mogli prodati. A zna se, u to vrijeme konj je bio glavni oslonac života seoskog domaćinstva.

U nastojanju da preživi, i da ostane na svom posjedu, seljak se neprekidno zaduživao. Zalagao je posljednju kravu i posljednji komad zemlje i postepeno tonuo u dugovima i mjenicama bogatih gazda ili, još češće, raznih banaka. U godinama neposredno pred drugi svjetski rat prezaduženost seljaka je dostigla razmjere da se u javnosti isticalo da je seljak sav »pod hipotekom«. To je bio, i ostao, krupan opštepolutički i društveni problem Kraljevine Jugoslavije. Tek narodnooslobodilačka borba i revolucija su riješile to pitanje.

U Kraljevini Jugoslaviji gro krupne industrije je bio u privatnim rukama, kao vlasništvo bogatih pojedinaca, akcionarskih društava, banaka i sl. U svim važnijim i unosnijim granama industrijske proizvodnje, naročito u rudokopima i talionicama obojenih metala (bakar, olovo, srebro, mangan, cink itd.), bio je angažovan strani kapital (francuski, engleski, belgijski, mađarski, austrijski i dr.), koji je iz zemlje izvlačio značajne profite. U postojećoj industriji u cjelini preovlađivala je prerađivačka, laka industrija. I pored nekoliko manjih preduzeća teške industrije, moglo bi se bez pretjerivanja reći da teška industrija, bazna hemijska industrija, nisu ni postojale. Država se angažovala, najčešće, u ugljenokopima i industrijskim granama koje su podlijegale nadzoru uprave monopola (prerada duhana, dobivanje soli i dr.). Bogatstvo šuma su iskorišćavale domaće firme, a neposredno poslije prvog svjetskog rata skoro u svim većim šumsko-industrijskim preduzećima, na bazi dugoročnih ugovora, bio je angažovan i strani kapital.

Ako sliku nekadašnje jugoslovenske industrije treba približiti, dovoljno je izbliza sagledati veličinu i strukturu hercegovačke industrije koja je bila skocentrisana u Mostaru.

Najstarija, najveća, a dugo vremena i jedina industrija u Mostaru bila je Tvornica duhana sa Duhanskom stanicom. Zapošljavala je pretežno žensku nekvalifikovanu ili polukvalifikovanu radnu snagu (450 zaposlenih). Pošto je proizvodnja i prerada duhana bila državni monopol, sve tvornice duhana i sve otkupne stanice, bile su u državnim rukama. Tvornica platna braće Vitković takođe je zapošljavala samo žensku radnu snagu. Zbog slabih zarada i nezadovoljavajućih uslova rada ova tvornica je u nekoliko navrata stajala pod udarom radničkih štrajkova.

Treba registrovati i male industrijske pogone, sa malom produkcijom i malim privatnim kapitalom, kao što su: Ledara (porodice Mikačić), Krečana (porodice Pečner), Ciglana (porodice Ribica), Tvornica sapuna (porodice Knežić) i »Brdo« tvornica robe od plemenitih metala (braće Doder). Svi ovi pogoni ukupno zapošljavali su svega nekoliko desetina stalnih radnika. Tvornica »Brdo« nije ni dočekala početak drugog svjetskog rata, ranije je likvidirana.

Pored Tvornice duhana i Duhanske stanice, veliki broj radnika, najviše nekvalifikovanih i polukvalifikovanih, zapošljavao je Rudnik mrkog uglja, sa jamskom proizvodnjom. U proizvodnji, kopanju uglja, nije bilo nikave mehanizacije. Fizičkom radnom snagom kopača i pijukom, capinom i lopatom obavljao se sav proces dobivanja uglja.

U neposrednoj okolini Mostara, znatan broj radnika iz okolnih sela zapošljavali su rudnici boksita u kopanju i transportovanju rude. U svim rudnicima, sa površinskim kopom, najviše akcija je imao privatni mađarski kapital. Ni u ovim rudnicima nije bilo nikakve mehanizacije. Samo u transportu su korišteni teški kamioni velike nosivosti. Sav iskopani boksit se izvezio u inostranstvo.

U sklopu Željezničke stanice uskog kolosijeka, kao njeni pogoni, postojale su Željeznička radionica i Ložionica. Nisu to bili nikakvi industrijski pogoni niti industrijska proizvodnja nego dobro opremljene zanatske radionice (metalne, elektrotehničke, drvarske struke itd.), koje su radile na opravci lokomotiva i vagona. U ovim radionicama je bila najveća koncentracija kvalifikovanih radnika različitih struka.

Uz Komandu vojne vazduhoplovne baze postojala je, takođe, velika radionica za opravku aviona i kamiona, koja je zapošljavala znatan broj visokokvalifikovanih radnika, naročito mehaničarske struke.

To je slika cjelokupne industrije u koju je uračunato i rudarstvo onog vremena u Hercegovini. U cijeloj ostaloj Hercegovini nije postojao više nijedan industrijski pogon osim nekoliko malih privatnih pilana potočara u konjičkom i prozorskom srezu. Ovdje treba dodati i duhanske stanice za otkup, fermentiranje i magaziniranje duhana, raspoređene u regionu duhanske proizvodnje — Ljubuški, Čapljina, Stolac, Ljubinje, Trebinje, Lištica, koje su pripremale sirovinu za industrijsku preradu u domaćim tvornicama duhana ili neposredno za izvoz u inostranstvo. U vrijeme jesenje kampanje otkupa duhana, ove stanice su zapošljavale na nekoliko mjeseci dosta ženske radne snage iz okolnih sela.

U privatnim rukama je bila zanatska privreda i trgovina. Zanatska privreda je bila u svim gradovima jako zastupljena. Pored vlasnika radnji — zanatlija, zapošljavala je i znatan broj najamnih radnika. Prodiranjem industrije u pojedine oblasti zanatske proizvodnje, neki esnafi su sve više potiskivani iz privređivanja (obučari, krojači, stolari itd.), nisu mogli izdržati konkurenciju industrijskog kapitala, životarili su, a mnogi, konačno, i propali.

Borba za rad i hljebe je ispunjavala, takoreći, cijeli život radnika, naročito industrijskih, koji najčešće nisu imali ništa drugo osim fizičke radne snage s kojom su raspolagali. Nadnice i zarade su bile jako niske, jedva dovoljne da se održi goli život. Sa poslodavcima se još uvijek vodila borba za pravo na osamsatni radni dan, protiv potcjenjivanja a za pravično nagrađivanje ženske radne snage, protiv iskoriscavanja maloljetnih radnika, za obavezno socijalno osiguranje, za kolektivne ugovore i uslove zapošljavanja itd. U toj borbi značajnu ulogu su imali klasni sindikati radnika, bez obzira na to što su se vlastodršci sa poslodavcima do krajnje mjere upinjali da slome jedinstvo i solidarnost radnika. Protesti i štrajkovi su bili moćno sredstvo otpora i borbe u rukama radnika.

Da opštoj slici tadašnjeg vremena dodam samo još jedan pokazatelj: u pitanju je zdravlje i zdravstveno stanje naroda. Nerazvijena privreda zemlje, slabo ekonomsko stanje, kulturna zaostalost, velika nepismenost stanovništva; malo lekara i drugog medicinskog osoblja, uslovljavali su uopšte teško i nezadovoljavajuće zdravstveno stanje naroda, a zdravlje ljudi ugrožavao je veliki broj opasnih bolesti koje su harale i s kojima je zdravstvena služba teško izlazila na kraj. Tuberkuloza (i u Mostaru) odnosila je hiljade života godišnje i bila na prvom mjestu uzročnika smrtnosti stanovništva. Pjegavac i endemski sifilis satirali su narod, naročito mnogo u selima. Malarija je harala u mnogim našim krajevima (mnogo i u porječju donjeg dijela Neretve — Hutovo blato, Svitavsko blato — zatim okolina Mostarskog blata itd.). Smrtnost djece, naročito dojenčadi, bila je izuzetno velika.

X

Politički život u Kraljevini Jugoslaviji (Kraljevina SHS), odmah od početka, ispoljavao se u neprekidnom pregrupisavanju snaga i stalnom sukobu i borbi za vlast političkih stranaka zemlje. Raslojavanje je počelo na brojnim krupnim pitanjima — platforme ujedinjenja naroda Jugoslavije u zajedničku državu (centralistički ili federalistički sistem), na pitanju oblika države (monarhija ili republika), strukture vlasti i državne uprave, osnovnih građanskih prava itd. Sa različitim programima u izbornu borbu na prvim parlamentarnim izborima za Ustavotvornu skupštinu (održanim 28. novembra 1920) ušle su čak 22 političke stranke. Međutim, na bazi izbornog zakona koji je skrojila vlada i koji je smišljeno favorizovao velike političke stranke i grupacije, mnoge od tih stranaka nisu dobile ni jedan mandat, niti su ušle u parlament. Izbornom procedurom su na startu likvidirane. Neke se više nikada nisu kao samostalne stranke ni pojavile u političkom životu.

Kormilo su u svojim rukama držale i u vladi se smjenjivale Demokratska i Radikalna stranka, eksponenti srbijanske buržoazije, i nikada tu svoju vodeću poziciju u državi suštinski nisu ni izgubile. Građanska opozicija, čija glavna snaga je ležala u »prečanskim« strankama, među kojima je, stalno, istaknutu ulogu imala Hrvatska seljačka stranka (do 1925. godine Hrvatska republikanska seljačka stranka — HRSS), pregrupisavala se na razne načine, pogađala se oko podjele vlasti, stupala u različite koalicije, preuzimala ulogu partnera sa vodećim strankama u vladi, ali suštinski se nije ništa mijenjalo. U toj borbi za vlast, i političkoj »igri« na planu cijele zemlje. Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO) i Slovenska ljudska stranka (SLS) skoro redovno su imale ulogu »jezička na vagi« i pak-tirale sa grupama koje su na vlasti.

Na osnovu Ustava kruna je imala jake prerogative, mogla se efikasno miješati, i miješala se neprekidno, u sav politički život zemlje. Njeno povjerenje i njena naklonost su bili na strani onih politič-

kih stranaka i grupacija koje su u najvećoj mjeri garantovale kapitalističko društveno uređenje, monarhistički i centralistički sistem vlasti i državne uprave. Njima je povjeravano vođenje države.

U svim kombinacijama građanskih političkih stranaka, bez obzira na nijanse u njihovim programima i političkom taktiziranju, jedno je bilo stalno zajedničko — osujetiti narastanje revolucionarnog radničkog pokreta i slomiti snagu komunističke partije Jugoslavije koja se, odmah na izborima za Ustavotvornu skupštinu, predstavila kao ozbiljan faktor političkog života i zajednički imenitelj svenarodnog raspoloženja. Ona je jedina, odmah od početka i stalno, stajala na pozicijama revolucionarnog preobražaja društva i republikanskog oblika države. Na izborima za Ustavotvornu skupštinu je dobila 59 poslaničkih mjesta u parlamentu i po broju poslanika zauzela treće mjesto. Te godine (1920) KPJ je odnijela značajne pobjede i na opštinskim izborima i u mnogim velikim gradovima Jugoslavije (i u Beogradu) osvojila opštinsku upravu. »Boljševizacija« zemlje (kako je buržoazija formulisala borbu radničke klase za svoja prava) počela je dobijati sve izrazitiju snagu kroz političko organizovanje, kroz radničke štrajkove (generalni štrajk željezničara, štrajkovi rudara — Husinska buna — štrajk građevinara itd.) od kojih su neki suzbijeni tek oružanom silom vojske i žandarmerije. Za sve vrhove građanskog društva, za sve političke stranke i grupacije i za državu u njihovim rukama, razmah revolucionarnog radničkog pokreta i uspjesi Komunističke partije su bili signal da se svom snagom i silom države okrenu protiv KPJ.

Slijedio je udar za udarom. Najprije je, na izmaku 1920. godine (29/30. decembar), donesena čuvena Obznana kojom se zabranjuje svaka komunistička aktivnost u zemlji. Poslije usvajanja Vidovdansskog ustava (1921), koji je u Narodnoj skupštini isforsiran predstavnicima bloka građanskih stranaka na vladi, u avgustu mjesecu je donesen Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i pokreta u državi (poznatiji je pod imenom Zakon o zaštiti države) koji je komunističku aktivnost proglasio zločinom i na osnovu toga se takva aktivnost mogla kažnjavati najstrožijim mjerama (své do presude na smrt). Pozivom na taj Zakon, Narodna skupština je oduzela mandate svim komunističkim poslanicima u parlamentu, a Vlada suspendovala sve komunističke opštinske uprave i izabrane vjećnike. Uhapšeni su, i osuđeni na robijanje, mnogi komunistički poslanici i drugi istaknuti funkcioneri i članovi Partije. Pod udarima neviđenog terora Komunistička partija Jugoslavije je prestala da legalno postoji i bila prisiljena da svoje snage preastroajva i konsoliduje u ilegalnost.

Poraz Partije ne treba tražiti samo u snazi reakcije. Sa istorijskog odstojanja danas je mogue realno sagledati, i ocijeniti, i mnoge slabosti koje su prožimale Partiju, karakterisale njen program, taktiku i njeno vođenje u nastojanju.

»Tako je u prvom oštrom klasnom sukobu prevagu donijela buržoazija. Ona je bila premoćna jer se naslanjala na državni mehanizam i vojsku, jer je imala podršku imperijalističkih sila pobjednica,

koje su ubrzo poslije rata, u saradnji sa međunarodnom buržoazijom, uspjele da zaustave revolucionarni talas u Evropi i da predu u ofanzivu protiv prve zemlje socijalizma — Sovjetske Rusije. S druge strane, radnički pokret u novoj državi nije imao revolucionarnih tradicija, njegove političke organizacije bile su opterećene socijaldemokratskim idejama i političkim nasljeđem, on je u toku klasnih borbi i revolucionarnog previranja tek doživljavao proces svog političkog i organizacionog konsolidovanja. Njegova vodeća snaga — KPJ nije imala jasne predstave o putevima borbe za revolucionarni preobražaj u konkretnim jugoslovenskim uslovima, o tome koje društvene snage i slojevi, po svom društveno-političkom položaju, mogu i moraju biti saveznici radničke klase u revolucionarnoj borbi. Zbog toga rukovodstvo KPJ nije sagledalo sve potencijalne snage revolucije — milionsko radno seljaštvo i nacionalno ugnjetene mase. Polazeći od postavke »klasa prema klasi« i računajući samo na proletarijat, koji je bio malobrojan i nerazvijen, rukovodstvo KPJ, u stvari, nije ni samo bilo uvjereno u mogućnost pobjede revolucije. Tu su bili uzroci njegovog oportunističkog držanja u trenucima koji su nalogali kurs za odlučne revolucionarne okršaje.«⁷⁾

Dvije decenije Partija je živjela van zakona, pod uslovima stroge ilegalnosti. Najprije je trebalo dosta vremena da se adaptira na ilegalni rad i koliko-toliko organizaciono osposobi za takvu aktivnost. Njenu revolucionarnu snagu su, odmah od početka i skoro neprekidno, potkopavale unutarnje frakcijske borbe, nesporedumi i oštri sukobi oko suštinskih, strateških pitanja programa Partije, oko taktike vođenja revolucionarne borbe u uslovima jugoslovenskog društva, neefikasnost i pogrešni potezi rukovodećeg centra iz inostranstva itd. Svi pokušaji da se ponovno legalnim oblicima rada u političkom životu afirmišu kao partija radničke klase i radnog naroda bili su osuđeni. Neuspješan je ostao i pokušaj stvaranja Nezavisne radničke partije Jugoslavije (NRPJ) 1924. godine. I u ovom novom obliku buržoazija je prepoznala ideje i nastojanja KPJ »u novom ruhu«. U tom poslu su joj, kao i uvijek ranije, mnogo pomogli renegati radničkog pokreta, sporazumaši, koji su tražili i našli zajednički jezik sa vlastodršcima, tako da je NRPJ 1924. godine zabranjena.

Težak udar u njenom ilegalnom radu KPJ je doživjela i 1929. godine u ostrim masovnim progonima članova i funkcionera Partije, koje je na cijeloj liniji preduzeo šestojanuarski režim i diktatura kralja Aleksandra. Stotine komunista u svim dijelovima Jugoslavije izvedeno je pred sudove na osnovu Zakona o zaštiti države i osuđeno na dugotrajnu robiju. Među njima su bili i mnogi istaknuti komunisti Mostara — Gojko Vuković, Mustafa Pašić, Sava Medan i dr. U tim pogromima na komuniste policija je ubila organizacionog sekretara CK KPJ Đuru Đakovića, nekoliko članova Centralnog komiteta Partije, zatim jednog za drugim sedam sekretara CK SKOJ-a. Opet

⁷⁾ P. Morača, D. Bilandžić, S. Stojanović — Istorija Saveza komunista Jugoslavije, str. 27, Drugo izdanje, Beograd, 1977.

je trebalo dosta vremena da se Partija koliko-toliko oporavi od tih udara. A frakcijske borbe i sukobi u Partiji nisu prestajali. Partija se još više zatvorila u sebe i sektašenjem stalno više udaljavala od svoje baze i jugoslovenske političke stvarnosti.

Dolazak Josipa Broza Tita, kao generalnog sekretara, na kormilu Komunističke partije Jugoslavije (1937), označio je istorijski zaokret i potpuno novi kurs u njenom političkom djelovanju. Iako je Partija i dalje djelovala u ilegalnosti, iako ni mnogi komunisti tada nisu znali kakva to nova snaga i na nov način pokreće i usmjerava rad Partije i sve više daje novi smisao borbi radničke klase i rukovođećoj ulozi Partije, u javnom političkom životu se taj zaokret sve primjetnije i određenije osjećao. U čemu je to veliko i novo što je Josip Broz Tito inaugurisao, što je dalo novu snagu komunistima i svratilo pažnju širokih narodnih masa na Program Partije i njenu borbu:

»Suprotstavljajući se miješanju u unutrašnji život pojedinih partija, odbijajući politiku nametanja recepta revolucionarne borbe izvana, što su bile ne samo smetnje, nego i teški udarci ukupnoj revolucionarnoj aktivnosti međunarodnog radničkog pokreta u konkretnoj istorijskoj situaciji, Tito se istovremeno borio za izgradnju Partije i njeno osposobljavanje da prema uslovima u vlastitoj zemlji, bez nekritičkog kopiranja tuđih iskustava, vodi revolucionarnu borbu na čelu jugoslovenskog proletarijata«.

»Na isti način Tito ukazuje na potrebu okupljanja patriotski nastrojene i demokratske inteligencije iz redova svih naših naroda i narodnosti i uspijeva da lijevi front inteligencije usmjeri na bitna pitanja teorije i prakse izvođenja socijalističke revolucije u našim uslovima. U različitim sredinama u zemlji Tito utiče na orijentaciju demokratske inteligencije, koja je u našem pokretu, i između dva rata i u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji, i u posljednjoj izgradnji zemlje, dala značajne doprinose ostvarivanju vizije naše socijalističke budućnosti«.⁸⁾

Izuzetno vidovita i kreativna ličnost Josipa Broza Tita počela se snažno osjećati u životu Partije već njegovim preuzimanjem funkcije organizacionog sekretara CK KPJ (1936). Započela je odsudna i odlučna borba da se likvidiraju frakcije u Partiji, da se Partija reorganizuje i afirmiše kao vodeća snaga radničke klase i radnog naroda, da izide iz zatvorenosti i podzemlja i svoj uticaj proširi u sve pore gdje se radi i bori. I u tom je uspio. Iako su ta kretanja u početku išla ispod površine javnog života, njeni uspješni tokovi su vrlo brzo isplivali na površinu i novi kurs se svom širinom osjetio u tadanjem ukupnom političkom životu zemlje.

Odras ovih velikih zbivanja u Partiji vidno se mogao prepoznati i u društveno-političkom životu Mostara. Mostarska partijska or-

⁸⁾ Nikola Stojanović — Govor na komemorativnoj sjednici 6. maja 1980., »Komunist«, vanredni broj, Sarajevo, 6. 5. 1980.

ganizacija se u radu KPJ uvijek isticala svojom snagom i akcijama ne samo na području grada, nego isto tako i cijele Hercegovine, ali je njen rad i uticaj do nekoliko godina pred rat ipak u najvećoj mjeri bio okrenut prema radnicima i njihovim organizacijama. Suviše je bila zatvorena i okrenuta prema sebi. Istina, ona je neprekidno trpjela udarce režima, mnogi istaknutiji komunisti su pogodni provalama 1929. i 1932. godine i otjerani na robiju. Sreća je što provala iz 1936. godine nije zahvatila mostarsku partijsku organizaciju. Već 1937. godine počeo se osjećati novi kurs i razmah u radu organizacije. Partijska organizacija se sredila, ojačala, izišla iz rezerve i počela široko povezivati (koliko je to uopšte tada bilo moguće) preko svojih članova sa brojnim simpatizerima i demokratski raspoloženim građanima Mostara, sa omladinom, seljacima, vojnicima, svuda gdje je osjećala da može svoj uticaj rasprostrijeti. Danas se zna da je Partija u posljednjim predratnim godinama uspjela da stvori svoja jezgra ili pouzdane saradnike u skoro svim uticajnijim društvenim organizacijama Mostara — Radničko kulturno društvo »Abrašević«, Radnički športski klub »Velež«, Muslimanska narodna biblioteka, Hrvatsko pjevačko društvo »Hrvoje«, Srpsko pjevačko društvo »Gusle«, Jugoslovenski Soko, Savez izviđača i planinki (Skauti), Klub Zemljoradničke stranke itd. Ugled Partije i njen uticaj u širokim masama je mnogostruko porastao. To se vidjelo i osjećalo na svakom koraku, u svakoj javnoj akciji.

Velika proba su bili i opšti parlamentarni izbori u decembru 1938. godine, koje je provodio na čelu Vlade Milan Stojadinović u jeku svoje snage kao predsjednik Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ-e). Iako je bilo javno glasanje, Rade Bitanga, tipograf, komunist, kao nosilac liste Stranke radnog naroda u Udruženoj opoziciji, dobio je 473 glasa. To je bio impozantan broj glasova u ono vrijeme. Pouzdano se u narodu znalo, i policija je to slutila, da je to stvarno komunistička lista, ali je bila nemoćna da u sukobu sa širokom bazom opozicije osujeći i zaustavi plebiscitarno izjašnjavanje i otpor širokih narodnih masa Vladi i njenoj politici.

»Nije slučajno IV pokrajinska konferencija održana ovdje (u Mostaru, 1938. — F. A.) i nisu slučajno članovi partijskog rukovodstva u Mostaru ušli u novi Pokrajinski komitet. To je bilo priznanje dotadašnjeg uspješnog rada ove organizacije⁹⁾. Ne potcjenjujući nikoliko ulogu pojedinaca, njihova aktivnost i umješnost u rukovođenju radom partijskih organizacija i foruma Mostara, presudno je da su ostvareni rezultati postignuti radom i angažovanjem na Titovom kursu poimanja, organizovanja i vođenja Partije.

Komunistička partija Jugoslavije, pod Titovim rukovodstvom, uspjela je da do napada Hitlerove Njemačke na Jugoslaviju 1941. godine ostvari širok masovni uticaj u frontu naprednih i antifašističkih snaga zemlje. Brojno članstvo Muslimanske narodne biblioteke je,

⁹⁾ Uglješa Danilović — KPJ u Bosni i Hercegovini najborbeniji dio radničkog pokreta. Trideset godina KP BiH — SK BiH, str. 28, Sarajevo, 1978.

neposredno, predstavljalo značajnu i snažnu kariku u tom frontu Mostara. I nije iznevjerilo ni u presudnom momentu kada je KPJ poslije okupacije zemlje, kao jedina istinska narodna snaga, ostala sa narodom i kada je pozvala narode Jugoslavije na oružani ustanak protiv okupatora i domaćih izdajnika. Masovno se odazvalo pozivu. To je bilo vrijeme, i istorijski trenutak, u kome se životima dokazivala veličina ubjeđenja, oduševljenja i odlučnosti da se oslobodi zemlja i stvore uslovi za sretniji život svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Cijeli dalji razvoj događaja je pokazao da je to bio jedino pravi put. Na tom putu, u dugogodišnjim teškim borbama sa premoćnim snagama okupatora i njegovim saradnicima svih boja, narod je našao sebe i izišao kao pobjednik.

II

OSNIVANJE BIBLIOTEKE I NJEN RAZVOJ

Mostar, kao malo koji grad, ima dugu i značajnu bibliotekarsku tradiciju. Prva i najstarija poznata biblioteka u Mostaru datira još od 1570. godine. Osnovao ju je Hadži Mehmed-beg, koji je u mostarskoj tradiciji zabilježen i zapamćen pod imenom »Karadžobeg«.¹⁰⁾ Bila je to, u početku, skromna biblioteka, sastavljena samo od knjiga iz islamske teologije, namijenjena, prvenstveno, onima koji su se školovali u Karadžobegovoj medresi. Kroz kasnije decenije i stoljeća bogatila se sredstvima iz Karadžobegovog legata namijenjenim za njeno izdržavanje, a još više poklonima drugih pojedinaca — bilo u novcu, bilo u knjigama, rukopisima, prepisima pisanim na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, kasnije i na našem jeziku. Na taj način u posjed ove biblioteke su došli i mnogi vrlo značajni unikatni i književno-istorijski dokumenti. Vremenom Karadžobegova biblioteka je postala nadaleko poznata kulturno-prosvjetna ustanova Mostara, koja je bila bogata prije svega literaturom iz islamistike — islamske te-

¹⁰⁾ Hadži Mehmed-beg — Karadoz (crnooki), sin Ebu Seadetov, Mostarac, rodом iz Potoka u Bijelom Polju (kod Mostara) je poznati dobrotvor i najveći legator Mostara i Hercegovine. »Brat velikog vezira Rustema i Sinana, hercegovačkog namjesnika, koji je upravljao Hercegovinom od avgusta 1547. do juna 1549. godine«.

Karadžobeg je u Mostaru i drugim krajevima Hercegovine podizao džamije, škole (mektebe i medrese), biblioteke (kutubhane), dobrotvorne javne kuhinje (imarete), dobrotvorne gostinske domove (musafirhane), javna kupatila (hamame), mostove itd.

Karadžobegova džamija u Mostaru, po svojoj arhitekturi i nekim detaljima ornamentike, spada među nekoliko najljepših džamija u cijeloj BiH. Poslije oslobođenja (1945) registrovana je kao spomenik kulture i stoji pod zaštitom države. Uz džamiju je Karadžobeg podigao najprije medresu, a nekoliko godina kasnije uz medresu je sagrađena i kutubhana (biblioteka). Obje ove zgrade su i danas u relativno dobrom stanju. Na medresi su u 1948. godini izvršeni konzervatorsko-restauratorski radovi. Iz Karadžobegove zakladnice (vakufname), iz 1570. godine, mogu se pročitati i pojedinosti koje se odnose na prvi fond njegove biblioteke.

U poruci, iza sebe, Karadžobeg je ostavio i darovao zajednici veliki broj objekata (kuće, magaze i sl.) koji su sačinjavali te ustanove i drugi darovani objekti. (Hivzija Hasandedić — Spomenici kulture turskog doba u Mostaru, str. 14—17, Sarajevo, 1980.)

ologije, filozofije, etike, književnosti, istorije i sl., ali i djelima svjetovne literature.

Ova biblioteka je trajala kroz vijekove i služila javnosti. Istina, tokom vremena njen značaj je postajao sve manji. U posljednjim decenijama ona je prosto životarila. Definitivno je prestala raditi, i zatvorena je, 1934. godine, poslije smrti njenog posljednjeg stalnog bibliotekara — hadži Muhamed ef. Spahića. Poslije toga iz njenog fonda je otuđeno, na razne načine, dosta djela, naročito mnogo rukopisa. Ostatak knjiga i rukopisa ove biblioteke je 1950. godine prenesen u Gazi Husref-begovu biblioteku u Sarajevu, gdje se čuva sa ostalim djelima i dokumentima te poznate ustanove. Tri rukopisa iz Karađozbegove biblioteke se čuvaju u Arhivu Hercegovine u Mostaru.

U periodu turske okupacije u Mostaru je osnovano nekoliko javnih biblioteka.¹¹⁾ Pored Karađozbegove među njima se još ističe Biblioteka Derviš-paše Bajezidagića, takođe poznatog legatora Mostara. Podignuta je uz istoimenu džamiju i medresu u mahali Pothum. Biblioteka je služila svojoj namjeni sve do 1890. godine, kada je prestala raditi. Njen knjižni fond je, potom, prenesen i uvršten u Karađozbegovu biblioteku.

Pažnju čitalaca zaslužuju i: Hrvatska čitaonica sa bibliotekom, Biblioteka Franjevačkog samostana i Biblioteka Pravoslavne crkveno-školske opštine.

Hrvatska čitaonica, sa bibliotekom, osnovana je 1861. godine i radila je do austrougarske okupacije 1878. godine. Kada je 1888. godine osnovano Hrvatsko pjevačko društvo »Hrvoje« u Mostaru, knjižni fond ove biblioteke je predan »Hrvoju«.

Biblioteka Pravoslavne crkveno-školske opštine je posjedovala »više knjiga i rukopisa velike vrijednosti«, ali su uništeni tokom drugog svjetskog rata.

Biblioteka Franjevačkog samostana i danas postoji. Vrlo je bogata ne samo knjigama iz raznih oblasti teologije nego i drugim djelima, vrijednim rukopisima i kulturno-istorijskim dokumentima.

Pored pomenutih javnih i društvenih biblioteka, osnovanih u vrijeme turske uprave, u Mostaru su u tom periodu postojale mnoge privatne biblioteke od kojih su neke bile u javnosti poznate i cijenjene (na primjer biblioteka mostarskog muftije i pravnika Ahmeda Mostarca; zatim biblioteka poznatog naučnika i književnika, Mustafe Ejubovića — Šejh-Juje i dr.). Neki primjerci knjiga ili rukopisa iz njihovih biblioteka su sačuvani (Gazi Husref-begova biblioteka u Sarajevu, Arhiv Hercegovine u Mostaru).

Na smjeni 19. i 20. stoljeća u Mostaru se osnivaju, jedno za drugim, nekoliko kulturno-prosvjetnih društava na nacionalno-konfesionalnoj osnovi. Bila su to matično samostalna mostarska društva ili, pak, podružnice matica osnovanih u Sarajevu. Poslije »Hrvoja«, o kome je bilo riječi ranije, 1891. godine je osnovano Srpsko pjevačko

¹¹⁾ Hivzija Hasandedić — Spomenici kulture turskog doba u Mostaru, str. 89—97, Sarajevo, 1980.

društvo »Gusle«. Njegovo osnivanje i djelovanje u prvim decenijama velikim dijelom je vezano za kulturni i javni rad Alekse Šantića i kulturnih radnika okupljenih oko mostarskog literarnog časopisa »Zora«.

U 1902. godini su osnovani — Hrvatsko kulturno društvo »Napredak« i Srpsko kulturno-prosvjetno društvo »Prosvjeta«, a godinu dana kasnije (1903) Muslimansko kulturno i prosvjetno društvo »Gajret«. U 1906. godini je osnovano Muslimansko zanatlijsko udruženje »Ittihad«. Tridesetih godina iz naslova ovog društva je izbrisan atribut »zanatlijsko«. Konačno, 1924. godine je osnovano Muslimansko kulturno društvo »Narodna uzdanica«.

Spominjem ova društva Mostara zbog toga što je svako za sebe imalo biblioteku koja je služila prvenstveno članstvu tih društvenih organizacija, a njihovim knjižnim fondom su se pod određenim uslovima mogli, ponekad, koristiti i drugi građani.

Svoju vlastitu biblioteku je imao Radnički dom, u kome je djelovalo Radničko kulturno društvo »Abrašević«, zatim Sokolsko društvo, Antialkoholičarsko društvo, sve osnovne i srednje škole — Gimnazija, Učiteljska i Građevinska škola itd.

Ovim pregledom nije ni nominalno iscrpljen spisak javnih biblioteka koje su postojale u Mostaru. U prvim decenijama 20. vijeka, pored navedenih javnih i društvenih biblioteka, postojale su i mnoge privatne biblioteke čiji knjižni fond nije bio mali (na primjer biblioteka poznatog mostarskog advokata dr Pere Mandića i dr.).

X

MUSLIMANSKA NARODNA BIBLIOTEKA, kako je nosila zvanični naziv u posljednjem, najznačajnijem periodu djelovanja, u svom trinaestogodišnjem postojanju imala je još dva naziva.

Osnovana je u ljeto 1928. godine sa nazivom »Muslimanska javna biblioteka u Mostaru«. Inicijativu za njeno osnivanje pokrenuli su Muslimani, maturanti mostarske gimnazije 1927/28. školske godine¹²), u namjeri da knjigom pomognu i ubrzaju prosvjeđivanje širokih muslimanskih slojeva grada. Glavni pokretač njenog osnivanja bio je Fuad Slipičević. Još u toku trajanja te školske godine formiran je između nas Inicijativni odbor (predsjednik — Fuad Slipičević, sekretar — Fazlija Alikalfić) i izvršene su potrebne prethodne pripreme (nacrt, pravila i sl.) za sazivanje osnivačke skupštine društva. Prije same skupštine vodili smo razgovore sa nekim našim profesorima i prijateljima, pošto je, pored ostalog, bilo otvoreno pitanje da li će ustanova biti samostalna ili neće, možda, djelovati kao odjeljenje nekog od već postojećih muslimanskih kulturno-prosvjetnih društava grada Mostara. Pošto se naše namjere i koncepcija nisu mogle uklopi-

¹²) U toj cijeloj generaciji maturanata — klasični smjer (VIIIa) i realni smjer (VIIIb) — bila su ukupno 23 učenika, od toga 7 Muslimana — Fazlija Alikalfić, Salih Humo, Šefkija Komadina, Ibrahim Kotlo, Abdurahman Nametak, Fuad Slipičević i Muhamed (Meho) Tanović.

ti u ponuđene kombinacije, odlučili smo se, ipak, da osnujemo samostalnu ustanovu. Dakle, nije slučajno što se i u njenom prvom nazivu pojavljuje atribut »javna« (čitaj »samostalna«) biblioteka.

Poslije položene mature, negdje početkom avgusta 1928. godine, održana je osnivačka skupština. Na skupštini su usvojena pravila i izabran odbor Biblioteke. Za predsjednika Biblioteke izabran je Čišić Salih¹³⁾, profesor, a za sekretara Slipičević Fuad¹⁴⁾, abiturient Gimnazije. Još nekolicina nas je ušlo u taj prvi Upravni odbor, ali na kratko. Skupština je održana u prostorijama Muslimanskog kluba¹⁵⁾. Tako je počelo.

¹³⁾ Čišić (Alije) Salih (1890—1964), profesor matematike i fizike. Ugledan građanin Mostara. Kao omladinac pripadao je generaciji koja se oduševljavala revolucionarnim idejama nacionalnog oslobođenja i angažovala na programu ujedinjenja naših naroda u slobodnu i samostalnu jugoslovensku državu. Kao srpski orijentisan omladinac, bio je progonjen od strane austro-ugarskih okupatora. U toku prvog svjetskog rata za svoj patriotski rad osuđen je na pet godina robije, koju je izdržavao u kaznioni u Zenici. Poslije 1918. godine, u Kraljevini SHS (kasnije Jugoslaviji) cijelo vrijeme je proveo na dužnosti nastavnika na Gimnaziji ili Učiteljskoj školi u Mostaru. Između dva rata potpuno se povukao iz političkog života. Kada smo mi preuzeli Biblioteku (1936), učestvovao je kao nastavnik na tečajevima za žene koje je organizovala Biblioteka, jedno vrijeme (do 1937) i kao predsjednik Nadzornog odbora. U toku Narodnooslobodilačkog rata pomagao je NOP. Sa položaja direktora Učiteljske škole u Mostaru otišao je u penziju. Umro je u Mostaru 25. marta 1964. godine.

¹⁴⁾ Slipičević (Ibrahima) Fuad (1909—1980), profesor istorije. Još od đачkih dana se isticao svojim radom na kulturnom i humanitarnom planu. To je bilo presudno i za njegovu orijentaciju pri odlučivanju o studijama. Istorijsku grupu je završio na Filozofskom fakultetu u Skoplju, pa je poslije diplomiranja ostao još niz godina kao nastavnik istorije na srednjoj školi u Skoplju. Premješten je 1937. godine za nastavnika istorije na Gimnaziji u Mostaru. Za vrijeme rata pomagao je narodnooslobodilački pokret. Poslije rata izabran je za profesora istorije na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu. Dugo vremena je bio direktor te škole i svojim radom mnogo doprinio afirmaciji ove naše prve poratne visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini. Pred kraj radnog staža prešao je na Pedagošku akademiju u Mostaru, sa koje dužnosti se poslije povukao u penziju.

Poslije rata prvi se javio sa srednjoškolskim udžbenikom istorije jugoslovenskih naroda. Njegov udžbenik se dugo vremena koristio u svim školama i krajevima Jugoslavije. Umro je, poslije duže bolesti, u Mostaru 12. juna 1980.

Sa Fuadom Slipičevićem sam jednom prilikom do detalja obnovio sjećanja na osnivanje i prve godine rada Muslimanske javne biblioteke. Bilo je to neophodno, jer danas drugih pouzdanih izvora o njenom osnivanju i radu, na žalost, nema.

¹⁵⁾ Muslimanski klub je bio smješten u vakufskoj palati (Vakufski dvor), u vrlo reprezentativnoj zgradi sagrađenoj u pseudomaurskom stilu još za vrijeme austro-ugarske okupacije.

(»Dvor« podignut 1894. godine na mjestu porušenog Karađozbegovog mekteba (I/4, str. 74). Ova zgrada je i danas u dobrom stanju (u Ulici braće Fejića nasuprot Karađozbegove džamije). Klub je zauzimao sve prostorije (na prvom spratu — desno) namijenjene jednom velikom apartmanu. Po pravilima nosio je naziv »Jugoslovenski muslimanski klub«, ali su ga svi zvali jednostavno »Muslimanski klub«.

Muslimanski klub je imao status društvene organizacije, iako nije razvijao nikakvu posebnu društvenu aktivnost. Postojalo je članstvo u Klubu, nje-

Na početku Biblioteka je raspolagala vrlo skromnim finansijskim sredstvima (uglavnom od članarine malobrojnog članstva) i još skromnijom opremom (dva ormara) koju smo nekako obezbijedili. Smjestila se, kao »podstanar«, uz blagonaklonost Muslimanskog kluba, u jednoj maloj sobi klupskih prostorija. U toku tog ljeta slijedila je sabirna akcija knjiga među članovima i prijateljima Biblioteke. Sjećam se, sabrano je oko dvije-tri stotine knjiga, po broju malo, po kvalitetu još manje. Davali su i članovi i nečlanovi. Članovi Upravnog odbora su skoro sve odnijeli iz svojih kuća. Ali, sve to je bilo suviše malo za jednu javnu biblioteku. U to vrijeme, u našim kućama, u privatnoj svojini uopšte, bilo je malo knjiga. Malo je bilo dobrih knjiga, dobrih edicija domaćih autora, a prevodi strane literature, ukoliko su i postojali, bili su, često, jeftine književne i male umjetničke vrijednosti. Među poklonjenim knjigama iz naših domova našlo se i nekoliko istovjetnih primjeraka, najviše edicija nekadašnjeg »Muslimanske biblioteke« (izdanje knjižare Muhameda-Bekira Kalajdžića u Mostaru), Zabavne biblioteke, Srpske književne zadruge, Matice Hrvatske i sličnih edicija. Iako je u nakladi knjižare Paher i Kisić u Mostaru, još prije prvog svjetskog rata (Mala biblioteka i dr.) štampano dosta poznatih djela domaće i strane literature, začudo, malo ih je darovano u našoj sabirnoj akciji. Uz sve to, Muslimanska javna biblioteka je zaživjela i otpočela svoje djelovanje. Bila je to sromna institucija, sa oskudnim materijalnim mogućnostima (i za ono vrijeme i politike), malim knjižnim fondom i srazmjerno malobrojnim članstvom.

Te jeseni (1928), razišli su se inicijatori osnivanja Biblioteke na studije, a njihovo prisustvo u Upravnom odboru polako se gasilo. Fuad Slipićević je još neku godinu ostao na položaju sekretara, a

gove prostorije su služile za sastajanje (muhabet) članova, za prijateljske sastanke jednomišljenika i imao je karakter prostora zatvorenog tipa (za cijelo vrijeme njegovog postojanja između dva rata, na čelu Kluba, kao predsjednik, bio je Smailaga Ćemalović, istaknuti prvak Radikalne stranke, koji je u zvanju »vladinog povjerenika« cijelu deceniju (od postanka ujedinjene jugoslovenske države do 1928. godine) zauzimao položaj gradonačelnika Mostara.

Neposredno poslije osnivanja samostalne jugoslovenske države (1918), Klub je trebao da nadomjesti tradiciju nekadašnje »kiraethane« (čitaonice), koja je za vrijeme austro-ugarske oкупacije bila sastajalište velikog broja mostarskih Muslimana i kroz koju se, takođe, vodila borba sa Austro-Ugarskom za autonomiju Bosne i Hercegovine. Kiraethana se nalazila u mahali Brankovac, na lokaciji u blizini današnje zgrade Narodnog pozorišta. Svojim značajem, ona je ušla u kulturu i političku istoriju Mostara.

Između dva rata, u bitno izmijenjenim uslovima, Muslimanski klub je, bez nekog posebnog kulturnog programa, sve više gubio svoj značaj i članstvo ga je sve manje posjećivalo. Među nama je vladalo uvjerenje da je u posljednjim godinama postojanja Kluba, Smailaga Ćemalović, iz svojih stranačkih pobuda, iz vlastitih prihoda plaćao zakupninu prostorija, samo da bi ga održao. To nije pomoglo i Klub je, negdje krajem 1938. godine, prestao postojati kao društvena ustanova. Time se otvorila mogućnost da Muslimanska narodna biblioteka proširi svoje prostorije i na taj dio zgrade Vakufskog dvora.

Zgrada »Vakufski dvor« u kojoj je osnovana i djelovala Muslimanska narodna biblioteka u Mostaru

onda ga je na toj dužnosti zamijenio profesor Hasan Čišić¹⁶⁾. Poslije toga Hasan Čišić je postao predsjednik Biblioteke i ostao na tom položaju sve do smrti.

U šestojanuarskom periodu došlo je do promjene naziva društva. Muslimanska javna biblioteka je došla »pod okrilje« Srpskog muslimanskog kulturnog i prosvjetnog društva »Gajret« i dobila naziv »GAJRETOVA NARODNA BIBLIOTEKA« iako je i dalje (prema svojim pravilima) ostala samostalna i nije organizaciono ušla među ostale institucije i organizacije »Gajreta«. U ovom njenom (drugom) periodu vodili su je opet istaknuti članovi »Gajreta«, Mostarci, koji su se u svom kulturnom i javnom djelovanju zalagali za afirmaciju ideja i realizaciju programa »Gajreta«. U fizionomiji Biblioteke, njenom programu, kulturnom značaju i praktičnom djelovanju, ovom promjenom imena nije se desilo ništa bitno. Moglo bi se zabilježiti samo to da je za nekoliko godina njenog rada nešto porastao (brojno) knjižni fond. Biblioteka je, formalno, i dalje životarila; članstvo se počelo osipati i postepeno je izgubilo svaki ozbiljniji interes za njen rad i postojanje. Takvo stanje smo zatekli i naslijedili početkom 1936. godine.

Kada se retrospektivno pogleda i podvuče crta ispod dosadašnjeg osmogodišnjeg perioda djelovanja Biblioteke (1928—1935), onda se sa osjećanjem mjere može neosporno reći da je taj period njenog postojanja ispunjen, uglavnom, skromnim »prosvjetarskim« radom, samo epizoda, i to ne mnogo uspješna, u kulturnoj istoriji Mostara. Po njemu bi Biblioteka, iako ne u hronikama, već bila zaboravljena.

U namjeri da se Biblioteci da novi sadržaj i nova orijentacija, odlučili smo se, odmah, početkom 1936. godine, da se ozbiljno angažujemo u radu Biblioteke i postepeno, prema okolnostima i mogućnostima, u potpunosti preuzmemo vođenje ove kulturne institucije. Bila je to, tada, odluka male grupe ljudi, naprednih intelektualaca i članova Biblioteke (Fazlija Alikalifić, Smajo Brkić, Ismet Milavić, dr Safet Mujić i Ismet Terzimehić). Kao dobri drugovi i istomišljenici sastajali smo se, svakodnevno, u razgovorima i diskusijama pratili politiku, pratili njene odražaje na mostarsku sredinu, teško podnosili prigušenost i društveno-političku učmalost pod pritiskom sistema i režima. Bili smo svjesni toga da samo živjeti i hodati utrtim staza-

¹⁶⁾ Čišić (Muhameda) Hasan (1902—1938), profesor matematike i fizike. Bio je talentovan matematičar. To se osjećalo već u gimnazijskim klupama. Studirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Službovao je za cijelo vrijeme svog kratkog života kao nastavnik na mostarskoj Gimnaziji. Vrlo lucidan duh, vrlo vrijedan i ambiciozan radnik. Rano se počeo baviti javnim kulturnim radom i u tome istrajao sve dok ga bolest nije savladala. Naročito aktivan je bio u »Gajretu« i njegovim organizacijama, a vrlo često je u radu dolazio u sukob sa vodećom garniturom oko Glavnog odbora u Sarajevu. Sa našim ulaskom u upravu »Gajretove narodne biblioteke« (početak 1936), lako se uklopio u novi kurs i nove sadržaje. Već od početka 1937. godine počeo je ozbiljnije poboljševati. Liječio se, svi smo mu pomagali, naročito dr Safet Mujić, ali nije uspio da se odhrve teškoj šećernoj bolesti. Umro je u 36. godini života, 20. januara 1938. godine u Mostaru.

ma znači isto toliko koliko i miriti se s postojećim stanjem. Došli smo do saznanja da imamo dovoljno snage i odlučnosti da drukčije radimo. Osjećali smo i određeni dug prema svojoj zajednici. Sa studija smo ponijeli dovoljno iskustva iz rada u studentskom pokretu, a što je najvažnije vratili se čvrsto opredijeljeni za borbu za pravednije odnose i humaniji poredak među ljudima i narodima.

U javnom i političkom životu zemlje, 1935. godina je značila prvi odlučniji prolom u stegama diktature koja je bila inaugurisana šestojanuarskim režimom. Slom Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS), kao nosioca Aleksandrovog kursa u Jugoslaviji, koji je doživjela u Jeftićevim, petomajskim izborima, unio je te godine nešto svježine u sveukupan društveno-politički život. Iz manje ili veće utučenosti ponovo su oživjele prijatne narodne i opozicione snage, osjećalo se njihovo buđenje i sređivanje. Sve to je ulijevalo nadu i samopouzdanje da se odlučnije i s manje taktiziranja može krenuti u širu akciju. Nije nam bila nepoznata ni ideja i platforma širokog narodnog okupljanja protiv fašizma na liniji Narodnog fronta. Dakle, svjesno i s predumišljajem odlučili smo se da nastupimo i da radimo. Gajretova narodna biblioteka (kako se tada još zvala) iako sa svojim uskim, jednostranim i zatvorenim radom, pružala je potencijalno sve mogućnosti za širok i svestran društveno-politički rad. Bili smo uvjereni u uspjeh i nismo se prevarili. Dalji razvoj je pokazao da naše nade nisu bile neosnovane.

Uskoro poslije takve naše odluke zakazana je godišnja skupština Biblioteke. U prvom terminu se morala odgoditi zbog nedovoljnog broja prisutnih članova koji su, prema Pravilima, činili kvorum za pravovoljan rad skupštine. Odlučeno je da se održavanje skupštine odgodi na kraće vrijeme i poslije toga (opet u smislu odredaba Pravila) održi, bez obzira na broj prisutnih članova. U ponovljenom pozivu skupština je pravovaljano održana 9. februara 1936. godine u prostorijama Muslimanskog kluba¹⁷⁾. Sjećam se da je i tom drugom sazivu skupštine prisustvovao neznatan broj članova, bilo nas je svega oko petnaest. Nisu bili ni svi članovi dotadašnjeg odbora. Udovoljeno je svim odredbama Pravila i izabran je novi upravni i nadzorni odbor. U upravu Biblioteke ponovo je izabran dotadašnji predsjednik, Hasan Čišić, profesor, ali je ušla i cijela naša grupa. Za sekretara Biblioteke izabran je Fazlija Alikalfić. (Vidi prilog 1). Ova godišnja skupština neosporno označava prelomni momenat u životu Biblioteke. Sav budući rad i njegovi rezultati govore da je time otpočeo jedan novi period u programskom djelovanju ove ustanove.

Početak je bio težak. Skromne materijalne i kadrovske mogućnosti, knjižni fond beznačajan, a njegov kvalitet uglavnom male vrijednosti. Članstvo malobrojno, a ukoliko je i postojalo, više se oči-

¹⁷⁾ Sačuvani arhivski dokument Bibliotene — Protokolarni broj 6/36 od 5. februara 1936. Ovaj dokument i ostali citirani arhivski dokumenti Biblioteke čuvaju se u arhivi Narodne biblioteke u Mostaru.

GAJRETOVA NARODNA BIBLIOTEKA
===== U MOSTARU=====

Broj 6/36

Mostar, 5 februara 1936

S R E S K O M N A Č E L S T V U

Mostar

Redovna godišnja skupština Gajretove narodne biblioteke u Mostaru održaće se u nedjelju/9 februara 1936/ u 9 sati pre podne u prostorijama Jugoslovenskog kluba sa sledećim dnevnim redom:

- 1) reč predsednika ustanove
- 2) izveštaj sekretara
- 3) " knjižničara
- 4) " blagajnika
- 5) " nadzornog odbora
- 6) nacrt rada za buduću radnu godinu
- 7) biranje nove uprave
- 8) ostala pitanja i predlozi.

O prednjem se izvešćujete radi ravnosti.

Za:

Sekretar,

Predsednik,

Obavijest o održavanju godišnje skupštine Biblioteke — na dan 5. II 1936.

tovalo u spiskovima nego u radu i akciji. Mora se podsjetiti, i uvažiti, da u to vrijeme Biblioteka i nije bila drugo nego mjesto za posuđivanje i vraćanje knjiga. Naše koncepcije su sezone mnogo dalje i mi s takvim stanjem, naravno, ni iz daleka nismo bili zadovoljni. Zato smo odmah u početku dosta vremena i dosta sjednica posvetili utvrđivanju nove i realne programske osnove društva čijom bi realizacijom skrenuli pažnju građana Mostara na rad Biblioteke »u novom izdanju«.

Bez obzira na to što je knjiga trebalo da ostane osnova aktivnosti i djelovanja Biblioteke, smatrali smo da postoje, i da ih postepeno treba uvesti, još drugi različiti oblici prosvjećivanja i kulturne

akcije. Naša opredjeljenja, odmah u početku, išla su u nekoliko pravaca, a sa razvojem kadrovske i materijalne osnove društva sadržaj rada smo dopunjavali i proširivali.

Prvi i osnovni zadatak je bio — različitim korisnim i interesantnim oblicima rada Biblioteke nastojati obuhvatiti što širi krug građana, prvenstveno omladine, školske i radničke, i pružiti mogućnosti da se zainteresuje prije svega za dobru knjigu, za izgrađivanje vlastite ličnosti, mnogo šire i više nego što je škola svojim propisanim programom nudila i mogla dati.

Važan i ozbiljan zadatak je bio — zadobiti povjerenje građana, roditelja, očeva (naročito onih konzervativnijih) koji prate i doživljavaju razvoj svoje djece i koji su u to vrijeme skoro redovno imali presudnu riječ u porodici. Važno je bilo uvjeriti ih, iskreno i predanim radom, da nastojanja Biblioteke, njeno djelovanje i akcije, teže boljem danas i sutra kako pojedinaca tako i društva.

Naše sugestije za proširenje djelokruga rada Biblioteke primljene su u cijelom odboru sa zadovoljstvom. Zato smo odmah u početku rada izvršili izvjesne izmjene u njenim Pravilima. Time je počelo »otvaranje« Biblioteke, stvorene su mogućnosti za šire obuhvaćanje članstva.

Krupne promjene su nastale u stavovima koje smo ugradili u nova Pravila i prihvatili na narednoj godišnjoj skupštini održanoj 8. maja 1938. godine. Da bismo što šire stvorili mogućnosti okupljanja i učlanjivanja, naročito omladine, ustanovili smo četiri kategorije članstva. Pored redovnih i počasnih članova (koji su postojali i u dotadašnjim pravilima), uveli smo još status pomažućih članova i čitača.*) Status čitača ustanovljen je, prije svega, zbog mogućeg učlanjivanja učenika, prema čijem su se prisustvu u Biblioteci neskriveno ispoljavala podozrenja, rezerve i »bojazni« nekih uticajnih školskih krugova (naročito uprave Gimnazije). Radi što šire platforme okupljanja demokratski raspoloženih, uglednih i uticajnih građana Mostara na programu Biblioteke, u Pravilima smo predvidjeli, pored upravnog i nadzornog odbora, formiranje i tzv. »savjetodavnog odbora«.

Na ovoj godišnjoj skupštini Biblioteka je dobila novo ime — »MUSLIMANSKA NARODNA BIBLIOTEKA U MOSTARU«. ¹⁸⁾ Ti-

*) Naziv i status prema Pravilima Biblioteke.

¹⁸⁾ U referatu Uglješe Danilovića — »Četvrta pokrajinska konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu i novi kurs partijske djelatnosti« (Četvrta i Peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta (1938—1941) — Zbornik radova, str. 23, Sarajevo, 1980), navodi se »Radničko društvo »Velež«, Muslimanska čitaonica, Studentsko udruženje, đачке družine, skauti — sve te organizacije bile su pod apsolutnim uticajem komunista.«

Osjećam potrebu da na ovom mjestu podvučem činjenicu da se pojam »Muslimanska čitaonica« (u spomenutom referatu Danilovića) odnosi na Muslimansku narodnu biblioteku u Mostaru. To je nesporno, jer u to vrijeme u Mostaru nije postojala nikakva muslimanska čitaonica, pa je za to ovaj »lapsus calami« neophodno uočiti i ispraviti.

GAJRETOVA NARODNA BIBLIOTEKA U MOSTARU.

Broj: 49/38.

Mostar, 28 apríla 1938.

P O Z I V

Dužnost nam je pozvati Vas na

redovnu godišnju skupštinu Biblioteke,

koja će se održati u **nedjelju** dne **8 maja 1938** u **8 1/2** sati prije podne u **Gradskoj vijećnici.**

Dnevni red:

- 1) Riječ pretsjednikova
- 2) Izvještaj funkcionera
- 3) Izvještaj nadzornog odbora
- 4) Izmjena društvenih pravila
- 5) Apsolutorij
- 6) Biranje nove uprave
- 7) Eventualije.

Odbor.

NAPOMENA: Prema čl. 57 društvenih pravila, ako u zakazano vrijeme ne bude na skupštini dovoljan broj članova, skupština se odgoda na jedan sat kasnije. Poslije tog vremena skupština se drži bez obzira na broj prisutnih članova.

Podmirite dužnu članarinu do skupštine.

Poziv na godišnju skupštinu 8. V 1938.

Antoni G. ...
...

...

...

...

...

Fej. ...
...

56

10-11 38

...

...

...

...

...

60) ...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

Potpisi članova prisutnih na skupštini 8. V 1938.

Gajretova narodna biblioteka
u Mostaru.

Broj 50/38

Mostar dne 17 maja 1938.

S r e s k o m n a č e l s t v u

M o s t a r

Na redovnoj godišnjoj skupštini Biblioteke održanoj
dne 8 maja 1938 izabrana je slijedeća društvena uprava, koja se
na odborskoj sjednici dne 10 maja o.g.konstituisala ovako:

Pretsjednik: Ing. Fazlija Aličković
Potpredsjednik: Hasan Mrkonjić, učitelj
Tajnik: Džemal Kapić, dipl. pravnik
Blagajnik: Džemal Demirović, učitelj
Knjižničari: Ismet Terzimehić, sud. pripr.
 Amajo Brkić, adv. solicit.
Dom. čin: Ismet Milavić, sud. pripr.
Arhivar: Avdija Baljević, opć. čin.
Odbornici: Mustafa Ruzić, dipl. pravnik
 Hilmića Čelebić, đacovnik
 Ahmed Mikavić, opć. čin.
 Ahmed Mehioć, sud. zvan.
 Ibrahim Tikvina, krojač
 Amajo Drače, krojač
 Fahrudin Mehmedagić, kand. Sumar.

Nadzorni odbor:

Pretsjednik: Sulajman Fehimović, učitelj
Odbornici: Salih Očević, posjednik
 Muhamed Omeragić, opć. čin.
Zamjenici: Ahmed Novo, stolar
 Ahmed Bohililović, trgovac

Savjetodavni odbor:

Avdija Glavović, dr. tuž.
Dadić Must. fa, starj. pres. suda
Dr. Janko Komadina, ljekar
Dr. Šefkija Balić, sudija
Dr. Edhem Komadina, opć. čin.
Ibrahim Kurbeg, sudija
Halilđić Omer, por. inap.
Dr. Hilmića Balić, apotekar
Ing. Salih Džikić, ef. Sum. upr.
Salih Agić, sudija
Ing. Ibrahim Selhić, čin. pripr.
Dr. Safvet Mujić, ljekar
Rusein Hadžiomun, čin. O.U.Z.O.R.
Email ef. Dadić, por. sudija

Tajnik:

Čin:

Dž. Kapić
GAJRETOVA NARODNA BIBLIOTEKA
u MOSTARU

Pretsjednik:

Br. primljeno 19....
sa priloga

Obavijest Sres. načelstvu o odborima izabranim na skupštini — 8. V 1938.
(upravni, nadzorni i savjetodavni)

Gajretova narodna biblioteka

u Mostaru.

Broj: 66/38.

Mostar, 20 maja 1938.

Gospodinu Avdija Glavović, Pašić Mustafa, Dr. Salvo K.
madina, Dr. Fekija Balić, Dr. Edhem Komadina, Ibrahim Kralj, Halil
Alić Amer, Mr. Selimja Balić, Ing. Salih Dinić, **MOSTAR.-**
Salih Agić, Ing. Ibrahim Fehić, Dr. Safet Mujić
Mušić Hadžićman, Smiljef. Sadić

Redovna godišnja skupština Biblioteka,
održana dne 8 maja ov. god. izabrana Vas je
na član savjetodavnog odbora društva, koje
tijelo je predviđeno novim društvenim pravi-
ma uvojenia na toj skupštini.-

Vjerujemo u Vašu naklonost prema
Biblioteci i molimo Vas da prilože izvolite
primiti do znanja.-

Iz:

Pojnik:

Iz Kopr

Protsjednik:

Ing. F. Alić

Dopis članovima Savjetodavnog odbora (o izboru)

M U S L I M A N S K A N A R O D N A B I B L I O T E K A U M O S T A R U

Broj: 87/38.

Mostar, 14. novembra 1938.

S R E S K O M N A Č E L S T V U

M O S T A R

Izvještavamo Naslov, da je naše društvo promijenilo svoje ime
shodno pravilima odobrenim od Ministarstva prosvjete V Br. 6057 od
16 decembra 1938 godine. Prema tome ono se više ne zove "GAJKETOVA
NARODNA BIBLIOTEKA U MOSTARU" nego " M U S L I M A N S K A N A R O D -
N A B I B L I O T E K A U M O S T A R U " .

Za:

Sekretar:

Dž. Kopić

Predsjednik:

Obavijest da je Biblioteka promijenila svoj naziv

me je i formalno prestala biti »Gajretova biblioteka«. Sjećam se obrazloženja koje smo tom prilikom, pri razmatranju novih stavova u Pravilima, podnijeli skupštini društva: Muslimanske mase nemaju nekakva dva interesa, bez obzira na to kako ih ko u svojim računicama dijelio i razdvajao. Biblioteka treba da postane »most« na čijoj platformi će se susresti i ujediniti svi ljudi dobre volje bez obzira na to da li se, vještački podvojeni, nalaze u taboru »Gajreta« ili »Narodne uzdanice«. Ova platforma je među članstvom Biblioteke, i u naprednoj javnosti Mostara pozdravljena, ali je bilo dosta i onih starih pristaša »uhodane« podvojenosti kojima ovaj korak Biblioteke nije bio »po mjeri«.

Izrazito značajan uspon u radu društva zabilježen je u 1939. godini. Prije svega znatno se proširio broj članova, osobito iz reda radnika i radničke omladine. To je posljedica naraslog interesa za rad Biblioteke, ali i organizovane akcije da se u nju učlani što više radnika. Na godišnjoj skupštini, u proljeće 1939. godine, usvojena je odluka da se proširi broj članova upravnog odbora. U odbor su izabrani mnogi novi ljudi, među njima omladinci i omladinke koji su se isticali radom u svojoj sredini.

Interesantna je fizionomija Biblioteke kao ustanove, i njena unutrašnja struktura. Biblioteka je nosila naziv »Muslimanska«. Ona je stvarno najviše i djelovala među muslimanskim stanovništvom grada, u rukovodstvu su bili Muslimani, intelektualci i radnici, ali je po sastavu članstva, naročito u godinama neposredno pred rat, po širini svojih naprednih, demokratskih stavova i akcija, po tome što joj je svaka nacionalna (i vjerska) isključivost bila strana, stvarno bila u punom smislu široko »narodna biblioteka«. Za nas je njen naziv »muslimanska«, u izvjesnom smislu, bio i kao paravan prema vlastima i režimima bivše Jugoslavije, koji su, i tako, sa sve većim podozrenjem pratili aktivnost Biblioteke i tražili povod da njen rad osujete ili zabrane.

Biblioteka je bila izraz svog vremena. Bilo bi pogrešno pretpostaviti da je moguće izdvojiti i nekako izolovano osvijetliti naprednu orijentaciju i revolucionarno raspoloženje mostarske omladine samo kroz rad i djelovanje Biblioteke. Ipak, određeno se može reći da je Biblioteka u posljednjim godinama svog djelovanja neosporno bila sektor rada naprednog revolucionarnog pokreta Mostara. Ne potcjenjujući nikoliko značaj i uticaj same Biblioteke i njene sredine izgrađivane kroz programsko usmjeravanje i praktično djelovanje, treba uvažiti činjenicu da se Biblioteka naslanjala i u tijesnoj (nepisanoj) saradnji djelovala, prije svega, sa Radničkim domom i organizacijom mostarskih studenata. To je bio trokut čiji oblik mnogi nisu mogli tada definisati, ali njegovo postojanje i još više djelovanje i te kako snažno se osjećalo u javnom životu grada. Danas, kada je moguće otkriti prekrivač snažnog i organizovanog ilegalnog djelovanja Komunističke partije Jugoslavije, njenog rukovodstva, članova, simpatizera i saradnika, zatim SKOJ-a, njegove organizacije i

njegovih članova i aktivista, moguće je, mnogo sigurnije i određenije, sagledati svu tu povezanost i uticaje.

U Radničkom domu bilo je sjedište naprednog radničkog pokreta, njegovih klasnih sindikalnih, kulturnih i ostalih organizacija (»Ab-rašević«, »Velež«). Bez obzira na atake koje su režimi bivše Jugoslavije i policija neprekidno vršili na ovu ustanovu i njene organizacije (zatvaranje Doma, raspuštanje organizacija, šikaniranje, zatvaranja i robije najistaknutijih članova) znalo se da se u Domu okupljala glavnina mostarskih komunista, skojevac a i drugih naprednih radnika Mostara.¹⁹⁾ Odatle su u najvećoj mjeri, iz rukovodstva Partije, tekle inicijative i direktive za borbu naprednog radničkog pokreta u svim pravcima i tokovima života grada, a često i cijele Hercegovine.

Oko Udruženja studenata bila je organizovana masa pretežno naprednih, marksistički obrazovanih studenata, odvažnih i za mijenjanje svijeta klasno opredijeljenih mladih ljudi, čije akcije su neprekidno doprinosile i mnogo puta davale ton naprednom raspoloženju grada.²⁰⁾ Mijenjali su se sastavi članstva, kako su se mijenjale generacije studenata, ali se nije mijenjala nit borbe čiji konci su postojano išli od centara u kojima su studirali (Beograd, Zagreb) do zavičaja gdje su boravili i neposredno djelovali.

Među studentima je bilo članova Partije, neki od njih su bili i na odgovornim funkcijama u rukovodstvima partijske organizacije. U njihovim redovima je posebno snažno djelovala skojevska organizacija. Svuda su u naprednim akcijama bili prisutni, neke od njih su oni sami pokretali i organizovali. Dobar broj studenata je bio među članovima i zapaženim aktivistima Biblioteke.

Partijska organizacija Mostara je u Biblioteci imala svoje jako uporište (u članovima Partije, u brojnim skojevcima, simpatizerima i drugim naprednim omladincima i omladinkama) i do pred rat uspjela ostvariti svoj presudan uticaj na život i rad društva. Uticaj

¹⁹⁾ Mustafa (Muja) Pašić, Rudi Hrozniček, Karlo Batko, Sava Medan, Mustafa Bjelavac, Rade Bitanga, Muhamed Mičijević, Ivan Đidić, Jusuf Čevro, Nikola Abramović, Imšir Gigić, Mustafa Alajbegović, Velija Hujdur, Hasan i Mustafa Bubić, Safet Džinović, Života Neimarović, Mustafa Humo, Mahmud Đikić, Ivica Stojčić, Džemal Alikalfić, Esad Šabanac, Franc Novak, Mustafa Temim - Turko, Mustafa Husković, Aziz Koluder, Omer Ševa, Vasko Gnjatić, Samija Bubić, Mustafa Đemirović, Franjo Šimić, Dragica Šimić, Anđa Knežević, Dana Miličević, Azemina (Mina) Čiber i mnogi drugi.

²⁰⁾ Duga je lista onih koje bismo na ovom mjestu mogli spomenuti i istaknuti. U ovom kratkom osvrtu navešću samo neka imena: Avdo Humo, Džemal Bijedić, Muhamed M. Grebo, Salko Fejić, Predrag Vasić, Stjepan Šulentić (Šula), Nenad Vasić, Mladen Spužević, Husref Čišić, Smilja Korać, Branislav (Brana) Korać, Slobodan Tambić, Rade Mandić, Đoka Salatić, Šefkija Puzić, Ratko Taušan, Branislav (Brana) Mandić, Mugdim Mehmedagić, Olga Samardžić, Salih Hojlaš, Džemal Kapić, Naim Behlilović, Muhamed Arpadžić, Muhamed A. Grebo, Drago Bukvić, Fatima M. Brkić, Enver Lakišić, Enver Arpadžić, Esad Brkić, Muhamed Stupac, Sveto Mandić, Mile Šunjić, Šefkija Fejić, Enes Behlilović, Drago Mastilović, Enver Dadić, Ismet Puzić, Ali-Riza Fejić, Bisera Puzić, Mara Čupina, Đoka Bukvić i dr.

Partije se mogao osjetiti ne samo na unutarnjem životu, nego i po tome što je članstvo Biblioteke sve više masovno učestvovalo u naprednim javnim manifestacijama i demonstracijama koje u Mostaru nisu bile rijetke.

U Upravnom odboru Biblioteke članovi Partije su bili: dr Safet Mujić, Džemal Alikalfić, Smajo Brkić i Salko Gozo. U Biblioteci nije postojala partijska ćelija, nego je svaki član Partije nosio svoje obaveze i svoju odgovornost za angažovanje u društvu i njegov uspjeh. Prema rukovodstvu partijske organizacije u Mostaru za rad u Biblioteci posebno odgovorni su bili članovi odbora dr Safet Mujić i Džemal Alikalfić. Njih dvojica su jedno vrijeme bili uopšte odgovorni za rad Partije među inteligencijom i u građanskim sredinama Mostara. Oni su bili i organizaciono izdvojeni i kontaktirali su sa Mujom Pašićem i Rudom Hrozničekom koji su izabrani za članove Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH na Pokrajinskoj konferenciji Partije održanoj u Mostaru, u ljeto 1938. godine. Džemal Alikalfić je jedno vrijeme (1939-40) bio sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a u Mostaru, pa je i po toj liniji imao svoje dužnosti i obaveze, s obzirom na brojno članstvo učenika i studenata u Biblioteci.

U prostorijama Biblioteke (iza zaključanih vrata) povremeno se sastajao aktiv intelektualaca koji je u godinama pred rat formirala Partija (Safet Mujić, Dušan Mučibabić, Čedomil Milićević, Smajo Brkić, Fazlija Alikalfić, Džemšid Šarić, Danilo Vukajlović i, do njihovog premještanja iz Mostara, Ismet Terzimehić i Ismet Milavić). Ponekada smo se sastajali i u našim stanovima, najčešće u stanu Čede Milićevića. Na sastancima su, obično, čitani i diskutovani proglasi Partije i druga zabranjena štampa; zatim teško dostupna marksistička literatura.

U mostarskoj gimnaziji Biblioteka je imala snažan oslonac u brojnoj grupi mladih, napredno orijentisanih profesora. Većina od njih su bili i vrlo aktivni saradnici i članovi Biblioteke. Toj grupi su pripadali i neki profesori Učiteljske škole.²¹) U tom periodu dugo se vodila borba oko pitanja dozvole ili zabrane da učenici srednjih škola dolaze u Biblioteku, da se služe njenim knjižnim fondom, da učestvuju u njenim kulturnim akcijama i sl. Izražavajući svoju »bojazan« i svoju »odgovornost« za vaspitavanje učenika, rukovodstvo Gimnazije se energično protivilo i donijelo zabranu za svoje učenike. Naša ocjena je bila da to nije učinjeno samo iz vlastitih pobuda rukovodstva Gimnazije. U nastavničkom zboru su vođene oštre diskusije oko toga. Izbila su neslaganja i nesporazumi među nastavnicima, koji su vodili čak grupisanju na dvije suprotne pozicije. Član Upravnog odbora Biblioteke i nastavnik Gimnazije, Džemšid Šarić,

²¹ Hasan Čišić, Husnija Kurt, Dušan Mučibabić, Dragica Krnić, Mara Zuber, Danilo Vukajlović, Jelka (Bogić) Vukajlović, Džemšid Šarić, Ljubica (Bonać) Mučibabić, Safet Krupić, Elza Hanžeković-Vernić, Mustafa Alikalfić, Momčilo Mihajlović i dr. Ovoj profesorskoj grupi saradnika je pripadala i Nadžida Nuri-Hadži-Novak, dipl. pravnik.

na kraju je zbog toga i disciplinski odgovarao za svoje stavove. To je bio jedan od razloga što je Šarić bio otpušten iz državne (banovinske) službe u Gimnaziji. Zabrana je ipak ostala na snazi, ali u ponašanju učenika nije poštovana. U početku su učenici, s oprezom, dolazili u Biblioteku, posuđivali knjige i čitali. Kasnije se taj obzir izgubio. Oni nastavnici koji su bili za slobodan i napredan razvoj omladine, ipak su odnijeli pobjedu. I u drugim pitanjima Biblioteka je u ovoj grupi nastavnika, u svakoj prilici, uživala pomoć i podršku u ostvarivanju njenog programa.

U svom radu Biblioteka je osjećala podršku i značajnu pomoć pojedinih uglednih građana i njihovih krugova, iako neki od njih nisu ni bili članovi društva. To su bili napredni, demokratski i opoziciono raspoloženi intelektualci, predstavljali su uvažavan glas naprednog javnog mnijenja, pa je njihova naklonost za nas bila dragocjena.²²⁾

Značajnu snagu članstva Biblioteke činile su žene Mostara. One su Biblioteku s pravom doživljavale kao sredinu svoje pune ravnopravnosti i afirmacije vlastite ličnosti. Zalagale su se do krajnjih mogućnosti, bile angažovane u svim oblicima rada Biblioteke i u punom smislu bile njeni odani aktivisti. U Upravnom odboru Biblioteke dugo vremena su bile: Šefika Resulbegović, Mirzija Balić, Nazika Mrgan, Naza Mrkonjić i Hatidža Kapić-Brkić. Spomenuću samo još neke među ženama koje su se isticale svojim radom u Biblioteci: Hiba Arpadžić, Muruveta Arpadžić, Mirzija Balić, Remza Behlilović, Ešrefa Bilić, Samija Bubić, Azemina (Mina) Čiber, Dutka Čišić, Emina (Ema) Čišić, Mediha Deronja, Memnuna Dizdarević, Amira Dželić, Ramiza Đukić, Ziba Fazlinović, Hatidža Fazlinović, Fahra Fejić, Mersija Fejić, Aiša Gosto, Minka Grebo, Fatima (Tima) Hadrović, Mira Hrvić, Munevera Humo, Refika (Flika) Kajtaž, Zehra Kalajdžić, Zejna Konjhodžić, Šemsa Kurt, Sidiha (Dika) Lakišić, Ifeta Milavić, Fadila Mrkonjić, Pašana Mrkonjić, Aiša Mujić, Enesa Mujić, Sana Mujić, Hidajeta Muranović, Fatima Muštović, Šefika Novo, Aiša Pekušić, Fatima Pekušić, Dutka Potur, Fatima (Tima) Potur, Umica Puzić, Derva Raljević, Zulejha Sefić, Dika Sefo, Mersija (Mersa) Šarić itd.

U periodu 1936—1941. godine Biblioteka se svojim djelovanjem razvila u bazu širokog naprednog pokreta mostarske omladine, školske i radničke, i svojim uspjesima ispisala značajne stranice kulturne i političke istorije Mostara. Najveća zasluga za to pripada samoj omladini. Bila je u pravom smislu baza, stub snage djelovanja i uspjeha Biblioteke. Među omladinom je bilo dosta članova skojevske organizacije. Mogli su se skoro prepoznati po svojoj odlučnosti, volji za rad i savjesnom izvršavanju zadataka. Moje kazivanje bi ostalo

²²⁾ Toj grupi prijatelja Biblioteke, pored ostalih, pripadali su: ing. Čazim Ugljen, Avdija Glavović, dr Salih Komadina, Ibrahim Karabeg, dr Edhem (Paša) Komadina, dr Zvonko Marić, dr Ivica Milaković, ing. Josip Loose, ing. Ibrahim Šehić, dr Vjekoslav Slovinić, dr Dragutin Hlubna, ing. Josip Marašek i dr.

nepotpuno ako ne bih spomenuo barem neke između te omladine: Ibrahim (Ibrica) Alikalifić, Mubera (Bera) Arpadžić, Mladen Avdalo-
lović, Fadila Bilal, Ahmed Brkić, Fatima (Tima) Brkić, Hamdija
Brkić, Hifzija Brkić, Fadil Buturović, Remzija Čevro, Ibrahim (Ibra)
S. Čišić, Mithad Čišić, Safet Čišić, Sulejman (Brato) Čišić, Osman
Đikić, Mersija Fehimović, Osman (Osa) Grebo, Emīna (Mīna) Haćam,
Fahir (Fajo) Ibrulj, Teofil Kalajdžić, Drago Knežić, Hana Kolukčija,
Boro Korać, Ilduza Kurtović, Zlata Mađo, Ljubica Mihić, Risto (Čičo)
Miličević, Mirza Nožić, Šefik Obad, Zlatko Pekušić, Tatjana (Tanja)
Peško, Salko Pezo, Bisera Pužić, Asija Ridanović, Bisera Salahović,
Zlata Salahović, Ljubo Semiz, Sadeta Semić, Salko Šestić, Kevsera
Tikvina, Hatidža Udovičić.

U periodu neposredno pred zabranu njenog rada (april 1941)
Biblioteka je imala preko hiljadu članova i čitača. U analima Mos-
tara, u kome je u to vrijeme (i ranije) na kulturnom planu djelovalo
mnogo raznih društava i organizacija (od kojih su neki djelovali i
sa vrijednim i zapaženim uspjehom), do tada nije zapamćeno ni jed-
no društvo u kome je, na potpuno dobrovoljnoj osnovi, bilo učlanje-
no i aktivno djelovalo tako brojno članstvo kao u Biblioteci. Bila je
to nesporno široka i snažna baza kulturnog i društveno-političkog
djelovanja.

Rad u Upravnom odboru Biblioteke bio je iz godine u godinu
sve složeniji i odgovorniji. Od deset članova u 1936. godini, broj
članova Upravnog odbora u 1938. godini narastao je na petnaest, a
neposredno pred rat (1940; 1941) broj članova je bio veći od dvadeset.
Jedino tako se mogao savladivati sve veći broj zadataka u raznim
oblicima rada u Biblioteci. Ko nije mogao ili nije stizao da se, tako
reći, svakodnevno i savjesno angažuje na zadacima u društvu, sam
po sebi je zaostajao u koraku, ili ga je odbor zamijenio nekim dru-
gim vrijednijim članom. Imali smo i takva dva-tri slučaja.

Ozbiljna, odgovorna i potpuno drugarska atmosfera je stalno
vladala u radu odbora. Osjećalo se međusobno povjerenje i odušev-
ljenje u radu, a isto tako i svjesna disciplina u izvršavanju preuzetih
zadataka. Svaka sjednica odbora je počinjala sa osvrtom na ranije
donesene odluke i analizom izvršenih poslova. Dosta vremena smo
posvećivali prijemu članova u Biblioteku. Prema Pravilima društva
članstvo se nije sticalo samo običnim ispunjavanjem pristupnice, nego
je odboru bila ostavljena mogućnost i pravo da svaki pojedini slučaj
razmatra i nekoga, ko nije podoban, i ne primi u članstvo. Utoliko
je to bio odgovorniji i delikatniji posao.

U cijelom petogodišnjem periodu rada Upravnog odbora (čiji
sastav se djelimično i mijenjao), samo u jednom slučaju je došlo do
preglasavanja prilikom donošenja odluke. I tom prilikom nije bila
u pitanju nikakva posebno delikatna stvar. Podijelila su se mišljenja
u diskusiji oko naknadnog plana utroška sredstava koja su bila inka-
sirana kao dohodak od godišnje zabave. Bilo je mišljenja da je priori-
tetno nabaviti epidiaskop za predavanja, drugi su opet zastupali miš-
ljenje da je u tom momentu važnije još bolje opremiti prostorije

društva. Pošto se u toku diskusije nismo mogli složiti o tom pitanju, složili smo se da to odlučimo glasanjem. Tako je i bilo. I jedno i drugo su za nas bili važni i jedno i drugo nam je nedostajalo, a glasanjem smo odlučili da nabavimo epidiaskop.

Radu knjižnice smo stalno posvećivali izuzetnu pažnju. Bilo je došlo vrijeme da sami knjižničari nisu mogli savladivati tehnički posao oko dijeljenja knjiga usljed povećanog interesovanja članstva. Zato su i drugi članovi odbora, na smjenu, pomagali knjižničarima u radu. Bilo je članova Biblioteke i izvan odbora koji su se dobrovoljno, skoro redovno, angažovali na pomaganju knjižničarima pri dijeljenju knjiga (Zlatko Pekušić, Mirzija Balić i dr.).

Već ranije je rečeno da je Biblioteka osnovana u zgradi Vakufskog dvora, u prostorijama Muslimanskog kluba. Odmah u početku našeg angažovanja u radu Biblioteke (1936), uspjeli smo od Vakufa dobiti u zakup veliki apartman (pandam prostorija Kluba — prvi sprat lijevo). Adaptirali smo te prostorije za naše potrebe i odmah preselili iz prostorija Kluba. Sa razvojem Biblioteke i njenom sve širom akcijom i djelovanjem, naglo se povećavao broj članstva, pa su prostorije postale tijesne za udoban smještaj i sve veću posjetu ljudi. Prestankom rada Muslimanskog kluba (1938), otvorila se mogućnost da se proširimo u njegove prostorije.

U to vrijeme Husaga Čišić je bio gradonačelnik Mostara. On se s pažnjom odnosio prema Biblioteci i pomagao nam u svim prilikama kada je to trebalo. Pošto je u isto vrijeme bio i vrlo uticajan funkcioner u organizaciji vakufskih dobara, najviše njegovim zalaganjem smo uspjeli od Vakufskog povjerenstva u Mostaru dobiti prostorije Kluba u zakup. Sad je bilo sve bolje i lakše. Spojili smo sve prostore na prvom spratu u jednu cjelinu i dobili solidne prostorije za društvenu aktivnost i klupski život članstva. Uložili smo dosta sredstava, i još više truda, da Biblioteku u svakom pogledu lijepo opremimo i sadržajima oživimo. Franc Novak²³⁾ se oko toga lično angažovao i vanredno uspio. To je bio njegov lični doprinos ljepoti ambijenta i ugledu društva. Biblioteka je ostala u tim prostorijama sve do zabrane njenog rada 1941. godine.

Biblioteka je u svom radu uspjela i zbog toga što je pravilno odabrala svoju orijentaciju, što je svoj sadržaj i metode rada znala prilagoditi zahtjevu vremena i što je napredno opredjeljenje i oduševljenje brojnih pojedinaca u njenom djelovanju predstavljalo moćnu snagu koja je stalno vukla naprijed. Svako je prema svom znanju i mogućnostima doprinosio realizaciji njenog programa.

²³⁾ Franc Novak, istaknuti partijski radnik i rukovodilac. Roden u Mostaru 1915. godine. Do rata bojadžijski radnik — sa umjetničkim, slikarskim talentom. Član KPJ od 1940. godine. U NOB od 1941. godine. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«. Pored drugih partijskih i vojnih dužnosti u ratu, bio je dugo vremena i zamjenik političkog komesara Mostarskog partizanskog bataljona. Poslije oslobođenja je bio na raznim visokim i odgovornim dužnostima. Član Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu, član CK SKBiH, član Izvršnog vijeća Skupštine SRBiH, član Savjeta Republike itd.

Na ovom mjestu potrebno je posebno istaknuti ulogu i uticaj dr Safeta Mujića na uspješan rad i razvoj Biblioteke kao ustanove u cjelini. On se svojim radom trajno i nezaboravno upisao u sam vrh njenih brojnih i predanih aktivista. Ne može se zaboraviti ni izvanredno, nesebično zalaganje i zanos članova Upravnog odbora — Ismeta Terzimehića, Ismeta Milavića, Džemše Šarića, Smaje Brkića i dr. Sve je to donosilo stalno nove uspjehe vezane za široko javno djelovanje Biblioteke i njenu naprednu afirmaciju.

U odboru su se svojim predanim radom stalno isticali i učitelji Hasan Mrkonjić i Džemal Demirović. Bili su već u zrelim godinama, mnogo stariji od nas svih, ali u radu su išli ukorak s nama. Džemal Demirović je za cijelo vrijeme bio u funkciji blagajnika društva. On je sa takvim oduševljenjem, sa toliko umješnosti i savjesnosti vodio naše finansije, da bi za takav rad mnogo više odgovaralo zvanje — šefa za finansije Biblioteke. Uz njegovo nastojanje i staranje nikada nismo došli u teškoće sa finansiranjem naših aktivnosti.

III

OBLICI KULTURNO-PROSVJETNOG RADA BIBLIOTEKE

Knjiga osnova akcije prosvjeđivanja

Politika odabiranja i nabavljanja dobre knjige kao i njena distribucija bili su u Biblioteci trajni i izuzetno važni i odgovorni zadaci. Sa jačanjem materijalne osnove rada Biblioteke, sve brže i potpunije smo opremali knjižnicu. Sva izdanja kvalitetnih djela (domaćih i stranih autora) koja su se mogla nabaviti, našla su se u knjižnim fondovima Biblioteke. To nismo lako postigli. Bili smo pretplatnici svih edicija i nove knjige su sa njihovom pojavom normalno pristizale u Biblioteku. Teže je bilo nabaviti vrijedne knjige koje su ranije izdate (prije našeg preuzimanja Biblioteke) pa su već bile sasvim na izmaku, ili ih je uopšte bilo nestalo u redovnoj knjižarskoj prodaji. Među takvima je bio velik broj djela Nolita i Kosmosa iz Beograda, Epohe, Naučne biblioteke, Binože, Minerve i drugih edicija iz Zagreba itd. U potrazi za tim knjigama, eventualno i antikvarnim primjercima, imali smo cijelu mrežu prijatelja i povjerenika (Sarajevo, Beograd, Zagreb), koji su za Biblioteku tražili i kupovali tada već rijetke primjerke. U toj akciji mnogo nas je svojom brigom i pažnjom zadužio Sadik Bučuk²⁴⁾ iz Sarajeva. Kao prijatelj Biblioteke ulagao je izuzetne napore da popunimo nedostatke u fondu knjiga. Njegovim nastojanjem, prije svega, Biblioteka je postepeno uspjela da nabavi mnoga značajna izdanja, koja su bila skoro sasvim iščezla iz prodaje.

Sa posebnom pažnjom smo nabavljali u više primjeraka knjiga na kojima se insistiralo u školskim programima i zahtjevima nastavnika, lekturu koju su tražili učenici srednjih škola. U našoj knjižnici su đaci često mogli naći knjige do kojih su teško (ili nikako) mogli doći u svojim školskim bibliotekama.

²⁴⁾ Sadik Bučuk, rodom iz Trebinja, upravnik tadašnje Zadružne knjižare »Pogled« u Sarajevu, pripada naprednim kulturnim radnicima. Dobitnik je »Sestoaprilske nagrade« grada Sarajeva »za izvanredne zasluge u razvoju savremenog knjižarstva i dugogodišnje učešće u kulturnom napretku Sarajeva«.

U godinama neposredno pred rat Biblioteka je raspolagala sa skoro svim izdanjima Nolit, Kosmosa, Karijatida, Naučne biblioteke, Hrvatske naklade, Epohe, Minerve, Binoze, Kulture, Džepne knjige, Popularne biblioteke, Nove pedagogije, Srpske književne zadruge itd.

Sa prikupljanjem i kompletiranjem časopisa išlo je mnogo teže, naročito onih kojih je davno bilo nestalo sa tržišta («Plamen», «Naša literatura», «Danas» i sl.), međutim, i u tom pogledu smo, uz pomoć naših saradnika, na kraju postigli zadovoljavajući uspjeh. Inače, redovno smo dobivali sve kulturne i literarne časopise, koji su u to vrijeme izdavani — Književni savremenik, Naša stvarnost, Književnik, Putokaz, Pečat, Izraz, Srpski književni glasnik, Pregled itd.

Pred zabranu njenog rada, Biblioteka je raspolagala sa desetak hiljada djela vrijedne literature, domaćih i stranih autora (tada dostupne marksističke knjige, beletristike, esejistike i dr.), zatim sa desetine raznih časopisa savremenih i starijih izdanja.

Za knjižničare Biblioteke i njihove saradnike uvijek smo birali obrazovane, napredno opredijeljene, povjerljive, vrijedne i savjesne drugove (Ismet Terzimehić, Salim Čerić, Ejub Fazlinović, Šefkija Puzić i dr.). Vodio se mnogo računa o tome kome će se koja knjiga ponuditi, ili dati, ako je sam došao sa određenim zahtjevom. To je bio nenametljiv, ali ipak promišljen uticaj na članstvo, na čitaoca. Biblioteka nije u svakom dostupne kataloge unosila sve knjige posebno one do kojih se došlo možda nekim nelegalnim putem. Bilo je knjiga koje smo redovno dobijali, a koje su, poslije, u javnom rasturanju i korištenju bile zabranjene, pa je prema tome i manipulacija s njima bila odgovorna i kažnjiva. Najčešće je to bio slučaj sa marksističkom literaturom. Takva literatura se nudila odraslijim, svjesnijim i odgovornim članovima i aktivistima.

Knjiga se tražila i čitala sa velikim žarom. Bilo je slučajeva da su nas traženje i zahtjevi članstva upozorili da je izašla neka nova, dobra i interesantna knjiga i da je za Biblioteku treba hitno nabaviti. Već na kraju naše prve radne godine mogli smo konstatovati da među članstvom vlada ozbiljan interes za dobrom knjigom i da Biblioteka, posebno među učenicima i mladim radnicima, broji vrlo širok krug čitalaca. To je bilo značajno, jer je to odmah, na početku našeg rada, bio jedan od stavova programske politike i našeg sistematskog nastojanja da idemo ukorak sa vremenom.

Sjećam se dobro naše prve godišnje skupštine, održane u februaru 1937. godine (godina dana novog kursa Biblioteke). Sastavni dio skupštine bila je i prigodna izložba koju smo priredili radi bolje ilustracije rada društva i koja je bila posvećena knjizi i interesu čitalaca. Struktura knjižnog fonda Biblioteke, šta čita naše članstvo, za koju oblast literature i za koju knjigu vlada najveći interes među članovima i sl., sve je to bilo ilustrirano tabelama, slikovnim grafikovima i drugim savremenim oblicima ilustriranja jedne pojave. To je bilo novo za našu sredinu, lako razumljivo i, što je za nas bilo

BOSNA I HERCEGOVINA

IZDALA SARAJEVSKA SEKCIJA UDRUŽENJA
JUGOSLAVENSKIH INŽENJERA I ARHITEKTA

O GLAVNOJ SKUPŠTINI U SARAJEVU MAJA 1922.

SARAJEVO, 1922. :: ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA

Naslovna strana jedne knjige sa štambiljom Biblioteke

ANTE MALBAŠA

BOSANSKO PITANJE I AUSTRO-UGARSKA

u svijetlu političkog dnevnika
J. M. Baernrelthera

1 9 3 3

„Bosanska Pošta“, Sarajevo

posebno važno i indikativno, dobro prihvaćeno od strane učesnika skupštine. To je bio podstrek za naša nova otkrivanja i oduševljenja.²⁵⁾

Danas, sa istorijskog odstojanja, može se sa sigurnošću utvrditi da je Biblioteka na planu djelovanja knjigom ostvarila neosporan napredan uticaj na svoje članstvo i postigla nesumnjive uspjehe. Posebno među omladinom, čiju vrijednost je verifikovao cijeli dalji razvoj i odnos prema velikim i odgovornim zadacima s kojima se vrlo brzo susrela.

Obrazovni tečajevi za žene

Veliki dio naše pažnje, i programa Biblioteke, bio je okrenut prema ženi koja je, naročito u muslimanskim patrijarhalnim porodicama, zaostajala u svom obrazovanju, kulturnom i društveno-političkom razvoju. Naša odluka je bila — kroz rad Biblioteke i njene akcije, pružiti što širu mogućnost svima da u svom obrazovanju nadoknade ono što su, iz bilo kojih razloga, propustile, da se postepeno oslobode patrijarhalnih stega koje su ih sputavale i kočile da pođu ukorak sa vremenom i životom.

Prema programu rada sa muslimanskom ženskom omladinom, organizovali smo, odmah u jesen 1936. godine, šestomjesečni srednjoškolski tečaj u popodnevnom i večernjim časovima. Tečaj je pohađalo preko stotinu žena. Nastava je držana u Osnovnoj školi »Kraljica Marija«, pored Gimnazije. Zvali smo ga tečajem, iako je to u suštini bio skraćeni kurs obrazovanja koji je, otprilike, odgovarao tadašnjem programu nižih razreda srednje škole (»gimnazija — bez diplome«). Pohađanje je bilo redovno i obavezno. Vodila se, na školski način, evidencija o pohađanju nastave. Prvi časovi nastave su održani 4. novembra 1936. iz biologije — o živoj prirodi i iz fizike — o mrtvoj prirodi.²⁶⁾ Na kraju kursa proveden je završni ispit. Predavači, na tečaju, su bili nastavnici gimnazije, članovi i prijatelji Biblioteke (Salih Ćišić, Hasan Ćišić, Mustafa Alikalfić i dr.), neki članovi Upravnog odbora (Safet Mujić, Fazlija Alikalfić, Ismet Terzimehić) i drugi stručnjaci (Čazim Ugljen, Ibrahim Šehić). Sve je bilo dobrovoljno i besplatno, kako angažovanje u nastavi tako i pohađanje kursa.

Sa ovim radom smo nastavili i u zimskom periodu 1937/38. godine. Opet šestomjesečni kurs (počeo sa radom 1. XI 1937) sa skraćenim programom viših razreda gimnazije. Polaznice tečaja su, opet,

²⁵⁾ Ostao mi je u sjećanju razgovor i u vezi s tim komentar na temu »Izložba« jednog našeg uglednog građanina, starog Gajterovca, koji je, takode, prisustvovao skupštini, koji mi je na kraju razgovora rekao: »Sve je dobro, brate, zanimljiva izložba, ali 'Petoljetka'. Osjetio sam i razumio njegovu aluziju i nisam ga ni u čemu htio razuvjeravati. Među njegovim istomišljenicima, i vršnjacima bilo ih je još koji su u to vrijeme tako mislili, nisu prihvatili naš program i orijentaciju i u sebi su se bunili.

²⁶⁾ Arhiv. dokument Biblioteke — Prot. br. 47/36. od 2. XI 1936.

Članice Biblioteke koje su pohađale prvi srednjoškolski tečaj, koji je organizovan 1936/37. godine. U prvom planu (sjede) nastavnici tečaja i članovi upravnog odbora Biblioteke — (s lijeva na desno) Hakija Raljević, Džemal Demirović, Hasan Mrkonjić, dr Safet Mujić, Sulejman Fehimović, Hasan Čišić, Salih Čišić, Mustafa Alikalfić, Fazlija Alikalfić, Ismet Terzimehić, Smajo Brkić i Šefik Pekušić.

Članice Biblioteke koje su pohađale drugi (produžni) srednjoškolski tečaj za žene, organizovan 1937/38. godine. U sredini neki članovi upravnog odbora Biblioteke.

Pr. 44/86
17.X

GRADSKO POGLAVARSTVO U MOSTARU
BROJ : 11942/36.-

Mostar, 15. X. 1936.-

UGAJRETOVOJ NARODNOJ BIBLIOTECI,
na ruke predsjednika g. Čišića Hasana

M O S T A R . -

Na Vašu molbu od 6. X. 1936. godine
broj : 33/36. odobravam održavanje tečajeva za kulturno
podizanje muslimanske žene u osnovnoj školi "Kraljice Marije".-
O prednjem je obavještena školska uprava.-

Predsjednik
gradske opštine ;

Odobrenje Graskog poglavarstva za držanje tečaja

Gajretova narodna biblioteka
u Mostaru.

Broj 118/37

Mostar, 25. XI. 1937.

P. t.

Upravi

Osnovne škole "KRALJICA Marija"

MOSTAR

Obavežani smo da Vam podnesemo podatke o srednjoškolskom produžnom tečaju koji naša Biblioteka održaje u Vašim prostorijama i činimo to rado ovim putem.

Tečaj je otvoren dne 1. novembra o. g. i raspoređen tako da se održaje od 19-21 sat/za vrijeme ramazana/; po isteku ramazana tečaj će se nastaviti i održavati u vremenu od 17-19 sati. Poznato nam je da Vam taj naš program ne ulazi u nastavni program škole, t. j. s njim ne kolidira.

U tečaj je upisano 91 slušateljica.

Nastavnici su:

Prof. Hasan Čišić za srpsko-hrvatski

Saljevan Fehimović, učitelj, za zemljopis

Ismet Milavić, sud. pripr., za istoriju

Ing. Fazlija Alikalfić za fiziku

Dr. Safvet Mujić za higijenu

Ing. Ibrahim Šehić za mineralogiju i geologiju

Gorenavedena gospoda dakle redovno prema programu dolaze u prostorije škole. Osim njih su zgradu zalaže još i članovi našeg odbora, koji vrše dežure za vrijeme održavanja nastave a to su:

Gg. Hasan Erkonjić, učitelj, Džemal Denirović, učitelj, Ismet Terzimehić, sud. pripr., Smajo Erkić, priv. namješt., Ahmet Milavić, opć. činovnik, Šefik Pekušić, priv. namještenik i Smajo Drače, krojač.

Tečaj je propisno prijavljen Sreskom Nadležstvu.

Nadamo se da smo ovim potpuno udovoljili svojoj obavezi.

S poštovanjem

Za:

Pretsjednik:

bile uglavnom one žene koje su završile prvi tečaj. Odziv je bio, brojno, nešto slabiji (upisano 91 slušateljica),²⁷⁾ jer su i program nastave i savlađivanje gradiva bili teži. Nastavnici na tečaju su ostali uglavnom isti.

Uspješna realizacija ovih tečajeva za žene oduševila je svakoga, posebno žensku omladinu i njihove porodice. To su bili krupni poeni za afirmaciju Biblioteke u kulturnom i javnom životu Mostara. Krug iskrenih i oduševljenih saradnika, članova i prijatelja ustanove jako se proširio. To smo mogli osjetiti i konstatovati na svim drugim društvenim akcijama koje je Biblioteka uporedo ili kasnije organizovala.

Dopunska nastava za učenike i posebni kursevi

Sa korepeticijama i instrukcijama koje smo (opet besplatno) tokom nekoliko godina organizovali za učenike srednjih škola, koji su imali problema sa učenjem ili redovnim napredovanjem u školi, imali smo, takođe, zapažen uspjeh. Tu vanškolsku i dopunsku nastavu su posjećivali većinom učenici iz siromašnih porodica, ali i neki kojima takva pomoć za školu i nije bila stvarno potrebna. Korepeticije i dodatni časovi nastave su održavani u prostorijama Biblioteke uz aktivnu i sistematsku pomoć odličnih učenika viših razreda Gimnazije ili Učiteljske škole (Udovičić Hatidža, Salahović Zlata, Šemić Sadeta, Riđanović Asnija i dr.) i potreban nadzor članova Upravnog odbora Biblioteke. I ova akcija je donijela značajno priznanje Biblioteci od učenika i njihovih roditelja, i otklonila rezerve koje su, tu i tamo, prema djelovanju Biblioteke postojale i koje su najčešće bile posljedica isfabrikovanih priča o našem programu i djelovanju.

Kada smo odmakli u radu i stekli još širi krug članova i prijatelja, držali smo u prostorijama Biblioteke i višemjesečne kurseve. Sjećam se da je profesor Rabija-Nuri-Hadžić vodila kurs njemačkog jezika, profesor Husref Krpo kurs iz esperanta. Mustafa Temim — Turko je držao kurs za naše članice iz krojenja i šivanja. Na čitalačkim grupama u uskom krugu prorađivani su stavovi iz tada dostupnih marksističkih važnijih djela (Smilja Korać je, na primjer, vodila čitalačku grupu na temu — »Žena i socijalizam« Bebela).

Javna predavanja

Povremeno smo u Biblioteci držali javna predavanja, za članstvo i ostale građane, sa aktuelnim temama iz oblasti razvoja društva, književnosti, umjetnosti, privrede, medicine itd. Predavači su bili članovi, ili drugi prijatelji Biblioteke, poznati stručnjaci i javni radnici. Šteta je što nije sačuvana arhiva Biblioteke, tako da se danas prisjećam samo nekih tema koje su na tim predavanjima obrađivane. Dr Safet Mujčić je držao jedan cijeli ciklus predavanja na temu — »Žena i materinstvo«, dr Feodor Lukač je držao predavanje »O išija-

²⁷⁾ Arhiv. dokument Biblioteke — Prot. br. 118/37. od 25. XI 1937.

sima i nazovi-išijasima«. Tema predavanja inž. Marina Roje, sreskog poljoprivrednog referenta, bila je »Problem hrane u našim i svjetskim razmjerama«, Fazlija Alikalfić je održao predavanje »Javno mnjenje, ko i kako ga formira«. To je samo mali isječak iz naše aktivnosti na tom polju rada. Ova predavanja su naročito u velikom broju posjećivali naši članovi i drugi radnici iz sindikalnih i drugih organizacija koje su bile okupljene oko Radničkog doma²⁸⁾ među kojima i neki istaknuti aktivisti i rukovodioci revolucionarnog radničkog pokreta grada.

Društvene večeri

Nismo potcjenjivali značaj ugodne klupske atmosfere u prostorijama Biblioteke, potrebe i mogućnosti da se članovi, posebno omladina, pored učenja i rada u svojoj sredini i zabave. Uz naklonost i pomoć pojedinih uglednih i uticajnih građana Mostara, dvaput smo proširili prostorije društva i adaptirali našim potrebama. Postojala je i muzička sekcija Biblioteke opremljena potrebnim instrumentima. U zimskom periodu, kada se članstvo inače najviše zadržavalo u prostorijama, skoro svake subote ili nedjelje su održavane klupske društvene večeri sa kulturno-zabavnim programima i plesom. Pogriješio bih ako ne bih podvukao da je i tu ležala značajna komponenta aktivnosti koja je sve više privlačila i vezivala omladinu za Biblioteku. Biblioteku su osjećali kao dom rada i radovanja, ona im je pružala mogućnosti međusobnog upoznavanja i zbližavanja, razvijala drugarstvo i prijateljstvo, oduševljavala za druge programske aktivnosti društva.

Kulturno-zabavne manifestacije

Godišnje zabave smo priređivali svake godine. Ove kulturne manifestacije Biblioteke su značile mnogo više od smotre koja je trebalo da pokaže »šta smo postigli, dokle smo došli.« Po svom programu i nivou, zabave su, bez pretjerivanja, bile izvjestan kulturni doživljaj grada, doživljaj o kome se poslije dugo govorilo i koji je značio praznik za cijelu našu sredinu. U programu smo angažovali prije svega poznate glumce i muzičare Mostara, ali i neke izvan Mostara koji su bili poznata imena u Jugoslaviji, a i van njenih granica. Na program smo stavljali dramska djela koja ne znače samo zabavu nego imaju i jasnu društvenu poruku. To su bile uspjele, iako amaterske kreacije. U njihovom izvođenju su se angažovali, u najvećoj mje-

²⁸⁾ Skoro redovni posjetioци su bili: Rade Bitanga, Manojlo Čabak, Jusuf Čevro, Velija Hujdur, Mujo Humo, Vasa Tošić, Imšir Gagić, Mehmed Bilalović (Beg), Mustafa Temim-Turko, Samija Bubić, Avdija Pavlović, Ahmed Rebac, Mustafa Demirović, Franjo Šimić, Ivan Đidić, Dragica Šimić, Ahmed Novo, Hasan Macić, Šukrija Vranić, Omer Ševa, Ibro Čerić, Mustafa A. Lakišić, Mujčin Zagorčić, Uzeir Dilberović, Hamza Hadžimahović, Azemina (Mina) Čiber, Enes Mujić, Jovo Vlahbegović, Avdo Čišić i dr.

Rv. 37/37

GAJRETOVA NARODNA BIBLIOTEKA U MOSTARU

ima čast pozvati Vas na

I. GODIŠNJU ZABAVU

U SUBOTU DNE 10 APRILA 1937 U 20:30 SATI

U „HRVOJU“

Poziv na prvu godišnju zabavu Biblioteke — 10. V 1937.

С ПРОГРАМОМ:

I

Христић — Бехар
Коњовић — Аман Ђевојко
Улични пјевач — слика из данашњице
Rubinstein — Azra
Hatze — Мајка | } | сопран соло г-ђица Злата Радошевић, апс. муз.
академије; на клавиру прати г. проф. Брезник
solo sopran г-да Mevlida Alikaftić, учитељка; на klaviru
прати г. проф. Breznik |
|---|---|---|
4. Змај Јова — „Народ“ и друге пјесме — рецитација
 5. Česka beseda — narodni balet — izvode učenjice

II

„ОСЛОБОЂЕЊЕ КОСТЕ ШЉУКЕ“

своска стварност — драма — од Петра С. Петровића

III

IGRANKA

BOGATA TOMBOLA — BUFFET — BALONI — IZNENAĐENJA

На забави спира оркестар Војне музике 32 пјеш. пука

ULAZNE CIJENE: Sjedalo u loži 20.— Din. I mjesto 20.— Din. II mjesto 15.— Din.
 Balkon 12.— Din. i Galerija 8.— Din. (samo za ženskinje), stajanje u sali 8.— Din.

Улазнице се продају преко цијелог дана у билетарници „Путник“, а на дан забаве на-благајни

ОДБОР

ri, i prije svega talentovani članovi Biblioteke, a za određene uloge, naročito u početku, angažovali smo oprobane i priznate glumce-amaterе drugih mostarskih kulturnih društava — Radničko kulturno društvo »Abrašević«, Srpsko pjevačko društvo »Gusle«, Muslimansko udruženje »Ittihad«, Hrvatsko pjevačko društvo »Hrvoje« itd.). To je bio i jedan određeni, konkretni vid neposrednije saradnje sa ovim društvima.

Zabave smo priređivali u svim prostorijama Hrvatskog pjevačkog društva »Hrvoje« u Pothumu. Sa dijelom prostora, s kojim je raspolagala Hrvatska glazba, to su bile, u to vrijeme, najveće i najkompletnije prostorije za ovu svrhu u Mostaru. Prvu zabavu smo održali 10. aprila 1937. godine. Za mostarske prilike, gdje rano svane proljeće, to je bilo vrlo kasno. Mostarska kulturno-prosvjetna i druga društva navikli su bila publiku da se zabave (u zatvorenim prostorima) priređuju u zimskim mjesecima. Svejedno, mi smo startovali kasno, ali samopouzđano i hrabro. Htjeli smo da upozorimo na sebe, da smo u svemu nešto novo, nešto što znači novi program, novi sadržaj i ukus. Polagali smo mnogo i na novi, savremeni dizajn plakata i poziva za zabavu. Dosta vremena smo izgubili u traganju za dobrim, nesvakidašnjim, do tada neviđenim programom.

Najviše vremena i truda smo utrošili u traženju pogodne drame ili komedije, jer za građansku publiku bi zabava bez takve tačke pro-

»Oslobođenje Koste Šljuke« Pecije S. Petrovića na prvoj godišnjoj zabavi
Biblioteke, održanoj 10. aprila 1937.

Učenice koje su izvele folklorni ples »Česka beseda« na prvoj zabavi
Biblioteke — 10. aprila, 1937. U prvom planu (sjede) — Anton Breznik,
Mevlida Alikalfić i Fazlija Alikalfić

grama bila »prazna«. Mnogo toga što je do tada bilo viđeno u Mostaru, što su prikazivala druga mostarska društva (izuzev »Abraševića«, na primjer Gorki — »Na dnu«) odisalo je samo epikom, nekom romantikom, prošlim ili davno prošlim vremenom. Iako je »Ittihad« u svoj zabavni program unosio i djela B. Nušića (»Gospođa ministarka«, »Sumnjivo lice«, »Narodni poslanik«, »Protekcija« itd.) mnogo više na njegovom programu su bila djela dr Safetbega Bašagića (»Abdullah-paša«, »Boj pod Ozijom« i sl.). Ogrizovića »Hasanaginica«, ili drame drugih autora (više puta »Ismet i Almasa«, »Atabeg i Šefika«). Hrvatsko pjevačko društvo »Hrvoje« i Hrvatska glazba istupali su skoro isključivo sa djelima hrvatskih autora (»Zlatarevo zlato«, »Matija Gubec«, »Nikola Šubić—Zrinjski« itd.). Srpsko pjevačko društvo »Gusle« davalo je opet pretežno djela srpskih autora (A. Šantić »Hasanaginica«, S. Ćorović — »Zulumćar«, B. Nušić — »Knez Ivo od Semberije« i sl.).

Morali smo ambicije uskladiti i sa našim glumačkim snagama. Odlučili smo se konačno za dramu Pecije S. Petrovića — »Oslobođenje Koste Šljuke«, koju je te zime s velikim uspjehom igralo i stalno na repertoaru držalo Narodno pozorište u Beogradu. To je »seoska stvarnost u sedam slika«, kako je svoje djelo sam autor okarakterisao. Realistička slika našeg sela u kojoj gazda Rade svojim neljudskim i lihvarskim postupcima do krajnosti eksploatiše svoje seljane i dovodi ih na prosjački štap. U sukobu sa gazda-Radom, Kosta Šljuka, izmučeni seljak, cijeli zaplet rješava sjekirirom.

Sve uloge nismo mogli zastupiti među našim članovima, pa smo za neke uloge angažovali dugogodišnje glumce-amatere »Abraševića« (Šukrija Vranić) i »Ittihada« (Muhamed Omeragić). Ulogu Koste Šljuke je preuzeo Muhamed Omeragić, a ulogu gazda-Rade Hasan Mrkonjić, član Upravnog odbora Biblioteke. Režija drame je povjerena Fazliji Alikalfiću. Danima smo uvježbavali komad i strpljivo i solidno pripremili predstavu. Desna ruka svim glumcima je bio sufler Muhamed (Avdage) Tikvina. Iako je njegov poziv mehaničara bio daleko od ovakve uloge, zanimljivo je da je on bio neki izuzetan talenat za praćenje glumca i sufliranje. Svi su se svom težinom oslanjali na njegovu dragocjenu i pravovremenu pomoć u kazivanju svog teksta, i najtežeg, i bili unaprijed sigurni da ih neće ostaviti na cjedilu. Kroz sve naše zabave on je, kao sufler, pratio naš glumački ansambl i ostao svojom ulogom u trajnoj uspomeni.

Na programu smo imali i solo-pjevanje. Pjevale su Zlata Radošević, aps. muzičke akademije i Mevlida Alikalfić (Grebo), solo-sopran Gajretovog pjevačkog hora u Mostaru. Klavirska pratnja — prof. Anton Breznik, nastavnik muzike na mostarskoj gimnaziji.

Imali smo pretenzija da istupimo i sa nekom baletskom tačkom, ali za to nismo imali snaga. Zato smo u koreografiji Lide Grüner-Houška, nastavnika muzike (koja se takođe kao i drugi angažovala dobrovoljno i besplatno) pripremili poznatu folklornu igru »Češka beseda« u kojoj su igrale članice naše ritmičke grupe, učenice — Zulejha (Seka) Đikić, Samija Behlilović, Habiba (Biba) Drače, Hadžira

(Džira) Čišić, Hidajeta (Hida) Zahirović, Fatima Bijedić, Nura Bijedić i dr.

Na programu je bila i jedna recitacija.

Za našu publiku novo je bilo i to što nismo prikazivali dramu u cjelini, iako je to publika, kao normalno, očekivala. Odabrali smo tri najatraktivnije slike i prikazali, a cjelina drame je u kratkom sježu pred zavjesom ispričana auditoriju.

Sav Upravni odbor i brojni aktivisti iz članstva Biblioteke su se do krajnosti angažovali da sa zabavom uspijemo.

Zabava je uspjela, i bolje od naših očekivanja. To je bilo veliko ohrabrenje za naše buduće nastupe u javnosti.

Povodom te zabave za svakoga bi se mogla naći po neka riječ pohvale i priznanja. Ograničiću se samo na dvojicu: Hasan Mrkonjić se toliko bio uživio u svoju ulogu gazda-Rade i s takvim uspjehom u punom svjetlu predstavio lik seoskog zeleniša, da je poslije toga, među našim članstvom, sa ljubavlju i priznanjem, za cijelog života ostao kao naš »gazda-Rade«. Igrao je on i kasnije razne role, ali sebe u ulozi gazda-Rade nije prevazišao. Ostao mi je u sjećanju Mustafa Džabić, naš član i ugledni građanin Mostara, koji je na ovoj zabavi (i na svim našim kasnijim zabavama) nosio lavovski dio brige da publika doživi vedro i prijateljsko raspoloženje i da ni u čemu ne oskudijeva na zabavi.

Poslije zabave dobili smo visoku ocjenu i brojna priznanja, ali ne i od svih. Interesantno je zabilježiti mišljenje i ocjenu mjerodavnog predstavnika vlasti, koje sam čuo poslije zabave. Prije zabave uručio sam lično (kao i nekim drugim uglednim ličnostima Mostara) poziv i počasnu ulaznicu sreskom načelniku, Petru Žderiću. On je bio već koju godinu dana na toj dužnosti u Mostaru, slovio je kao korektan službenik. Odazvao se pozivu i ostao na zabavi za vrijeme cijelog programa. Sutradan poslije zabave susreo se sa mnom na nekom službenom poslu u kancelariji. I prije nego smo počeli razgovor o službenom predmetu, obratio mi se riječima uz značajan osmijeh: »Šumaru, kakvu ste ono dramu odabrali za zabavu«? Bio sam prilično iznenađen njegovim pitanjem. »Da sam ja unaprijed znao sježe tog pozorišnog komada, ne samo da ne bih došao na zabavu, nego bih je i zabranio«. Sada sam tek bio nemalo iznenađen, iako sam odmah razumio njegovu poentu. »Gospodine načelniče, to je drama koju mjesecima ima na svom repertoaru Narodno pozorište u Beogradu. Nisam čuo do sada ma kakve prigovore ili zamjerku sježu te drame. Uostalom, zašto mi ne bismo mogli dati taj komad, kada se sa velikim interesovanjem i uspjehom daje i prati u prijestonici, u Beogradu«. To je bio moj sažet odgovor. »Ostavite vi, šumaru, Beograd. Mostar nije Beograd, i što se dozvoljava i prikazuje u Beogradu, ne znači da se može dozvoliti i u Mostaru«. Dodao je još nekoliko svojih zapažanja koja su se odnosila na sentencu drame, na ulogu gazda-Rade, reakciju Koste Šljuke i konačno epilog. Poslije toga je, bez uvoda, prešao na službeni predmet.

»Narodni poslanik« Branislava Nušića na zabavi Biblioteke 11. marta 1939.
Režiser Đorđe Bovan (sjedi u drugom redu, prvi s desna)

»Sile« Mile Dimić na zabavi Biblioteke 10. februara 1940. Režiser
dr Safet Mujić (u sredini fotografije, stoji)

Sapienti satis! Lako se moglo zaključiti da je naša zabava (mislim drama, kao centralna tačka zabave) kod vlasti dobro viđena, ali slabo ocijenjena i da smo na prvom koraku dobili jednu »recku« u njihovim povjerljivim evidencijama. Razgovarali smo o tome u odboru Biblioteke, izvukli svoje zaključke, ali se ni u čemu nismo pokolebali. Rekli smo jedino sebi — treba raditi mudro i ne dopustiti sebi da se zbog, eventualno, kakve nesmotrenosti dovede u pitanje normalno djelovanje društva.

Svaka naša zabava, po našoj ocjeni, imala je svoju vrijednost i svoju poruku. Nije nam bilo, takođe, nepoznato kako su nas kasnije vidjeli i ocjenjivali Žderićevi nasljednici! Iduće godine (5. marta 1938) na zabavu smo izašli sa dramom »Sad ili nikad« (slika iz trilogije »Gospodin ministar«) od Svetislava Predića. Režiju je vodio Đorđe (Đoka) Bovan.²⁹⁾

Nušićev repertoar je za nas bio vrlo interesantan. Zato smo 1939. godine (11. marta) na programu zabave imali njegovu komediju »Narodni poslanik«. U ono vrijeme oštrica Nušićeve satire je bila, za naše prilike i naše zabave, posebno prikladna.

Opet su se angažovali prvenstveno naši članovi kao glumci. Za nepokrivene uloge angažovali smo, uz njihovu blagonaklonost, članove »Gusala« (Đorđe — Đoka Bovan, Boro Miličević), »Ittihada« (Mustafa Topuzović, Muhamed Omeragić, Saćir Siširak) i druge. Režiser je bio Đoka Bovan.

U muzičkom programu su, za dvije godine, s velikim uspjehom dobrovoljno učestvovali Štefica Vidošić i Rikica Papo sa solo-pjevanjem, a pratio ih je na klaviru Tihomil Vidošić, kapelnik vojne muzike i horovođa Srpskog pjevačkog društva »Gusle«.

Posljednje dvije godine smo koraknuli značajno naprijed. Sada smo već imali za sobom višegodišnje iskustvo, imali smo brojnije snage i veća sredstva i što je najvažnije ustaljeni kurs — naprijed. Godišnju zabavu smo dali 10. februara 1940. godine sa pozorišnim komadom »Sile«. To je draamtizacija romana »Pokošeno polje« Branimira Čosića. Dramatizaciju je izvela Mila Dimić³⁰⁾. I ova drama je uzeta sa repertoara Narodnog pozorišta u Beogradu. Sada je režiser bio Safet Mujić, a i sam je igrao jednu ulogu u komadu. Od članova Upravnog odbora Biblioteke pojedine uloge su nosili još mnogi drugovi — Hasan Mrkonjić, Salim Čerić (Bajkić), Džemšo Šarić, Ejub Fazlinović (Jojkić), Šefkija Pužić i dr. Ova zabava nam je ostala u posebnom sjećanju i zbog toga, jer smo imali vanredno visok pozitivan saldo sa priredbe. Sredstva su nam došla u pravo vrijeme, jer smo

²⁹⁾ Đorđe (Đoka) Bovan, istaknuti član Srpskog pjevačkog društva »Gusle«, poznati mostarski glumac-amater i reditelj, prvi upravnik, umjetnički rukovodilac i reditelj profesionalnog lutkarskog pozorišta u Mostaru (osnovano 1953. godine).

³⁰⁾ Mila Dimić, glumica, zbog svoje opredijeljenosti i revolucionarne aktivnosti u toku rata je bila zatvorena u koncentracionom logoru na Banjici. Ubijena je u Specijalnoj policiji u Beogradu.

upravo adaptirali i na novo opremili prostorije preuzete od »Muslimanskog kluba«, poslije njegovog prestanka sa radom.

Posljednju godišnju zabavu smo održali polovicom marta 1941. godine. Po svojoj ideji i umjetničkoj vrijednosti, to je bila sigurno naša najuspjelija kulturno-zabavna manifestacija. Iz blagonaklonosti na zabavi je gostovala primadona beogradske opere, Bahrija Nuri-Hadžić, umjetnica sa izuzetnim pjevačkim i glumačkim talentom i visokim evropskim i svjetskim renomeom. Njena pojava na našoj sceni značila je visoko priznanje našoj ustanovi. Ne samo Mostarci, nego i mnogi građani iz drugih hercegovačkih mjesta su dolazili da je čuju. Uspjeh je u svakom pogledu bio izuzetan i zapažen. To je i našoj ustanovi donijelo nova priznanja.

Na programu je bila drama Radomira (Raše) Plaovića i Milana Đokovića — »Voda sa planine«, drama borbe novog i starog sela, koju su izveli naši članovi. U ovoj drami je naročito mnogo žena — članica Biblioteke — preuzelo ulogu iz komada. Režiser je, opet, bio Safet Mujić, koji je i ovom prilikom dokazao da ima smisla i talenta i za tako odgovorne i suptilne umjetničke kreacije.

Već je spomenuta nekolicina glumaca — amatera koji su skoro redovno učestvovali u ostvarenju pojedinih dramskih predstava i koji su se isticali uspjelim ulogama (Hasan Mrkonjić, Salim Čerić, Sućrija Vranić, Muhamed Omeragić, Boro Miličević i dr.). Međutim, u popunjavanju epizodnih uloga i statista u grupnim istupanjima na sceni učestvovao je još veliki broj aktivista, članova Biblioteke. Neki od njih ću, barem, spomenuti: Hatidža Kapić (Brkić), Fatima (Tima) Brkić, Šefika Resulbegović, Mirzija Balić, Mira Hrvić, Džemal

MUSLIMANSKA NARODNA BIBLIOTEKA U MOSTARU

Broj: 44/40

Mostar, 12. II. 19 40

P. n.

Ing. Čedomil Miličević

Ovim potvrđujemo prijem novčanog iznosa od Din. **50.** — ~~predmeta za lombolu~~ ~~bife~~, koji ste darovali ovom društvu povodom godišnje zabave.

Ujedno Vam se najtoplije zahvaljujemo, da ste i ovom prilikom odali pažnju i priznanje našoj Biblioteci.

S odličnim štovanjem,

Sekretar

Predsjednik

Zahvalnica Biblioteke ing. Čedi Miličeviću za prilog

Alikalfić, Enes Mujić, Muhamed A. Grebo, Sana Mujić, Ešrefa Bilić, Stjepan Šulentić, Ilija Bošković, Enver Arpadžić, Enes Behlilović, Hamza Hadžimahović, Uzeir Dilberović, Ibrahim (Ibra) Čišić, Džemal Dizdar, Avdo Čišić, Enver Dadić, Smajo Drače, Riza Fejić, Esad Brkić, Salko Čelebić, Mithat Ribica, Ahmed Deronja i drugi.

Godišnje zabave su za nas bile svojevrсни barometar optšeg raspoloženja i priznanja cijelog grada i njegovog javnog mnjenja Bibliotei. Nismo nikada bili razočarani. Naprotiv. Naše zabave su svake godine uživale sve veće priznanje i povjerenje građana. I još nešto, bili su najveći izvor dohotka društva. S tim sredstvima, u najvećoj mjeri, mi smo plaćali režijske troškove i investicije u realizaciji programa Biblioteke (knjižni fond, oprema prostorija, nabavka muzičkih instrumenata itd.).

U prijatnom raspoloženju, poslije završenog programa, na zabavi Biblioteke 10. februara 1940. Među ostalim za stolom sjede Ilija Bošković i Smajo Brkić (prvi i drugi s desna), iznad njih stoji Džemšo Šarić

»Voda sa planine« R. Plaovića i M. Đokovića na zabavi Biblioteke u martu 1941. godine. Režiser dr Safet Mujić (uz česmu, desno)

Sa ispraćaja primadone Bahrije Nuri-Hadžić (u sredini), u martu 1941.

Grupa članova i funkcionera Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru. U parku kraj hotela »Neretva«, u junu 1940. godine. S lijeva na desno — kleče — Mirza Nožić, Ibrahim Novo, Zlatko Pekušić; Sjede — Hatidža Udovičić, Sadeta Semić, Zlata Salahović, Hatidža Kapić—Brkić, Fazlija Alikalfić, Mara Zuber, Šefika Resulbegović, Mirzija Balić, Zejna Konjhodžić, Asija Riđanović; Stoje u prvom redu — Smajo Brkić, Džemšo Šarić, Hasan Mrkonjić, Salko Đikić, Vehbija Imamović, Danilo Vukajlović, Ismet Terzimehić, Ahmo Milavić, Enver Krpo, Salko Kajtaž, Džemal Demirović, Muhamed A. Grebo; Stoje u drugom redu — Muhamed Mahić, Ekrem Efica, Mirica, Meho Avdić, Fadil Buturović, Hrustanović, Haldun Hrvić, Ejub Fazlinović, Ahmed Mehić, Džemal Kapić, Esad Kotlo, Muhamed Hadžiomerović (Sipa) i Osman Đikić.

IV

BIBLIOTEKA U DRUŠTVENO-POLITIČKOJ AKCIJI

→ *Sukob oko »Gajreta«*

U jednom teškom i nemirnom vremenu, četiri decenije »Gajret« je na kulturno-prosvjetnom planu Muslimana imao zapaženu i neosporno vrlo značajnu ulogu. Osnovan 1903. godine u Sarajevu, kao Muslimansko kulturno i prosvjetno društvo »Gajter«, cijelo vrijeme je svoju aktivnost usmjeravao ka prosvjeđivanju širokih muslimanskih masa grada i sela, ka školovanju hiljada siromašnih đaka — besplatnim ili jeftinim izdržavanjem učenika i šegrta u vlastitim đачkim domovima (Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Tuzla, Bihać itd.), davanjem stipendija, i u tom, neosporno, postigao značajan uspjeh. Osnovna sredstva za ovaj rad dugo vremena je prikupljao od svog članstva, od prijatelja, iz naroda — za narod. Veliki broj muslimanskih intelektualaca, demokratskih i napredno orijentisanih građana, poznatih i istaknutih rukovodilaca u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, jedno vrijeme ili kroz cijelo školovanje, uživao je pomoć i naklonost »Gajreta«. Ovo važi naročito za studente Muslimane koji su se školovali na studijama u Beogradu i živjeli u domu beogradskog »Gajreta« »Osman Đikić«.

U svom razvoju i djelovanju »Gajret« je prošao kroz niz faza. Kako je kroz programsko i praktično djelovanje u društvo sve više uvlačena dnevna politika, a prije svega borba za tzv. »nacionalno osvještavanje« Muslimana, tako se u radu »Gajreta« osjećao uticaj srpske nacionalne orijentacije, uticaj krugova velikosrpske državne i stranačke politike (naročito između dva svjetska rata), ovisnost društva, moralno i materijalno, o naklonosti srbijanskih političkih stranaka i vlada kraljevskih režima itd. Rukovodstvo »Gajreta«, okupljeno oko glavnog odbora u Sarajevu, imalo je presudan uticaj na orijentaciju i praktično djelovanje društva. U šestojanuarskom periodu otvorene kraljevske diktature i snažnog velikosrpskog uticaja, došlo je do promjene imena društva. Društvo se prozvalo Srpsko muslimansko kulturno-prosvjetno društvo »Gajret«³¹). Međutim, vrlo indika-

³¹) Do koje mjere su se vladajući režimi, i Dvor, nastojali miješati i miješali se u program, život i akcije »Gajreta«, može ilustrirati i »tradicija« otvaranja

tivna i značajna je ova činjenica i konstatacija: U vezi sa zadacima »Gajreta« na nacionalnom ovlašticanju Muslimana, interesantno je da je upravo u vrijeme insistiranja na unitarističkom jugoslovenstvu »Gajret« prozvan »srpsko-muslimanskim društvom«³²⁾

O ovakvom »Gajretu« i ovom njegovom uglu djelovanja prije svega je riječ u našim razmatranjima.

Kao pandan ideologiji i politici »Gajreta« djelovalo je Muslimansko kulturno društvo »Narodna uzdanica«, cijelo vrijeme, sve od početka. »Narodna uzdanica« je, takođe, osnovana u Sarajevu, 1924. godine. Na planu prosvjeđivanja širokih muslimanskih masa (domovi za učenike i studente, stipendije itd.) i ovo društvo bilježi određene pozitivne poene. Osnivanje društva je poteklo iz stavova i odluke rukovodstva Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) koja je, svojim političkim programom i djelovanjem u periodu osnivanja i razvoja zajedničke jugoslovenske države, stajala u opoziciji prema velikosrpskoj hegemonističkoj politici i nastojanjima, ali kojoj, isto tako, nije smetalo da prema svojim stranačkim potrebama stvara koalicijske i najuže sarađuje i sa najreakcionarnijim vodećim strankama i krugovima i u najdelikatnijim prelomnim trenucima opšte državne politike. U ideološkom smislu i praktičnom djelovanju »Narodna uzdanica« je neprekidno radila u pravcu hrvatskog »nacionalnog osveštavanja« Muslimana, i to je bilo najbitnije.

I u istorijatu »Narodne uzdanice« postoji jedna vrlo interesantna i indikativna činjenica, koju je lako sagledati kroz slovo i smisao sljedećeg pasusa: »Takođe treba konstatovati da su određena strujanja u »Narodnoj uzdanici« do 1941. godine stvorila izvjesne pretpostavke da ona u Pavelićevoj ustšakoj državi bude nazvana Hrvatsko muslimansko kulturno društvo »Narodna uzdanica«.³³⁾

U Mostaru, kao i u mnogim drugim gradovima i varošima Bosne i Hercegovine (rjeđe i u drugim krajevima Jugoslavije), postojali su i djelovali podobori kako »Gajreta« tako i »Narodne uzdanice«. Bili su aktivni i mi smo u radu u Biblioteci osjećali da njihovo praktično djelovanje i uticaj na muslimanske mase idu krupno u raskorak sa intencijama koje smo odmah od početka našeg angažovanja bili ugradili u program i nastojanja Biblioteke. »Narodna uzdanica«, po masovnosti okupljanja članstva, po ugledu rukovodstva i širokim građanskim slojevima, nije nikada, pa ni u to vrijeme u Mostaru, pred-

godišnjih skupština Glavnog odbora Društva u Sarajevu. Donosimo isječak prikaza Glavne godišnje skupštine »Gajreta« 1938. godine u Sarajevu: »Kada su se ovacije stišale, izaslanik Njegova veličanstva Kralja, peš. pukovnik Borivoj Jonić, okrenut licem prema skupštini, otvara skupštinu ovim riječima:

U ime Njegova Veličanstva Kralja (Kralj je bio počasno pokrovitelj »Gajreta« — napomena F. A.), u ime Njegovog Kraljevskog Visočanstva Kneza Namjesnika i u ime Kraljevskog doma, proglašavam otvorenom glavnu godišnju skupštinu Srpskog muslimanskog kulturno-prosvjetnog društva »Gajret« (časopis »Gajret« god. 1938., str. 173).

³²⁾ Atif Purivatra — Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, str. 301. Sarajevo, 1977.

³³⁾ Isto, str. 356.

stavljala, ni ti je mogla ispoljiti uticaj kakav je vršio »Gajret«. Zato se akcija na zadobijanju našeg uticaja u društvu prije svega okrenula prema »Gajretu«, tim više što smo bili svjedoci toga da se politika Glavnog odbora »Gajreta« u Sarajevu (sa dugogodišnjim i vrlo uticajnim predsjednikom dr Avdom Hasanbegovićem na čelu) i njegova orijentacija u radu, potencirana intencijama politike šestojanuarskog kursa, podržava i osjeća u ideološkom i praktičnom radu pododbora u Mostaru. Muslimanske mase su bile duboko nezadovoljne kursom kojim je vođeno društvo, nezadovoljne su bile i promjenom koja je izvršena u nazivu društva »Gajret«. Sve ove činjenice, i okolnosti, išle su nama na ruku. Zbog toga je u jesen 1937. godine, među rukovodećim članovima Biblioteke, nekim drugim članovima i prijateljima, dogovoreno da se na narednoj godišnjoj skupštini koja je bila najavljena, na osnovi diskusije i demokratske većine, preuzme uprava »Gajreta« i intonira nova orijentacija u radu društva. U to vrijeme to nije bila sasvim jednostavna stvar, a nosila je u sebi i nesagledive rizike.

Izvršene su, prethodno, solidne pripreme. Za zakazanu skupštinu su zainteresovani, i lično angažovani, svi članovi »Gajreta« koji su se okupljali oko Biblioteke. Dogovoreno je da se zainteresovano članstvo okupi neposredno prije početka skupštine pred ulazom u prostorije Gajretovog đakčkog doma u kome se, prema pozivu, trebala držati skupština.³⁴⁾

Iako su pripreme za skupštinu s naše strane vršene diskretno, na ulazu u prostorije doma, pred početak skupštine, čekalo je iznenađenje. Upravni odbor »Gajreta« u Mostaru, izgleda, doznao je za ove naše namjere i pripreme i »obezbijedio« se. Pred početak skupštine donio je odluku da se zaključaju ulazna vrata u dom i da se sa ranije okupljenim članstvom u sali održi skupština. To je bila »taktika« druge strane. Međutim, među brojnim članstvom okupljenim pred ulazom u prostorije doma, započeli su vrlo bučni protesti, čuli su se i povici i pozivi da se na silu uđe u dom. Došla je i policija, koju su, vjerovatno, pozvali sazivači skupštine, ali nije grubo intervenisala. Možda bi to ona i učinila da među okupljenom masom članova koji su protestvovali, nije vidjela i mnoge ugledne građane (među »demonstrantima« su bili i Avdija Glavović, okružni državni tužilac; Mustafa Pašić, predsjednik Sreskog suda; dr Safet Mujić, Ismet Terzimehić, sudija itd.). Pod pritiskom bučnih protesta, koji su trajali pred ulazom u prostorije doma, organizatori skupštine su prekinuli rad i odgodili skupštinu na neodređeno vrijeme.

Ova akcija je, ne samo u Mostaru, nego i u cijeloj Bosni i Hercegovini, shvaćena i protumačena kao istinska demonstracija više prema politici Glavnog odbora »Gajreta« i njegovoj orijentaciji, nego kao nezadovoljstvo sa radom pododbora u Mostaru. O tome se dani-

³⁴⁾ Gajretov đakčki dom se tada nalazio u Kajtažovoj kući (današnja Ulica braće Fejića). U toku rata ta zgrada je teško oštećena bombardovanjem a poslije rata u izgradnji grada je potpuno porušena.

ma prepričavalo i diskutovalo. O tome je pisala i štampa. Za Glavni odbor »Gajreta« u Sarajevu, ovaj događaj je bio šok svoje vrste. Postojala je bojazan da »mostarski slučaj« ne stvori presedan za slične postupke u drugim mjestima i drugim Gajretovim organizacijama. Glavni odbor »Gajreta« se s njim ozbiljno pozabavio, pogotovo zbog toga što je dobio obavještenja ko je sve bio zapažen među »demonstrantima«. Ubrzo poslije toga je donio odluku da se za vođenje poslova društva, do održanja ponovne godišnje skupštine pododbora u Mostaru, imenuju povjerenici — Mustafa Pašić, sudija i Fuad Slipićević, profesor (dotadašnji predsjednik pododbora) — sa zadatkom da prečiste pitanja oko »sukoba« i zakažu novu skupštinu. Glavni odbor je imenovao i posebnu komisiju u sastavu — dr Zaim Šarac, dr Osman Halilbašić, Hamdija Uvejs i dr Safet Zečević — koja će u Mostaru povesti razgovore sa istaknutijim članovima i prijateljima »Gajreta« i pomoći da se nađe izlaz iz »ćorsokaka«. Ova komisija je razgovarala i sa nekolicinom članova iz Upravnog odbora Biblioteke. I sada se sjećam našeg susreta i razgovora sa dr Zaimom Šarcom u hotelu »Neretva«, kada je iz Sarajeva došao, sa još dvojicom članova te komisije, na razgovore oko »Gajreta«. Iz razgovora su se mogli uvjeriti da naša akcija nije bez osnova i da stojimo na čvrstim nogama.

O »mostarskom slučaju« se diskutovalo i na sljedećoj godišnjoj skupštini Glavnog odbora »Gajreta« u Sarajevu (1938). U zapisniku sa te skupštine ostalo je zabilježeno da je delegat iz Mostara, Hasan Đikić, učitelj, u svojoj diskusiji s uspjehom objasnio »onima koji to nisu znali ili možda nisu htjeli da znaju« šta znači »fenomen« Gajretova narodna biblioteka u Mostaru i kakav je njen program kulturnog i društveno-političkog djelovanja.

Na ponovljenoj skupštini pododbora u Mostaru izabrano je novo rukovodstvo »Gajreta« (predsjednik Mustafa Pašić, sudija, sekretar Ismet Terzimehić) u kome su se našli članovi društva koji su imali više afiniteta za nastojanja i program Biblioteke i za novu orijentaciju u radu.

»Slučaj« i diskusije oko »Gajreta« ostavili su snažan utisak na brojne članove i prijatelje »Gajreta«, kod mnogih izazvali ozbiljna razmišljanja i promjene u gledanju na pojave i događaje čiji smo bili savremenici,³⁵⁾ a što je najvažnije Biblioteci doveli nove saradnike

³⁵⁾ Ostao mi je u nezaboravnoj uspomeni razgovor koji sam uskoro poslije ovih zbivanja oko »Gajreta« vodio sa profesorom Mustafom H. Alikalfićem. Opširno mi je izložio svoja razmišljanja i promjene koje su na osnovu diskusija o posljednjim događajima nastale u njegovom uglu gledanja na društveni rad i savremena kretanja. Znam i to da sam suštinu našeg razgovora saopštio svojim najbližim saradnicima u Upravnom odboru Biblioteke i da je to za sve nas bilo prijatno saznanje.

Mustafa H. Alikalfić (1898—1945), profesor istorije i geografije, potiče iz ugledne mostarske muslimanske porodice. U mladosti pripadao nacionalno-revolucionarnoj, srpski prijentisanoj, omladini i zbog toga, još kao gimnazijalac, bio proganjan. Dugo godina je bio profesor na Gimnaziji i Učiteljskoj školi u Mostaru i stekao simpatije svojih učenika. Isticao se svojim preda-

i prijatelje, proširili ugled i autoritet ustanove u svim slojevima građanstva Mostara.

Diskusije u patrijarhalnim krugovima

Prigovori koji su upućivani na rad i novu orijentaciju Biblioteke nisu uvijek dolazili s predumišljajem, od protivnika ili onih koji su se prema programu i akcijama ustanove neprijateljski postavljali. Bilo je, u početku, dosta neobavještenosti i običnog neshvatanja. Stariji, konzervativniji Muslimani, prijekim okom su gledali šta i kako radimo, kuda mi to smjeramo. Do nas su dopirala obavještenja da najviše prigovora i podozrenja dolazi otuda što smo odmah u početku uspjeli da na široka vrata uvedemo u Biblioteku i uključimo u rad žensku omladinu. Nismo potcjenjivali te prigovore i spremili smo se da se približimo tim krugovima, da se što više i češće nađemo s ljudima u razgovoru, na posijelu, gdje se može, bez dnevnog reda, razgovarati, o svemu i svačemu.

Oko Muslimanskog društva »Ihvan« (Religiozno-socijalno bratstvo »Ihvan« u Mostaru — predsjednik Šaćir Konjhodžić, sudija), bila je najveća koncentracija konzervativnih, religiozno nastrojenih Muslimana, među kojima je bio izvjestan broj vrlo uglednih i uticajnih građana Mostara. Zato smo težili da se približimo upravo toj ustanovi. Koristili smo priliku kada je »Ihvan«, u jesen 1937. godine, najavio cijeli ciklus predavanja sa raznim temama iz islamske etike i morala, iz islamske tradicije i sl. Sa odborom »Ihvana« postigli smo sporazum da predavači Biblioteke u istom ciklusu održe nekoliko predavanja iz oblasti društvenih nauka u dane koji u vremenskom rasporedu s njihove strane nisu bili angažovani. I danas se sjećam nekih tema koje su predavali predavači koje je angažovao »Ihvan«: »Zablude koje su unesene u islamsko vjerovanje pod uticajem raznih tradicija« (Ibrahim ef. Fejić), »Tolerancija u islamu« (H. Ahmed ef. Karabeg), »O ličnosti Muhamedovoj« (H. Ali-ef. Karabeg) itd. Mi smo, naravno, istupili s našim temama: »Periodi i smjene u razvoju društva« (dr Safet Mujić), »Javno mnjenje — kako se formira i ko ga formira« (Fazlija Aličkalfić). Neku temu prilagođenu auditorijumu održao je i Ismet Terzimehić. Odziv vrlo ozbiljne publike, bio je bez zamjerke. Poslije predavanja vodila se diskusija, a onda se »sijelilo«. U tim nevezanim razgovorima se moglo čuti i reći ono što je bilo i

nim javnim i kulturnim radom. Pripadao je uglednim i likovima »Gajreta« i učestvovao u rukovodstvima tog društva. U godinama pred rat postao aktivan i cijenjen saradnik Biblioteke.

Odmah iza sloma Kraljevine Jugoslavije pristupio narodnooslobodilačkom pokretu, bio član ilegalnog narodnooslobodilačkog odbora u Mostaru. Njegov dom je bio stjecište ilegalnih partizanskih veza, kurira, sakrivao progonjene revolucionare itd. Pred kraj 1944. godine ustaška policija je otkrila njegov rad. Uhapšen je i u zatvoru Specijalne policije strahovito mučen, ali ništa i nikoga nije odao. Iz Mostara su ga najprije prebacili u Staru Gradišku, a poslije u čuveni logor smrti Jasenovac, gdje je neposredno pred kraj rata (1945) ubijen. Ostavio je iza sebe svijetlu uspomenu.

najzanimljivije u ovim kontaktima. Osjetili smo da smo uspjeli otupjeti oštricu. U kasnijem radu pokazalo se da smo dobro uradili i da naš napor nije bio uzaludan.

Povezivanje sa selom

Povezivanje grada sa selom i rad na selu je značajna komponenta velike ideje o Narodnom frontu koju je intonirala i za čije uspjehe se, posebno pred rat, zalagala Komunistička partija Jugoslavije. To je dio programa okupljanja širokih narodnih masa u borbi protiv fašizma i rata. U posljednjim godinama djelovanja Biblioteka je sve više svoj rad programski usmjeravala u okolinu Mostara, posebno u obližnja sela gdje su, prema našoj ocjeni, postojale mogućnosti za uspješan kulturni i politički rad. Organizovali smo izlaske u sela (Podveležje, Bijelo Polje kod Mostara, Blagaj itd.), držali predavanja, vodili razgovore sa domaćinima o njihovim problemima, o aktuelnim političkim strujanjima itd.

U Upravnom odboru, a još više u širokom krugu članova i prijatelja Biblioteke, bilo je dosta raznih stručnjaka (ljekari, inženjeri, profesori, pravnici, učitelji i sl.) koji su po svojoj profesionalnoj orijentaciji i službenom radnom mjestu mogli, i koji su bili spremni, da svojim prisustvom u kontaktu sa selom pomognu da se na neka pitanja i probleme dotičnog kraja eventualno i praktično odgovori. Takva pomoć je bila potrebna selu i seljacima i oni su je mogli i prepoznati. Zato su naše posjete i s te strane bile dobro došle i u selima bile zapažene i cijenjene.

Dobro se sjećam naše prve posjete Podveležju 1937. godine. Iako se tamo i natrag išlo pješke, skoro kompletan Upravni odbor Biblioteke je učestvovao u tom prvom kontaktu sa selima Podveležja. Znam da su u našim razgovorima dominirala pitanja koja su u tom, tada zapuštenom i vrlo siromašnom kraju, bila stalno otvorena — problem osnovne škole za cijelu grupaciju podveleških sela, problemi paše i sukobi oko izгона stoke preko ljeta na planinske pašnjake drugih područja (srez mostarski, konjički i nevesinjski), problem vode za ljude i stoku i sl.

U radu sa pojedinim selima imali smo izvjestan oslon na ličnosti koje su u ovom kraju imale neosporan ugled i uticaj. U radu sa selom zabilježili smo i nesumnjive rezultate.

U kulturnom i društveno-političkom djelovanju i radu sa selom i za selo, programske veze Biblioteke su dopirale i do Zagreba. U pitanju je saradnja sa Seljačkim sveučilištem Higijenskog zavoda u Zagrebu,³⁶⁾ čija se osnovna i primarna uloga svodila na područje sela

³⁶⁾ »U sastavu Zavoda bila je Škola narodnog zdravlja. U okviru te škole osnovano je Seljačko Sveučilište koje je kod nas nastalo po uzoru na dansku praksu. U okviru Sveučilišta održavani su duži ili kraći, najčešće šestomjesečni, kursevi za seljake, učitelje, inženjere i liječnike iz provincije. Ti su tečajevi bili izvršni izvori suradnje ljevičara Zavoda i šire javnosti, a rezultati te suradnje postali su vidni nakon kraćeg vremena.«

i zdravlja, ali se postepeno, prije svega nastojanjem ljekara i ostalih stručnjaka Zavoda, proširila i na političko djelovanje što nije moglo ostati nezapaženo od pogleda režima i policije. Seljačko Sveučilište je jedno vrijeme (1931—1937) izdavalo i svoj časopis »Narodni napredak«, čiji urednik je bio književnik Dobriša Cesarić. U časopisu su sarađivali mnogi lijevo orijentisani kulturni i javni radnici, između ostalih i poznati borac za pravdu i književnik Mihovil Pavlek Miškina.

Zahvaljujući razumijevanju i blagonaklonosti dr Borčića i posebno dr Andrije Štampara, tadašnjeg načelnika u Ministarstvu zdravlja u Beogradu i poznatog eksperta u oblasti preventivne medicine, oko Zavoda se okupio znatan broj ne samo dobrih stručnjaka — ljekara, inženjera, tehnologa itd. — nego isto tako i naprednih, lijevo opredijeljenih, kulturnih radnika. U Zavodu je jedno vrijeme bio na dužnosti, do premještaja u Banju Luku, i inž. Slaviša Vajner (iz NOB-e poznat kao legendarni Čiča s Romanije). U Zavodu je već 1927. godine postojala partijska organizacija-ćelija. Jedno vrijeme (1929) toj ćeliji je pripadao, i bio njen sekretar, i dr Pavle Gregorić. Grupa komunista iz Zavoda imala je i direktnu vezu sa rejonskim i Mjesnim komitetom KPJ u Zagrebu. Dakle, nije ni čudo da je s toliko umješnosti i uspjeha, još u to vrijeme, znala svojim ilegalnim djelovanjem afirmisati ideje i politiku Partije.

Ideju o povezivanju Biblioteke sa Seljačkim sveučilištem u Zagrebu dao je dr Safet Mujić. On je tu progresivnu orijentaciju Zavoda dobro znao ne samo putem partijskih veza i obavještenja nego i putem ličnih kontakata sa ljekarima i drugim prijateljima u Zagrebu. U to vrijeme u Zagrebu su osnovali književni časopis »Putokaz« i u njemu sarađivali književnici i kulturni radnici — Hasan Kikić, Skender Kulenović, Safet Krupić, Rizo Ramić i dr. Safet Krupić je u toku 1939. godine postavljen za profesora mostarske gimnazije i ubrzo, po svom dolasku, aktivno se uključio u rad Biblioteke. Od njega smo dobili pouzdana i autentična obavještenja o Seljačkom sveučilištu. O Sveučilištu i njegovom djelovanju pričao nam je dosta i Grgur Karlovčan³⁷⁾ s kojim smo, takođe, imali veze.

³⁷⁾ Grgur Karlovčan, učitelj, poznati hrvatski napredni književnik, koga su ustaše ubile u logoru Stara Gradiška 1942. godine.

»U program Seljačkog Sveučilišta uneseno je upoznavanje s prirodnim naukama (biologija, kemija, fizika), društvenim naukama (povijest, geografija, gospodarstvo) i s kulturom (estetika, muzika, likovna umjetnost). Za predavače škola je dobavila i vrlo istaknute naučne radnike, neke profesore Sveučilišta itd. Seljačko Sveučilište imalo je godišnje dva tečaja, muški i ženski. Polaznici su živjeli u internatu gdje su s njima boravili neki pedagozi. Utjecaj ovih pedagoga bio je velik, jer su s tečajcima boravili po cio dan. Među njima su bili Pero Šimleša, Pero Prodanović, Branko Sučević i dr.«.

»Kako je Seljačko Sveučilište imalo legalni oblik rada, to je mogućnost kontakta Zavod—selo—masa bila značajna i komunisti su to znali uspješno koristiti.«³⁸⁾

³⁸⁾ Mladen Iveković — Hrvatska lijeva inteligencija 1918—1945, I dio, str. 277—278, Zagreb, 1970.

Poslije predavanja koje je Biblioteka priredila za omladinke u Bijelom polju (kod Mostara), u ljeto 1937. godine. U pozadini se vidi Fahro Mehmedagić.

Poslije predavanja i razgovora sa seljanima u Bijelom polju (kod Mostara) koje je organizovala Biblioteka, u ljeto 1938. godine. Među ostalima na fotografiji se vide i Smajo Brkić, Ismet Terzimehić, Salko Đikić i Fahro Mehmedagić.

Upravni odbor Biblioteke je s razumijevanjem prihvatio predlog dr Mujića da se povežemo sa Seljačkim sveučilištem i da upućujemo svoje kandidate na školovanje. U jesen 1939. godine, na trošak Biblioteke, na Seljačko sveučilište je upućen Mustafa Buljko³⁹⁾ i povratio se u Mostar. Dobio je i »Svjedočanstvo« o završenom školovanju.⁴⁰⁾

Za nas je bilo značajno što je naš kandidat na Seljačkom sveučilištu vidno proširio svoje opšte znanje i političko obrazovanje i sa uspjehom ga koristio djelovanjem u sredini u kojoj je poslije živio. Njegovim školovanjem na Sveučilištu još više smo učvrstili veze sa ovom neobično interesantnom institucijom preko koje je Partija, dobro zamaskirana, na poseban način širila svoj uticaj na radno seljaštvo i selo uopšte. I u tom djelovanju postigla dosta uspjeha.

U saradnji sa studentima

U analima kulturne i političke akcije naprednog Mostara ostaće trajno zabilježena »Izložba karikature« priređena 1937. godine. Organizovali su je napredni studenti grada, oni su pred vlastima za nju bili odgovorni, ali su u njenom aranžmanu u nemaloj mjeri učestvovali i društveni radnici okupljeni oko Biblioteke (neki članovi Upravnog odbora, omladinci i dr.). Te godine u Beogradu je priređena iz Jasenice (kod Mostara). S uspjehom je završio šestomjesečni tečaj izložba karikature »Ošišanog ježa« koja je naišla na izuzetne simpatije intelektualnih krugova i široke demokratske i antirežimske javnosti Beograda. Moglo bi se reći da je o toj izložbi tada govorila cijela napredna javnost zemlje. Tu se, među Mostarcima — beogradskim studentima — rodila ideja da se u kulturnoj sredini Mostara organizuje slična izložba koja bi svojom oštricom zahvatila političke, kulturne, socijalne pojave, i naravno, ljude kao aktere u tim zbivanjima.

Mostar nije imao takve saradnike — karikaturiste, slikare i druge umjetnike — kakvi su bili angažovani oko »Ošišanog ježa« ili kakve je bilo moguće za tu manifestaciju angažovati u Beogradu, pa ova izložba u Mostaru nije bila na takvoj umjetničkoj visini. Ideja nije nedostajala i sve su, kroz prizmu konkretne mostarske situacije i sredine, bile pretočene u eksponate, ne takve visoke umjetničke vrijednosti, ali po svojoj neposrednosti i vizuri, pa u dosta primjera i sarkastičnoj oštrini, mostarska izložba nije mnogo zaostajala za beo-

³⁹⁾ Mustafa Buljko, zemljoradnik, potiče iz poznate muslimanske porodice. Bio je vrlo aktivan član Biblioteke. Isticao se svojim interesovanjem za napredni pokret u gradu i na selu. Član KPJ. Učestvovao od početka u NOP-u. Poginuo u partizanima u Kamenjici (kod Blagaja) u julu 1943. godine.

⁴⁰⁾ Svjedočanstvo koje je dobio na Seljačkom sveučilištu u Zagrebu nije sačuvano. Propalo je zajedno sa ostalim njegovim dokumentima u premetačini, ma koje su vršile ustaše u njegovom domu za vrijeme rata. Sačuvano je Svjedočanstvo Ismeta (Ahmetage) Čurića iz Humi-Lišana, koji je u istoj klasi (oktobar 1939 — mart 1940), sa Buljkom, završio tečaj na Sveučilištu.

ŠKOLA NARODNOG ZDRAVLJA U ZAGREBU

SELJAČKO SVEUČILIŠTE

Broj 11 / 1940

SVJEDOČANSTVO

ČURIĆ ISMET P. AHMETAGIĆ

SELJAK I POLJOPRIVREDNIK

IZ sela HUMILIŠANI

SREZ KOSTAR

RADIO JE

OD 23 / I

1939

DO 6 / III

1940 U SELJAČKOM

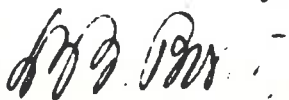
SVEUČILIŠTU ŠKOLE NARODNOG ZDRAVLJA U ZAGREBU.

U SVE TO VRIJEME NASTOJAO DA ŽIVI I DA SE VLADA DOSTOJNO
I KAKO SE MORA VLADATI I KAKO SE MORA ŽIVJETI OBRAZOVAN SELJAK
NIM PREDMETIMA SVOJE ŠKOLE. NASTOJAO JE SPREMITI SE DA MOŽE KOD
SVOJE KUĆE I NA SVOM POSJEDU BITI NAPREDAN I PAMETAN NAČIN
ŽIVOTA; DA MOŽE SLUŽITI NA UČEK SVOJIM SUSJEDIMA I POMAGATI
AGRONOME, INŽINJERE, LIJEČNIKE, VETERNARE KOD RADA U SELU. NASTO-
JAO JE DA UPOZNA VRIJEDNOST SVOJE SVIJEŠTI, OBRAZOVANOSTI I
SOCIJALNIH VRLINA. NASTOJAO JE DA UPOZNA SVOJE DUŽNOSTI PREMA
PORODICI, SELU, OPĆINI I DRŽAVI.

U ZAGREBU, DNE 16. / I 1940

RAVNATELJ ŠKOLE NAR. ZDRAVLJA:

UPRAVITELJ SELJ. SVEUČILIŠTA

Svjedočanstvo Seljačkog sveučilišta u Zagrebu

gradskom. Neki posjetioči, koji su vidjeli jednu i drugu izložbu, bili su mišljenja da je mostarska izložba, u svojoj određenosti, bila čak i uspješnija. U svakom slučaju bila je »otvorenija«, doživjela je veliko društveno priznanje i uknjižila brojne i vrijedne poene. Steta što nije fotografijama ovjekovječena i ostala u dokumentaciji društveno-političke akcije grada.

Izložba je bila otvorena u tadašnjoj sali za zasijedanje općinskog vijeća grada Mostara (prizemlje hotela »Neretva«). Trajala je desetak dana. Karikatura i satira »u riječi i slici« bili su govor i izraz izložbe koja je uzela »na nišan« aktuelna pitanja mostarske sredine (ili šire), domaće i vanjske politike i sl. Karikature, fotomontaže, grafikoni i drugi oblici umjetničkog izražaja, praćeni minijaturnim predmetima (rekvizitima), sve sa tendencijom da se poruka što bolje shvati i kratka objašnjenja riječima, gdje je to bilo neophodno, da se umjetnički doživljaj ne zasjeni. To je bila izložba.

Uvjeren sam da ću upotpuniti ovo kazivanje, ako barem neke od mnogih eksponata ovdje spomenem:

Rubrika — »Šta ko čita«.

Debela knjiga, na naslovnoj strani — »Hljeb bez motike«.

Vrlo određena aluzija, koju su razumjeli svi Mostarci, na život i rad jednog uglednog građanina, inače istaknutog prvaka Radikalne stranke i dugogodišnjeg gradonačelnika Mostara.

Druga knjiga — na naslovnoj strani — »Kako su nastala velika bogatstva«, aludira na ličnost jednog uglednog trgovca metalnom robom u Mostaru, koji se svojim pozivom brzo i podobro obogatio.

Zastava od stotinu boja (»sete bandiere«) sa bojama i znamenjem — jugoslovenske zastave, hrvatske, kooperativne, crvene itd. Aluzija na političku orijentaciju i utilitarističko ponašanje jednog uglednog mostarskog advokata.

Mjenica uokvirena zlatnim okvirom, a ispod nje komentar — »Lehva«⁴¹⁾ građanina X. Y. Lehva nije bila anonimna. Aluzija na »vjeruju« poznatog Muslimana, mostarskog veletrgovca i berzijanca.

Kompozicija nazvana — »Interes i ideja stanuju pod istim krovom«. Zgrada u vidu nastrešnice pod čijim svodom se vidi Biblija i krst položeni na gomilu vreća soli.

Aluzija na bogatog mostarskog veletrgovca, koji se isticao svojim »svetačkim« i bogomoljačkim ponašanjem, pripadao je i jednoj napola asketskoj hrišćanskoj sekti »Draginovaca«,⁴²⁾ a na drugoj strani se obogatio i obogatio kao glavni predstavnik monopola soli za Hercegovinu, na položaju koji mu je dala i garantovala država. Uživao je veliko povjerenje vlasti i kraljevskog dvora posebno, a to je narod znao. Propovijedao je integralno (unitarističko) jugoslovenstvo i bio u vrhovima jugoslovenskog »Sokola«, a u svojoj suštini je bio jedan od stubova velikosrpske politike.

⁴¹⁾ »Lehva« (ili lehva) — kaligrafski napisani i uramljeni citati iz Kur'ana ili mudre izreke koje kao ukras vise na zidovima po muslimanskim kućama.

⁴²⁾ Ovu malobrojnu sektu su zvali po Dragi Spahiću iz Čapljine.

Ovaj eksponat je bio posebno zapažen i široko komentaran.

Mnogé komentare je izazvala i karikatura koja je pokazivala mostarsku bolnicu i pred njenim ulazom ljekara u bijelom mantilu, koga nije bilo teško prepoznati, koji u ruci drži hirurški nož. A komentar je glasio: »Pare ili život«.

Na eksponatu zgrada mostarske gimnazije sa svojim pseudomaurskim stilom, a iznad ulaznih vrata ispisane poznate riječi iz Danteova »Pakla« — »Lasciate ogni speranza voi ch'entrate« (Napustite svaku nadu, vi koji ulazite). Aluzija na život i uhodane »pedagoške« metode kojima se djelovalo u to vrijeme na srednjoškolsku omladinu.

Drastična je bila karikatura Japanca koji čuči, zatečen upravo u delikatnoj poziciji kada je završio »veliku nužnu«. Novina s kojom se briše nosi preko cijele strane velikim slovima ispisan naslov — Briand-Kellogov pakt. Na novini ispod karikature komentar — »Pa se onda kaže, da Briand-Kellogov pakt nije ni za šta«. ⁴³⁾

Aluzija na ugled i pravu moć Društva naroda koje i poslije stotinu nekih zasjedanja i rezolucija nije bilo u stanju da osujeti i zaustavi imperijalističku i ničim neizazvanu agresiju Japana na Mandžuriju.

Posjeta izložbi bila je neobično brojna. Posjetili su je građani iz svih slojeva društva, među njima i mnogi koje su eksponati manje-više otvoreno apostrofirali. Vidjeli su je i eksponenti državne vlasti i uprave. Bilo je glasova građanskog mentaliteta nerazumijevanja da se sa nekim eksponatima, zaoštrenim na pojedine ličnosti, pretjeralo. U početku se strahovalo da će policija izložbu zabraniti, ali, to se nije desilo. Valjda zbog toga što su cijenili da nema inkriminisanog materijala koji otvoreno i neposredno atakira ili vrijeđa poredak! Izložbu je posjetio i tadašnji komandant divizije. On je dugo godina službovao u Mostaru, poznavao je dobro ljude i prilike, a svojim skromnim držanjem i uvijek odmjerenim ponašanjem starog ratnika ostavljao utisak razboritog i vrlo dobronamjernog čovjeka. I sada se sjećam njegovog izraza lica sa prigušenim osmijehom u momentu kada je, poslije razgledanja, napustio izložbu. Šta je stvarno tada mislio i osjećao, za organizatore izložbe je ostalo nepoznato.

Izložba je u gradu izazvala širok interes i komentare kao malo koji događaj prije toga. I nije zaboravljena u sjećanjima generacija koje su imale priliku da je vidu.

Izraz humanosti i solidarnosti

U analima Mostara ostala je zabilježena katastrofalna poplava izazvana nabujalom Radoboljom, koja se desila 12. septembra 1937. Ljeti i podjesen su inače česte provale oblaka u mostarskoj kotlini i nad kanjonom Neretve, sve do Ivan-planine koja zagrađuje neretvansku dolinu sa sjevera. Ti prolomi oblaka su posljedica sukobljavanja

⁴³⁾ Reprint karikature, koja je ranije bila izložena na Međunarodnoj izložbi političke karikature u Pragu (1933), sačuvana kao umjetnički prilog iz praških satiričnih novina.

toplih i vlažnih zračnih strujanja dolinom Neretve, od mora i hladnijih, s kopna. Pri njihovom sudaru dolazi do nagle kondenzacije i jakog padanja kiše, nekada i 100 mm/m² u jednom danu. Takav prolom oblaka nad Mostarom i širom okolinom desio se i tog kritičnog septembarskog dana. Potoci i rijeke su naglo nadošli i na mnogim mjestima, na imanjima i u domaćinstvima, napravili pravu pustoš. Korito Radobolje je postalo pretijesno da primi svu vodu. Ispod mosta na Balinovcu je navaljala silan materijal (izvaljena voćna stabla donesena od Ilića i Cima, građu, kamenje itd.) i sama sebi skoro potpuno začepila protok u grad. Na tom mjestu Radobolja je naglo nadošla, počela izlaziti iz korita i teći alejom prema Rondou i dalje sve do Gimnazije. Na tom mjestu je zaokretala i jednim dijelom, kroz Krpića ulicu i Ričinu slijevala se u Neretvu, a drugim dijelom tekla prema rukavcu na Baščinama. Da Radobolja teče cestom ispred Gimnazije, takva pojava nije zabilježena u historiji Mostara! Kada se suzbiła i stišala stihija, pokazalo se da su štete ogromne, neočekivano velike, naročito u nekim domaćinstvima uz korito Radobolje. Trebalo je pružiti vanrednu i hitnu materijalnu pomoć mnogim postradalim porodicama.

Inicijativa je potekla od Udruženja studenata u Mostaru. Jednim cirkularnim pismom upućenim svim društvenim organizacijama u gradu⁴⁴⁾ studenti su pozvali na sastanak na kome se razmotrila situacija izazvana vodenom stihijom i mjere koje je bilo potrebno preduzeti da se pomogne postradalim, prvenstveno siromašnim porodicama. Sastanak je održan u Gradskoj vijećnici 16. septembra 1937. godine. Biblioteka se svim snagama pridružila ovoj akciji. Na održanom sastanku formiran je poseban »Odbor za pomoć postradalim od poplave« (predsjednik Odbora — Husaga Čišić, gradonačelnik Mostara, sekretar — ing. Fazlija Alikalifić, sekretar Biblioteke). U Odbor su ušli i predstavnici Udruženja studenata i drugih kulturnih i dobrotvornih organizacija Mostara.

Odbor se cirkularnim pismom obratio pojedincima, a preko štampe javnosti Bosne i Hercegovine, i šire, za novčanu pomoć postradalim. Solidarnost naših ljudi i ovom prilikom nije zatajila. Preko posebno osnovanog tekućeg računa Odboru je stizala pomoć za fond postradalih, koja je odmah, po utvrđenim kriterijima, dijeljena postradalim. Sakupljena su, za ono vrijeme, impozantna sredstva i pomoć je pružena brojnim porodicama Mostara i okoline. Po završenju akcije arhiva ovog odbora je predata Opštini grada Mostara na čuvanje. I u ovoj akciji, na širokom društvenom planu, ostvarena je tijesna saradnja Udruženja studenata sa Bibliotekom.

Demonstracije protiv fašizma

U predvečerje minihenske krize (avgust 1938. godine), na turneji po Jugoslaviji, u Mostar je doputovao Komorni pjevački hor iz Praga.

⁴⁴⁾ Arhivski dokument Biblioteke — Protok. broj 91/37. od 14. IX 1937.

UDRUŽENJE STUDENATA
U MOSTARU

Br.

Gajretova narodna biblioteka.

u MOSTARU

Na dan 14 septembra 1937, desila se je nezapamćena, poplava u jednom djelu našega grada i bliže okoline, koja je nanijela dosta velike štete našem našem siromašnom građanstvu.

Uprolašteni su mnogi domovi, mnoge porodice ostale su bez krova i namještaja, mnoge kuće zarute su muljen i zamenjen, plato prekriva naša zasadjena polja, jaruge zjape po cestama i vinogradima-- mi ne možemo i ne smijemo hladno gledati tu propast, svi se moramo dići da pomognemo naše stradalnike. Stoga, smatramo da bi sva mostarska naruženja trebala da se organizuju, da stvore odbor za pomoć poplavljenim. Mi bi ovim gestom istovremeno dali i moralnu podršku, i pokazali iskreno saosećanje u nesreći sa poplavljenim.

Stoga Vas molimo, a uvjereni smo da će te to učiniti, da hitno odđete sjednicu i pošaljete delegata u četvrtak, t.j. 16. o. m. j. u 8 sati na več u salu Gradske Vijećnice, gdje bi se formirao odbor, koji bi izradio plan, kako da se pomogne poplavljenim.

Tajnik :
S. Sulentić

U Mostaru 14/IX-1937

Za odbor :

Presjednik :

Štefica Horac

GAJRETOVA NARODNA BIBLIOTEKA
U MOSTARU

Br. 91

sa / priloga

Dopis Udruženja studenata iz Mostara (poplava)

Pored kulturne i umjetničke misije, ovom turnejom ansambl je imao tendenciju da skrene pažnju međunarodne javnosti na tragediju čije se nailaženje na Čehoslovačku već osjećalo; osjećalo se u svim postupcima i držanju saveznika (Čembrlen — Daladje) prema agresivnim zahtjevima sila Osovine (Hitler — Musolini) u odnosu na Čehoslovačku. S dr Oskarom Danonom⁴⁵⁾, koji je dirigovao horom, lako smo se sporazumjeli da ansambl poslije koncerta u Sarajevu, na proputovanju za Dubrovnik, održi koncert u Mostaru.

U atmosferi osjećanja opasnosti od fašizma koji je neposredno ugrožavao Čehoslovačku Republiku, cijela napredna javnost naše zemlje je ogorčeno protestovala protiv fašizma i njegovih nosilaca na strani, i u zemlji (vlada Milana Stojadinovića se blagonaklono ponašala prema toj opasnosti). Mostar je, u znak podrške bratskom narodu Češke i Slovačke, i demonstracije protiv Hitlera i njegovih sljedbenika, sa rijetkom pažnjom dočekao goste. Na dočeku cijela željeznička stanica (nekadašnje uskotračne pruge) i sav široki prostor oko nje bili su ispunjeni građanstvom Mostara. Među njima je — organizovano — bilo mnogobrojno članstvo Biblioteke. Čekao se samo trenutak dolaska podnevnog voza iz Sarajeva.

Interesantno je zabilježiti da su na doček došli i predstavnici vojske sa generalom, komandantom divizije, na čelu. Bila je i vojna muzika. Ne mogu se danas više sjetiti da li je vojska s nečije strane bila službeno obaviještena i pozvana na doček, ili su sami ocijenili da je dobro da i oni prisustvuju. Uglavnom bili su na dočeku, vojna muzika je svirala marš dobrodošlice pri ulasku voza u stanicu. Pošto je Čehoslovačko-jugoslovenska liga u Mostaru bila (oficijelno) organizator tog dočeka i koncerta, pripala mi je, kao predsjedniku Lige, čast i dužnost da goste odmah pri susretu pozdravim. Dok sam na peronu željezničke stanice govorio, sa širokog prostora ispred stanice započele su manifestacije. Pored pozdrava češkom i slovačkom narodu i Republici, čuli su se povici: »Dolje fašizam«, »Za savez sa Sovjetskim Savezom« i sl. To je, upravo, bila pristigla masa građevinskih radnika (oko 600 ljudi), koji su tih dana bili stalno na okupu, jer su štrajkovali protiv poslodavaca. Na doček su ih doveli Džemal Alikalifić (član Upravnog odbora Biblioteke), zidarski radnik Stanko Martinović i tesarski radnik Ahmed Šegetalo, koji su se ispred URSS-ovih sindikata brinuli da štrajk uspije. Manifestacije su sve više dobivale karakter demonstracije protiv fašizma i njegovih pomagača i saradnika. Nije došlo do nekih posebnih ekscesa, niti je policija intervenisala. Možda zbog prisustva vojske i mnogih uglednih ličnosti grada, možda i zbog važnosti momenta kome su bili svjedoci i gosti iz inostranstva. Još na stanici sam čuo prigovore nekih »odličnika« da je i vojska uvučena u političku demonstraciju protiv vlade, ali sve je ostalo na tome. Gosti iz Čehoslovačke su bili veoma dirnuti ovakvim dočekom.

⁴⁵⁾ Dr Oskar Danon, naš poznati dirigent i kompozitor, studirao je i doktorirao na Muzičkoj akademiji u Pragu. Otuda njegove bliske i neprekidne prijateljske i službene veze sa muzičkim krugovima Praga i Čehoslovačke.

Komorni pjevački hor iz Praga, koji je gostovao u Mostaru u augustu 1938. godine. U sredini (u prvom redu) dirigent dr Oskar Danon iz Sarajeva

Članovi upravnog odbora u sekretarijatu Biblioteke, februar 1941. godine. S lijeva na desno — Muhamed A. Grebo, Džemal Demirović, Ahmed Mehić, Fazlija Alikalić i Enver Dadić.

Koncert, koji su te večeri održali gosti u bašti poznate kafane »Pariz« (na današnjem Lenjinovom šetalištu), bio je na zavidnoj umjetničkoj visini. Prije početka koncerta goste je pozdravio Avdo Humo. Atmosfera koja je vladala još više je podgrijavala napredna, antifašistička i patriotska raspoloženja građanstva, posebno brojno prisutne omladine. Policija nije propustila da o ovoj demonstraciji obavijesti sve nadležne u zemlji.

Danima poslije tog događaja grad je živio u nekom buntovnom i borbenom raspoloženju. Kriza oko Čehoslovačke je ulazila u svoju završnicu. U Jugoslaviji, kao uostalom i u mnogim drugim zemljama Evrope, raslo je ogorčenje i otpor protiv agresivnih namjera i plana Hitlerove Njemačke. Javljali su se glasovi da Čehoslovačkoj, u odbrani njenog integriteta i nezavisnosti, treba pomoći, ako ustreba i formiranjem i slanjem posebnih dobrovoljnih odreda. I u našoj zemlji je bilo primjetno takvo raspoloženje, iako je Stojadinovićeva vlada sve više vodila politiku približavanja Rajhu i silama Osovine, bez obzira na formalno postojanje Male Antante. Uskoro, poslije ovog gostovanja Komornog pjevačkog hora u Mostaru, dr Mujić je došao sa inicijativom da odemo u čehoslovački Konzulat u Sarajevu, da čujemo stav i mišljenje službenih predstavnika Čehoslovačke o eventualnoj akciji prijavljivanja dobrovoljaca za odbranu Republike. To je trebala biti i svojevrsna »prethodnica« za kasnije, eventualno, organizovano javljanje dobrovoljaca za pomoć Čehoslovačkoj Republici.

Bio je vruć ljetni dan. Jedva smo se potrпали u automobil koji je obezbijedio i kojim je šofirao Anđelko Goatti. Putnici za Sarajevo su bili — Safet Mujić, Smajo Brkić, Slobodan Tambić i Fazlija Alikalifić. Naš put za Sarajevo trebalo je da ostane u konspiraciji, neprimljećen, pa smo programirali da u jednom danu odemo i da se odmah po obavljenom poslu vratimo u Mostar. Tako je i bilo. Otputovali smo iz Mostara vrlo rano i odvezli se odmah do blizine Konzulata Čehoslovačke, koji je tada bio smješten u zgradi na uglu današnjih ulica — Maršala Tita i Mahmuta Bušatlije. Primio nas je, mislim, zamjenik konzula. Objasnili smo mu razlog naše posjete. Vidjelo se da je ganut, ljubazno nam je zahvalio na pažnji i saosjećanju sa njihovom teškom situacijom i objasnio nam, u diplomatskom tonu, da on ne može uzeti na znanje naše prijave u dobrovoljce, pošto oni o tom pitanju nemaju nikakvih instrukcija od svoje vlade. Nismo bili mnogo iznenađeni takvim stavom i odgovorom, jer smo znali kakvi teški i zakulisni manevri se vode oko situacije u Čehoslovačkoj i rješenja tzv. »Sudetskog pitanja«. Vratili smo se ozlojeđeni i zabrinuti, nesvršena posla. O našem putu u Sarajevo i njegovom ishodu, saznali su poslije toga oni kojima se to moglo kazati i koji su tu informaciju očekivali.

I sprovod može biti demonstracija

I sprovod može biti demonstracija. U ljeto 1940. godine u Mostaru je nenadno umro Ilija Bešlić, rodom iz Banje Luke, omladinac, tehničar, istaknuti aktivista Biblioteke. Stanovao je u jednoj mostarskoj porodici, a moglo bi se slobodno reći, živio je u Biblioteci. U prostorijama društva provodio je sve svoje slobodno vrijeme: čitao, svirao na gitari, vodio muzičku sekciju, glumio u diletentskoj grupi Biblioteke, učestvovao u svim njenim drugim akcijama. Vrlo rado i često je odlazio i u Radnički dom, družio se sa radnicima i studentima i u kratkom roku stekao povjerenje i nepodijeljene simpatije među mladima i starijima Mostara.

Za sve nas njegova prerana smrt je bila tragičan gubitak i snažan udarac. Njegov sprovod imao je sva obilježja jedne crvene, tužne i ozbiljne omladinske manifestacije i demonstracije. Mjesto crnila, kako je to tada bilo obično i normalno na sprovodima, na tom sprovodu se sve crvenilo, a svi smo ga neizmjereno žalili.

Policija je okruživala masu na sprovodu i bojala se da iz te svečane i tužne povorke ne pođu kakve neočekivane demonstracije. Nije se to desilo, zbog pijateta prema voljenom drugu. Iz policije nisu dozvolili da sprovod prođe većim dijelom grada, kako je u početku bilo zamišljeno, nego su insistirali na tom da se ispraćaj pokojnika iz Mostara (za Banju Luku) obavi najkraćim putem, preko kvarta Carine, do izlaska iz grada. Ispratili su ga brojni drugovi i drugarice, kolege i prijatelji, mladi i stari. Upravo je u to vrijeme trajao štrajk tekstilnih radnika tvornice »Vitković« u Mostaru. Većina štrajkašica je organizovano došla na sahranu. Neke od njih su u povorci nosile crvene vijence.⁴⁶⁾ Skojevci, studenti i radnici su, svakako, dali svoj pečat ovoj nesvakidašnjoj demonstraciji i manifestaciji drugarstva, ali brojno učešće članova Biblioteke u sprovodu, policija nije mogla da ne vidi. Postojale su i fotografije snimljene na ovom sprovodu. Ratni vihor ih je, na žalost (izgleda), sobom odnio.

U jedinstvenom frontu naprednih snaga

U akcijama koje su izlazile »izvan kuće«, a nisu bile prvenstveno kulturno-prosvjetne akcije nego izraz javne političke manifestacije, koje su ostavljale neprolazan dojam u sredini naprednog grada. članstvo Biblioteke je uzimalo značajnog učešća, što dalje sve više, i pokazalo se kao sastavni dio cjeline naprednog fronta. Iza mnogih takvih akcija stajala je direktno partijska organizacija, u mnogim bila na čelu sa svojim članstvom, sa radničkom klasom, naprednom

⁴⁶⁾ Radi ove demonstracije na sprovodu, bile su uhapšene dvije radnice — štrajkašice — Njegoslava Petković i Ljubica Medan. Na pritisak i nagovore policije da odaju ko ih je doveo na sprovod, odbile su da to kažu. A kada su bile puštene, došle su ponovo u Radnički dom da se pohvale da su se u zatvoru čvrsto držale.

omladinom. Neke od tih akcija zaslužuju da, u vezi sa prikazom djelovanja Biblioteke, budu spomenute:

Ko je živio i radio u Mostaru u to vrijeme, ne može zaboraviti atmosferu do tada neviđene pobjede Udružene opozicije nad vladom (JRZ, Stojadinovićeve izbore, decembra 1938). Praktično sav napredni Mostar (i državni službenici, izuzev beznačajne manjine, kojima je neposredno prije izbora predsjednik vlade lično zaprijetio izgonom iz službe ako glasaju za opoziciju) glasao je protiv vlade. Članstvo Biblioteke je, takođe, svojim nesebičnim ličnim angažovanjem značajno pomoglo da Udružena opozicija tada izbore kompletnu pobjedu u Mostaru.

Na godišnjicu izbijanja drugog svjetskog rata (1. septembra 1940) održane su u Mostaru poznate masovne demonstracije protiv fašizma i rata⁴⁷. Na inicijativu Partije u demonstracijama su se okupili napredni radnici, studenti, brojni namještenici i službenici, žene, djevojke itd. Da bi zaustavili demonstracije, policija i žandarmerija su pucale u demonstrante blizu Lučkog mosta. Bilo je i ranjenih, među njima i članica Biblioteke Fadila Dželilović. Poznate su dalje posljedice tih demonstracija i odmazde policije, prije svega prema istaknutim radnicima Mostara.

Širi se baza društveno-političke akcije

Iz Biblioteke su, do određene mogućnosti, tekle veze i prema drugim mjestima Hercegovine (i Bosne). To su bile veze više ličnog poznanstva, povjerenja i prijateljstva, kontakata sa ljudima u drugim sredinama koji su radili na istim zadacima, a manje neke stalne organske i organizacione veze registrovane u programskim zadacima društva.

Najprisnije veze smo bili ostvarili sa Stocem. Pojačao ih je svojim angažovanjem i predanim radom Ismet Milavić, kada je, negdje početkom 1940. godine, premješten na dužnost sudije u Stocu. U Stocu smo učestvovali i sa našim cjelovito pripremljenim kulturno-zabavnim programom, da bismo pomogli razvoju u radu njihove kulturne institucije. Saradnja je bila dosta živa i sa Jablanicom (na Neretvi) gdje je radio naš član i aktivista Mustafa Čiber, metalski radnik. Ostvarili smo saradnju i sa Trebinjem, gdje je izvjesno vrijeme, poslije završenih studija, živio i radio Osman Kapetanović, Trebinjac; zatim sa Ljubuškim, Čapljinom, Konjicom itd. U arhivskim dokumentima naše Biblioteke sačuvan je i dopis Narodne biblioteke u Ljubuškom u kome nas obavještavaju da su osnovali biblioteku i mole pomoć u realizaciji programa⁴⁸).

Izvjesne veze smo imali i sa Sarajevom i Tuzlom (dr Mustafa Mujbegović). Pošto se o radu Biblioteke dosta čulo i van Hercego-

⁴⁷) Sedam dana ranije (24. avgusta 1940) u Mostaru su, takođe, održane masovne demonstracije protiv rata i fašizma, samo nisu imale takve razmjere i takve efekte kao one septembarske.

⁴⁸) Arhivski dokument Biblioteke — Protok. broj 6/38. od 2. XI 1938.

ne, dobivali smo od nekih društava iz Bosne pisma u kojima su tražili obavještenja o oblicima i metodama rada Biblioteke. Čak je jedna delegacija (mislim iz Banje Luke) dolazila u Mostar da pogleda kako radimo i u čemu je ključ uspjeha društva.

Broj 6 Dne 21 X 1938 g.
u Ljubuškoj

kusliganskoj narodnoj biblioteci

k o s t a r

Nedavno je u Ljubuškom počela da deluje Narodna biblioteka sa čisto kulturno-prosvjetnim programom, sa ciljem da pomoću dobre lektire, raznih priredaba, tečajeva, propagande itd. širi prosvjetu u širokim slojevima naroda, jer stojimo na stanovištu da sa prosvjetom dolazi i ekonomsko blagostanje naroda, sloboda - a u vezi s tim i opšti kulturni napredak. Radi što efikasnijeg rada odlučili smo da se povežemo sa sličnim ustanovama, pa se ovom prilikom obraćamo i na tu biblioteku.

Mi mislimo da uskoro održimo našu prvu zabavu pa nam je potreban savjet i potpora, barem moralna, i od Vas. Pored horskih recitavija ~~koji~~ htjeli bi da damo i jedan, dosta kratak i sa malo ženskih uloga, pozorišni komad. Komad bi nam trebao u demokratskom duhu, da je satiričan i da ismijava građansku zaljubljenost ili sitničave provincijalce, pa Vas molimo da nam Vi date sugestije ili eventualno posudite komad. Molimo Vas da čim prije odgovorite.

ga upravu:

Tajnik,

Multafaktors

Predsjednik,

Marić

1938. X. 21

primljeno 2-11 13 33

sa X. priloza

Dopis Narodne biblioteke iz Ljubuškog

V

ZABRANA RADA BIBLIOTEKE

Iz aprilskog rata povratio sam se u Mostar 20. aprila 1941. godine. Biblioteka je već bila zatvorena, a odmah poslije formiranja tzv. Nezavisne Države Hrvatske i preuzimanja vlasti od strane ustaša u Mostaru, prva (prije svih drugih, klasnih, nacionalnih, kulturnih, sportskih i drugih društava i organizacija) zabranjena i zapečaćena. To je za naše članstvo i prijatelje, poslije okupacije zemlje, bila još jedna izuzetno tužna i neprijatna vijest. Istina, znali smo da je Biblioteka već odavno trn u oku svim neprijateljima društvenog progresa (vidi faksimil pisma Saliha Baljića Poglavniku Anti Paveliću) i nismo nimalo bili iznenađeni takvim postupkom ustaških vlasti, iako one još nisu bile, ni blizu pokazale »šta umiju i šta smjeravaju«. Naravno, nismo se s time pomirili. Ocjenjujući pravilno vrijednost dobre knjige i znajući kakav fond napredne literature sadrži knjižnica Biblioteke, Mjesni komitet Komunističke partije Jugoslavije u Mostaru ubrzo je donio odluku da se, po svaku cijenu, spasi barem najvrijednija literatura iz zapečaćene Biblioteke. Organizaciju tog zadatka, i nadzor nad njegovim izvršenjem, dobio je član Partije Mustafa Temim — Turko⁴⁹⁾. Zadatak je bio vrlo odgovoran, delikatan i opasan, Biblioteka se nalazila u najstrožijem centru grada, a uz to pred ulazom u zapečaćene prostorije društva postavljena stalna uniformisana policijska straža.

Komunisti Mostara su ne jednom u toku rata dokazali da su u stanju izvesti zadatke i akcije koje, po svojoj složenosti i opasnosti,

⁴⁹⁾ Mustafa Temim-Turko, istaknuti partijski radnik Mostara. Rođen u Mostaru 1913. godine. Do drugog svjetskog rata radio kao krojački radnik. Član Komunističke partije Jugoslavije od 1940. godine. Učesnik u narodnooslobodilačkoj borbi od 1941. godine. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«. Poslije oslobođenja (1945) na dužnostima u Upravi državne bezbjednosti, zatim zauzima razne odgovorne položaje u rukovodstvima Saveza komunista i drugim društveno-političkim organizacijama (sekretar Gradskog komiteta Partije, predsjednik Saveza boraca Mostara itd.). Za životno djelo dodijeljena mu je nagrada Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH), najviša nagrada Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Bio je član Savjeta Republike (SRBiH). U tom zvanju zatekla ga je smrt. Umro je u Mostaru avgusta 1982. godine.

moglo bi se reći, graniče sa nemogućim (na primjer, provala u dobro čuvane vojničke magacine i iznošenje municije na oslobođenu teritoriju i dr.). I ova akcija spada u takve opasne, koliko hrabre toliko i inteligentne, podvige napredne omladine. Autentičan izvor kazivanja o tom nezaboravnom događaju jesu sjećanja organizatora te akcije Mustafe Temima - Turke i Šefkije Pužića, sekretara Biblioteke, koja ćemo, u skraćenoj verziji, ispričati:

Mustafa Temim - Turko je u to vrijeme (april 1941) bio organizovan u jednoj partijskoj ćeliji na području mahale Zahum, kojoj su pored njega pripadali još Mahmut (Maha) Đikić (sekretar), dr Safet Mujić i Ahmed Sefić. O spasavanju knjiga iz Biblioteke nisu u svojoj ćeliji razgovarali. Taj zadatak Turko je postavio Jusuf Čevro, tadašnji sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Mostar. Objasnio mu je u čemu je suština tog odgovornog zadatka: da mu se taj zadatak povjerava posebno zbog toga što on održava veze sa drugovima koji rade u policiji i, kao posljednje, da se o akciji može konsultovati sa dr Mujićem, koji je funkcioner u Biblioteci.

Nije bilo mnogo vremena za odugovlačenje, da se možda ne bi desilo nešto što bi tu odluku i cijeli plan dovelo u pitanje. U tu akciju je morao biti uključen još neko od članova Upravnog odbora Biblioteke, koji dobro poznaje strukturu knjižnice, kvalitet i razmještaj knjiga, da bi mogao, u kratkom roku, izdvojiti one knjige koje prije svega treba spasavati. Sve se nije moglo, a nije ni smjelo, da ustaše ne bi, možda, kasnije otkrili cijelu akciju. Plan je trebalo izvesti u vremenu kada je na čuvarskoj službi neko od policijskih stražara s kim partijska organizacija ima vezu. Trebalo je obezbijediti saradnike u iznošenju knjiga iz Biblioteke i mjesto gdje će se u prvi moment sakriti. I konačno, trebalo je obezbijediti duplikate ključeva od knjižničara, jer su originalne odnijeli ustaški organi prilikom zatvaranja Biblioteke.

Turko se brzo našao sa dr Mujićem i sporazumio. Sporazumjeli su se da bi za taj poduhvat bio najpogodniji Šefkija Pužić, koji dobro poznaje i knjižnicu Biblioteke. U međuvremenu dr Mujić je razgovarao sa Pužićem i dobio njegov pristanak. Kada se Turko, uskoro, sastao sa Šefkijom Pužićem, on je uzeo na sebe obavezu da dobije duplikate ključeva od knjižničara Biblioteke, Ejuba Fazlinovića. Sve ostalo je Turko primio na sebe, kao svoju obavezu.

Među službenicima uniformisane policijske straže simpatizeri Partije su bili — Marijan Pavelić i Šime (Turko se više ne može sjetiti njegovog prezimena). Njima je pripadao i Mehmed Sarajlić, završarski ključar. Po partijskom zadatku, Turko je s njima održavao vezu. Sastao se sa Marijanom i Šimom, upoznao ih sa namjerom i s njima utvrdio sve pojedinosti oko obezbjeđenja u izvođenju akcije. Sa Hamdijom-Hamdom Brkićem (član rukovodstva SKOJ-a u Mostaru) je dogovorio da se za odnošenje knjiga iz Biblioteke angažuju skojevci — Huso Maslić, stolarski radnik, Mladen Balorda,⁵⁰⁾ učenik

⁵⁰⁾ Mladen Balorda je već bio član KPJ.

Tehničke škole i Šerif Burić, radnik. O svemu ovome, prije izvođenja akcije, Turko je upoznao Jusufa Čevru. Tom prilikom Čevro mu je saopštio da se izvučene knjige odnose njegovoj (Čevrinoj) kući u Donjoj Mahali i kući Hajrudina Puzića u Zahumu, koga je za to angažovala Bisera Puzić.

U dogovoreni dan i vrijeme sve je bilo pripremljeno. Šefkija Puzić je obezbijedio ključeve. Na ulazu pred prostorijama Biblioteke, bila je pouzdana (!) policijska straža. Žurno su odabrane knjige, trpane u kofar i vreće i usred bijela dana nošene na određena mjesta. Prenijeli su ih s lakoćom i odvažno spomenuti skojevci. Sve se to desilo početkom maja 1941. godine. Ustaše nisu ni primijetile da je neko znalački ulazio u Biblioteku, da je prije ulaska u prostorije uklonjen jemstvenik sa pečata i ponovo zapečaćen, kao da se u to nije ni diralo. Ustaše zapravo nikada, u njihovo vrijeme, nisu ni saznale za ovu operaciju. I danas, sa ovog vremenskog rastojanja, malo je reći da je za ovu akciju trebalo mnogo svijesti, samoprijedora i hrabrosti. Na žalost, većina drugova spomenutih u ovom poglavlju nije dočekala slobodu.⁵¹⁾

Iz Biblioteke je ovom akcijom izneseno i spaseno preko hiljadu vrijednih djela domaćih i stranih autora, naročito onih za koje se znalo da su na indeksu fašističkih okupatora i njihovih pomagača. Bila su to pretežno djela marksističke literature, beletristike i esejistike; zatim djela Marksa, Engelsa, Lenjina, Hegela, Frojda, Adlera, Londra, Barbisa, A. Fransa, R. Rolana, Gorkog, Sinklera, T. Mana, Drajzera, Silona, Travena, Dž. Londona, K. Čapeka, Krleže, A. Cesarca, Filipovića i dr., pored brojnih klasičnih djela ruske literature, koja je, takođe, bila sva na indeksu — Tolstoja, Dostojevskog, Černiševskog, Gogolja, Čehova, Puškina, Ljermontova. Poslije ove operacije, fond spasenih knjiga je razdijeljen na manje, mahalske ilegalne biblioteke (Donja Mahala, Brankovac, Zahum, Carina itd.), koje su bile dobro sakrivene i iz kojih su knjige služile za rad kružoka SKOJ-a i USAOJ-a i bile posuđivane povjerljivim čitaocima, aktivistima i saradnicima narodnooslobodilačkog pokreta. Jedan dio knjiga koje su bile prenesene kod Hajrudina Puzića kasnije je prebačen u kuću Envera Čemalovića u Podhumu i kod porodice Ševa u mahali Carina. U tom prebacivanju knjiga po mahalama učestvovali su i skojevci Ismet Dilberović i Predrag Škrobić.

Sjećajući se onog nezaboravnog vremena i rada Biblioteke, u razgovoru sa nekim aktivistima povelala se riječ i o fondu spasenih

⁵¹⁾ Jusufa Čevru i Ahmeda Sefića ustaše su strijeljale odmah u početku ustanka (1. avgusta 1941).

U partizanima za vrijeme rata su poginuli — dr Safet Mujić, Mladen Balorda, Mahmut Đikić, Hamdija Brkić, Huso Maslić i Šerif Burić. Čevro, dr Mujić i Balorda su poslije oslobođenja zemlje proglašeni za narodne heroje. Poslije akcije u iznošenju knjiga iz Biblioteke, Marijan Pavelić je bio uhapšen. Uspjelo mu je pobjeći i prebaciti se u partizane. Po završetku rata, iz partizana se povratio vrlo oslabljenog zdravlja. Umro je u Mostaru 1962. godine. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

knjiga i njihovom korišćenju u toku rata i okupacije. Kako je to bilo u mahali Brankovac, ispričao je Safet Čišić, jedan od tadašnjih rukovodilaca SKOJ-a u tom rejonu. Kada se Mustafa M. Alikalfić — »Brko«, poslije atentata na četničkog vojvodu Dobrosava Jevđevića, trebao prebaciti iz Mostara u partizane, prenio je iz »Alikalfićluka« Safetovoj kući veliki broj knjiga iz Biblioteke. Prema Safetovom sjećanju, to je bila cijela mala knjižnica od 482 knjige. Sakrili su ih u jednu izbu, u skrovište ispod gomila uglja, tako da su mogle biti očuvane, a istovremeno i relativno lako dostupne. Sa njihovom raspodjelom i raznošenjem korisnicima u mahali, najviše je bila angažovana Aiša Udovičić, koja je dobro poznavala ljude u mahali i bila član SKOJ-a u Brankovcu.

Neke od spasenih knjiga iz Biblioteke otpremljene su kasnije u Borke i Glavatičevo, partizanskim jedinicama u kojima su glavninu boraca činili Mostarci. Neke su sačuvane u pojedinim kućama u Mostaru sve do oslobođenja. Pojedine se i danas mogu naći kod Mostaraca, članove Biblioteke, kao cijenjeni »suvenir« svoje vrste na ona slavna i nezaboravna vremena. Ipak, najveći broj tih knjiga je poslije oslobođenja Mostara prikupljen i predat, kao skromni početni fond, novoosnovanoj Narodnoj biblioteci u Mostaru, koja, po svom programu, sa zapaženim uspjehom danas djeluje u Mostaru i cijeloj Hercegovini.

U julu mjesecu 1941. godine ustaše su preostale knjige iz knjižnice Biblioteke iznijeli na gomilu na Musalu (današnji Trg Republike pred hotelom »Neretva«) i zajedno sa jednom velikom Staljinovom slikom javno na lomači spalili kao »simbol komunističke kuge«.

U svijetu fašizma takva »svečanost« sa lomačom nije bila rijetka ni nova. U postupcima Hitlera i Gebelsa pri preuzimanju vlasti u Njemačkoj, ustaše su imali dobre uzore i učitelje. Tih julskih dana 1941. godine njemački okupatori su na isti način postupili sa naprednom knjigom i u Beogradu. Ubili su i začetnike štampanja i rasturanja knjige koja je narode Jugoslavije upoznavała sa najneljudskijom pojavom kakvu su značili nacizam i fašizam u njedrima toliko slavljene evropske civilizacije.⁵²⁾

⁵²⁾ Snažne su i dirljive riječi u sjećanjima Rodoljuba Čolakovića: »Već su bile započele u Srbiji prve akcije naših partizanskih jedinica-odreda. Boraveći tih julskih dana 1941. godine na Kosmaju, pročitao sam u novinama da je s grupom drugova strijeljan Pavle Bihali, izdavač iz Beograda. Fašistički okupatori dobro su znali šta znači istinita, poštena knjiga. Stoga su je spaljivali na lomači čim su došli na vlast. Njihove autore, koje su mogli uhvatiti, bacali su u logore uništenja.

Prema Bihaliju nisu morali imati nikakvog obzira — bio je građanin okupirane zemlje — po kratkom postupku nacisti su ga strijeljali i osvetili mu se zato što je objavljivao upravo one knjige koje su oni u Berlinu bacali na lomaču. Osvetili su mu se zato što su i te knjige doprinijele da se formira svijest boraca koji su tog ljeta, neočekivano za mnoge, objavili rat varvarskom fašizmu i već počeli da oružjem dejstvuju širom naše zemlje.« (Rodoljub Čolaković — iz knjige izdavač Pavle Bihali: »Nolit« (1928—1978), Specijalni prilog »Politike« od 19. XI 1978., str. 2.

Sa knjigama Biblioteke uništena je i skoro sva arhiva društva, nešto na lomači, nešto je završilo u odbačenom papiru od koga su prodavci voća i povrća, i ne znajući čim se služe, savijali kese (fiškeke) pri prodaji svoje robe.⁵³⁾ Ostala imovina Biblioteke je zaplijenjena i otuđena.

U toku mjeseca maja 1941. godine učinili smo još jedan vrlo riskantan pokušaj da, eventualno, sačuvamo Biblioteku. Iako smo bili svjesni opasnosti kojoj se izlažemo, odlučili smo da jedna delegacija, u ime Uprave i članstva Biblioteke, službeno posjeti Stožer ustaške organizacije u Mostaru i podnese peticiju da se skine zabrana rada sa društva. Sastavili smo delegaciju. Pored članova Upravnog odbora Biblioteke (Fazlija Alikalfić, Hasan Mrkonjić, Šefika Resulbegović), u sastavu delegacije je bio i Smail-eff. Dadić, šerijatski sudija, ugledni građanin Mostara, član i veliki prijatelj Biblioteke. On se vrlo spremno odazvao našoj molbi, a on je zapravo trebao biti i najvažniji govornik u našoj delegaciji. U ustaškom Stožeru, u vili »Neretvanka« u Liska ulici (danas Ulica Save Kovačevića), primio nas je Stjepan (Šćepa) Barbarić, student, istaknuti funkcioner ustaškog stožera. Nastojali smo da budemo kratki i jasni u razgovoru. Najprije sam ja, kao predsjednik Biblioteke, više zvanično, izjavio da nas čudi da je jedna muslimanska ustanova zatvorena i da joj je bez obrazloženja zabranjen rad. Zatim je uzeo riječ Smail eff. Dadić i nastojao da nešto šire, sa više emocije, izrazi čuđenje i nezadovoljstvo građana, posebno Muslimana, sa postupkom ustaške vlasti. Kad smo mi svoje završili, progovorio je Barbarić, bio je vrlo kratak, rezolutan i osoran. Najprije se okrenuo meni i rekao: »Usudili ste se da pitate zašto je Biblioteka zatvorena, uskoro ćemo i vas«. Onda se obratio Smail-efendiji i sa nešto suzdržanim ali zajedljivim tonom nastavio: »Čudim se Vama, Smail-efendija, da ste mogli tako grubo nasjesti komunistima okupljenim oko Biblioteke. Biblioteka je od strane ustaških vlasti po programu zatvorena i zabranjena i nikada više, ni pod koju cijenu, neće biti otvorena, niti njen rad dozvoljen«. Naš razgovor i naša posjeta su time bili završeni. U momentu smo se pobojali da će poslije završenog razgovora pustiti kući Smail-efendiju, a nas iz Uprave Biblioteke zadržati. Međutim, izgleda da je bilo još suviše rano za takve postupke. To je, u stvari, bio i formalno službeni kraj legalnog postojanja i funkcionisanja Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru.

⁵³⁾ Muhamed A. Grebo (član Upravnog odbora i duže vremena sekretar Biblioteke) mi je pričao kako je sasvim slučajno naišao na trag zapisnika sjednica Biblioteke. Na jednom fišku kojim mu je prodavač voća zavio robu, prepoznao je svoj rukopis. Kada je bolje razgledao, uvjerio se da je to jedan od listova zapisnika sjednica Upravnog odbora, koji je on vodio i u knjigu pisao.

3798

UNK 2356

Oprema u LOSTARU.

Predmet:

Velikosrbsko-komunistička
djelatnost u LOSTARU.

a a

POGLAVNIKU.

NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Dru Anti Paveliću

Zagreb

Ulaganjem Nezavisne Države Hrvatske pojedinci, istaknuti u velikosrbskim kružnicama i komunističkim ćelijama, bili su se sklonili, da izbjegnju opravdanu prjevu hrvatskog rodoljublja i odgovornosti pred hrvatskim državnim vlastima. Tako su mnogi Srbi ušli u Split i utekli se pod okrilje talijanske okupacione vojne vlasti, a mnogi komunisti-raslimani, odgovorni "muslimanske narodne biblioteke" u LOSTARU, ili su odjele, ili u druge mjesta, ili su se priključili četničko-komunističkim odredima, ili su putem vaza premješteni u druga mjesta. Njihovi suradnici, manje istaknuti, nastavili su sv svoj razorni rad, od kojih je neke u pravo vrijeme stigla kazna Pričkog vojniskog suda u LOSTARU.

Tako se je sklonio bio u Splitu ĐOLA VESELIN, sin VOJISLAVOV, jedan od glavnih velikosrbskih agitatora, koji je tu održavao sastanke s ostalim izbjeglicama Srbin i Židovima, slao poruke u LOSTAR i u državu s talijanskim vlastima došao nazad u LOSTAR. S njim u suradnji bila su 2 mostarska židovi: ALBERT FINZI, sin tvrdke "Tivar" i BERNARD GOLDBERG, sin tvrdke "Cereale". Ili: FAZLIJA ALIKALIĆ, predsjednik "musl.nar.bibl.", sinovnik Ravateljstva Suma u LOSTARU, izveo je nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske otisavši u službenom poslu na teren, i sakrio se bio kod nekog svog znanca u Sarajevu. Tu je bio otkriven pod tuđim imenom/lasom 2 legitimacije, a u zobi u stanu su mu nadjene 2 bombe i oružje. bio je pred priekim sudom i u nedostatku dokaza bio oslobođen. DRUGI, još opasniji, dr SAFET KULIĆ, liječnik Državne bolnice u LOSTARU, odgovornik "Musl.nar.bibl.", jedan od vođa komunizma među muslimanskim ženskom omladinom, odvojao je odmah po dolasku Velikog župana Josipa Troyera u LOSTAR, te se priključio jednoj komunističkoj bandi u planinama. TROJIC glavni suradnik ove zločlane komunističke ćelije, sudac ISMET MILIĆ, koji je 1940./1941. službovao u Stolcu, krio se po proglašenju slobodne hrvatske po LOSTARU, dok nije premješten u Sarajevo i postavljen tajnikom Banjskog stola. TROJIC, također odgovornik L.N.B., sudac ISMET TRIZIĆ, neposredno pred našu slobodu premješten je nekamo iz LOSTARA. Sada je iz Travnička premješten kao zamjenik Državnog tužioca u Visoko. PETI, sudac SALIA AGIĆ, također suradnik ovih, uspio je da bude premješten u Sarajevo.

Pored ovih izvršeni pravnik SALKO PEJIĆ i student ESAD ANHADLIĆ odbjegli su također i djeluju sada u komunističkim bandama u planini. Odvjetnički poslovodja ENZO BIKIĆ, također komunist, komitovao je iznad LOSTARA u Žitnjama, bio uhićen i kasnije pušten.

./.

10./ SALIHAGA POPOVAC, poznati Srbin radikali i suradnik Lazice Markovića, čiji sinovi Dr Ismet, Muhamed i Asim su Srbi i Muslimani, a u Sijem buffetu se okupljaju četničko-komunistički elementi, a sve pod vidom ugrožene muslimanske stvari od Ustaša.

11./ HAN I IBRAHIM SLEHČIĆI, uvijek pristalec srpskih stranka, radikali i član režijske 6.-pješanijske općevjeća.

12./ HAFIZ HUSSEIN PUZIĆ, uvijek Hrvat, ali ovdje ošito zaveden, samo da gornji potpisnici mogu reći da među njima ima i Hrvata muslimana.

13./ OMER KALAJDŽIĆ, Hrvat, ali u ovom slučaju svjesno potpisao rezoluciju, jer je pro pod utjecaj gornjih, a naročita rodbane obitelji Brkića, od kojih je oženjen, a iz tih kuća su i dječaci i djevojke djelatnici komunisti, članovi muslim. nar. bibl. Kalajdžićev sin Zevrik, stud. tehničke bio je zajedno s Hasdom Brkićem u talijanskom vojničkom zatvoru zbog komunističke promidbe među talijanskim vojnicima, a poslije u zatvoru naše Ustaške bojne u Mostaru.

Pored ovih potpisali su rezoluciju i još neki građani, ali svi iz prijašnjeg radikalnoga, tabora.

Ove osobe i dalje održavaju sastanke u domu Šmaje Čemalović, efektivniji suradnik Čemalović, Hussein Čilić, Omer Kalajdžić i Ibrahim Fejić, koji drže vezu sa Srbima i sa komunistima. Redovito slušaju neprijateljske krugove, napušu i proturaju lažne vijesti i otvoreno ispovijedaju negodovanje protiv naše države. Uz ove spadaju i MIR KUTUPOVIĆ, urovar, komunisti odavna, biv. član opć. vijeća Jereze pod muslim. čišćenjem i DR. SALKO KOMEDINA, liječnik, poznati anglofil.

MUSLIMANSKA NARODNA BIBLIOTEKA

Biblioteku je usvojila četa osnovala muslimanska omladina, koja se je u Beogradu školovala, te ju je nazvala "Gajretova biblioteka". Naravno su joj to ime predili, jer je popularno oiko Gajretovine, i dali joj naslov "Musl. nar. bibl.", kako bi lakše mogli djelovati među muslimanskom omladinom.

Nakon hrvatske narodne slobode platišna vlast u Mostaru predala je sav inventar s bogatom knjižnicom ove biblioteke Rizio okružnoj medreci u Mostaru, jer je u pravilima društva stajalo, da po eventualnom raspustu društva imetak njegov priđe Mostarskom Vakufu, što je bila okr. medresa samoupravna škola Mostarskog Vakufa, to joj je inventar biblioteke i predan.

Kako nema mjesto za sastajanje članova Musl. nar. bibl., to se ovi sastaju po kućama, po kafanama i burzetima. Članovi biblioteke ostali su i dalje većom djelatni po prijašnjim uputama svojih još vidnih i nekih prikrivenih vođa. Bolzaka Dobroslava Djevojića, br. Ismeta Popovca, i dr. Fazlije Alikalilića, građ. bibl., odbjele, odbjele su i neke muslim. djevojke, članice bibl. u planine-komunističkim bandama. Još u kolovozu ove su djevojke kupovale po trgovinama crveno platno, a da to nije nitko od pozvanih mogao primijetiti kao neku pripremu radnju. Još po neki odbornici biv. Musl. nar. bibliot. dr. Injret prikriveno rade u duhu programa ove komunističke ciljele pod vodstvom odpuštenog, sudca Ruže Palića. Ima ih, koji su i te kako bili aktivni u biblioteci i u Gajretu, a sad se kriju u odborniku muslim. nar. Mostara, pr. Zulejha Behinović, stari Gajretovac, upravitelj Ruske škole Knjižnice Jelene, a tobožnji Hrvat, ista učiteljica, Zehra Lemirović i Hussein Hadžić, koji nisu nikad bili članovi bilo koje Mostarskog društva. Svako je jedan od najvažnijih suradnika i savjetnika ovih biblioteka je spomenut Ruže Palić.

Dr. Hafiz Mujić, jedan od najopasnijih komunističkih vođa u Mostaru, mora se kripti negdje u blizini Mostara, koja njegovi suradnici vješto kriju. Nudan je slušaj tradicije, on anglofilija Alikalilić opet dodje u Mostar, tu da služi našu vojsku, da se drži a rezolucionalna i podržava veze s odgojila drugom dr. Hafizom Mujićem, poznatim zavednikom muslim. djevojkama.

Uspeno je bilo, da su mladici i djevojke, članovi biblioteke, odmah po dolasku talijanske vojske u Mostar, stupili u dodir s talijanskim vojnicima i vojnicima, i u njihovu se društvu i sada kreću. Nije je slučajeva, da su neki omladinci oti u talijansku vojni. zatvoru. Studenti: sad drži i Zevrik Kalajdžić zbog izrečje komunističke u talijansku vojničku.

* Pismo Salih Baljića Poglavniku Nezavisne Države Hrvatske dr Anti Paveliću u Zagrebu sadrži devet štampanih stranica i vodi se u Arhivu Hercegovine u Mostaru u zbirci Ustaško-domobranskih dokumenata (UDK 40-2330).

Radi ilustracije objavljujemo dvije stranice (prvu i četvrtu) tog dokumenta, iz čijeg teksta se posebno može vidjeti da centralno mjesto u pismu sadrži ukazivanje na opasnost po ustašku državu koja potiče od Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru, od ljudi iz njene uprave i ostalog članstva.

Salih Baljić, profesor biologije, između dva rata dugogodišnji narodni poslanik JMO. Sa studija kolega i lični prijatelj Poglavnika dr Ante Pavelića. U toku rata i okupacije Poglavnik ga je imenovao za konzula NDH u Ljubljani.

Okupatori i ustaška država stvarno nisu nikad više dozvolili rad Biblioteke. Knjižni fond, kao osnovu njenog djelovanja i sve drugo do čega su došli, uništili su bez kolebanja i milosti. Međutim, nisu uspjeli ni pokolebati, a kamoli uništiti, slobodarski, patriotski i revolucionarni zanos građana Mostara, posebno omladine, koja se na poziv Komunističke partije Jugoslavije masovno odazvala u partizane ili je na zadacima narodnooslobodilačkog pokreta ilegalno djelovala u Mostaru sve do oslobođenja. A u redovima partizanskih boraca i ilegalnih radnika NOP-a bila je ogromna masa i članova Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru. U narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji je poginulo preko 150 članova Biblioteke,⁵⁴⁾ neki od njih nose zvanje narodnog heroja.

⁵⁴⁾ U hronikama Mostara je zabilježeno da je u toku narodnooslobodilačke borbe (1941—1945), u partizanskim jedinicama ili na ilegalnom radu u gradu, iz nekih mostarskih porodica poginulo po nekoliko mladića ili djevojaka. Radi ilustracije navodim samo tri porodice iz kojih je u borbi sa neprijateljima poginulo po četiri odnosno pet sinova ili kćeri:

- Porodica Muhameda Brkića — Fatima — student, Osman — metalski radnik, Hivzija — student, Hamdija — učenik, Ahmed — učenik;
- porodica Muhameda Fejića — Samija — domaćica, Džemal — trgovački pomoćnik, Šefkija — student, Esad — učenik, Ešref — učenik;
- porodica Huseina Šarića — Nijaz — metalski radnik, Džemšid — profesor, Ismet (Slobodan) — metalski radnik, Hidajet — učenik.

Svi su bili članovi Biblioteke i njeni aktivisti.

VI

ČLANOVI UPRAVNOG ODBORA BIBLIOTEKE POGINULI U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI

Dr SAFET MUJIĆ

Ocrtati lik dr Safeta Mujića, prikazati i ocijeniti njegovo djelo, znači poći daleko, mnogo prije ustanka i narodnooslobodilačke borbe u kojoj je pao, daleko do njegovog omladinskog rada i borbe koja je u okupiranoj zemlji prerasla u nevideni otpor i ustanak pobunjenog naroda. Ograničiti se samo na period ustanka i narodnooslobodilačke borbe, koja je pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije donijela slobodu narodima i narodnostima naše zemlje, značilo bi zanemariti ono veliko i značajno njegovo djelo bez koga se ne bi mogli shvatiti mnogi veliki potezi uvijek naprednog i slobodarskog Mostara.

U mostarskoj mahali Pothumu, među nekoliko porodica Mujića, živjela je i porodica Safetovog oca Ibrahim-efendije Mujića, vrlo poštovanog i uglednog domaćina i komšije, u kojoj se i Safet rodio 23. marta 1908. godine.

Sa Safetom sam se poznao od najranijeg djetinjstva. Iz mahale u mahalu, posebno među komšijama, nije bilo granica. Bili smo svi skupa jedna široka, cijelim životom povezana zajednica. Rasli smo zajedno, išli u istu školu, često se i na igralištima nalazili zajedno. Safet je bio nešto stariji, u školi je bio dvije generacije preda mnom, nama mlađima je služio kao uzor. Djetinjstvo i dječastvo mu je prolazilo kao i svoj mostarskoj djeci. Živjelo se u zagrljaju mahalske sredine i po nepisanim običajima patrijarhalne porodice sa svim karakteristikama jedne umiruće tradicije. Mahalski sokaci i divlje plaže Neretve bili su naši dječiji vrtići i pionirski parkovi. Dok široki prostori nekadašnjeg »Pazara« (kraj Radobolje nisu bili isparcelisani na dijelove njegovih vlasnika (Spahići, Kapetanovići, Mujići, Vučijakovići, Fazili i dr.) i pretvoreni u povrtnjake, pothumska djeca, kao malo koja, imala su i svoje fudbalsko igralište gdje smo se sakupljali na mahalska takmičenja sa krpenjačom. Onda se sve povuklo u sokake ili na meraju ispod Butumovog gaja.

Kroz osnovnu školu i gimnaziju, sve do završetka studija, pola našeg života je ljeti bilo vezano za Neretvu. Naša plaža je bila pod

Starim mostom, pokraj »Glavara«. To je bila centralna plaža Pret-huma, Pothuma i Zahuma. Tu je bio i najveći skup mostarskih kupača uopšte, malih i velikih, mladih i starijih. Od ranog proljeća do kasne jeseni, ukoliko smo bili u Mostaru, tu smo provodili cijelo po-slije podne u odmoru, kupanju i zabavi. Poligon našeg kretanja Ne-retvom (uz Neretvu po pećinama, niz Neretvu plivanjem) počinjao je od Velikog pijeska iznad Carinskog (novog) mosta, u etapama, do Starog mosta, a nekada i do Lučkog mosta. Kupanje, natjecanje u sportskim disciplinama, zabavljanje, ozbiljno raspravljanje smjenji-valo se jedno za drugim, po dogovoru, bez komande i voznog reda. Svi smo učestvovali u natjecanjima nekog našeg nepisanog petoboja ili čak desetoboja. Ako su sportovi na vodi, onda bi počelo natjeca-nje u ronjenju, skokovima u vodu na noge ili na glavu »bez štrapa«, zatim skakanje sa sve veće visine (»Šuplja«, »Mali duradžik«, »Veliki duradžik« završno). To je nekada trajalo satima. Safet je s velikim uspjehom skakao na noge i mogao se takmičiti i sa najboljim ska-kačima. Kad se prešlo na atletske discipline, onda su tu svaki dan bila na dnevnom redu takmičenja u bacanju kamena s ramena, skok u dalj s mjesta, skok u dalj iz zaleta, trčanje na kratke staze, stojevi na rukama, rvanje itd. Ni fudbal s krpenjačom nije bio zaboravljen. Fudbal, doduše, nismo smjeli često igrati, jer su stariji kupači to branili zbog vitlanja prašine na mostarskoj pržini. Safet je dobro skakao s mjesta u dalj, dobro bacao kamena s ramena. I meni je to

išlo od ruke, pa se naša »raja« u tim disciplinama mogla s uspjehom miješati u takmičenja i sa daleko starijim i snažnijim kupcima od nas.

Šalama smo ispunjavali sve odmore među plivanjem i drugim natjecanjima. Safet je uvijek bio jednostavan, srdačan, neposredan, bez poze i uobraženja i kada je već bio na studijama, pa kada je postao i »gospodin doktor« za mnoge njegove poznanike. Kao dijete se znao radovati i smijati šalama, vicevima i raznim zadirkivanjima kojima su Mostarci obdareni i po kojima su inače poznati. Sa svima se miješao i na Neretvi drugovao i bio jednostavno »Safa«, kao što su mnogi drugi bili »Meha«, »Husa«, »Ibra« i sl.

Školu je Safet volio i njoj se ozbiljno predavao od najmanjeg uzrasta. U osnovnoj školi je znao samo za »crvene karte«. U gimnaziji se isticao svojim širokim talentom i solidnim i sistematskim radom. Često se i na školskim raspustima, ili u drugo slobodno vrijeme, mogao na ulici susresti sa nekom dobrom literaturom ispod ruke. I kada je s porodicom trebalo ići u branje smokava ili u »trganje« u Jasenicu, njemu je knjiga bila vjeran drug. Bio je stalno zapažen među kolegama, iako se njegova gimnazijska generacija, po sastavu odličnih i vrlo dobrih učenika, u cjelini isticala (Badnjević Ešref, Batko Karlo, Bašagić Husnija, Burina Safet, Đikić Salko, Matrak Nedjeljko, Misita Boro, Mursel Ekrem, Zubac Jovo, Vukajlović Danilo i dr.). Nastavljajući bogate tradicije, kulturne i revolucionarne, prošlih generacija mostarske gimnazije, njegova generacija se, u velikoj većini, isticala svojim naprednim pogledom na svijet i društvo i nije to mogla i htjela zatajiti. Njima je pripadao i Safet još u gimnazijskim klubovima. Dugo se, kao i mnogi njegovi drugovi i savremenici, otimao pečatu patrijarhalnosti koja je sputavala uzlet i tupila oštricu borbenosti i pobune naprednog duha protiv stvarnosti u bivšoj Jugoslaviji. Njegova izuzetna ličnost je i tu prepreku savladala. Maturirao je sa odličnim uspjehom i sa nekolicinom svojih kolega bio oslobođen od polaganja usmenog maturalnog ispita. Poslije mature nastavio je studije na Medicinskom fakultetu u Beogradu.

Iz rodnog doma je ponio dostojanstvo, ljudskost i smisao za jednakost i prijateljstvo među ljudima. Za novi život i nova htijenja to je bilo mnogo, ali i nedostatno. Studije i borba kroz život i za bolji život u novim vremenima upotpunjavali su i jačali njegovu ličnost. Na studijama, sa naprednim studentima medicine, sa svim borbenim studentima Beograda, živeći od skromne porodične pomoći i sredstvima vlastite zarade, Safet Mujić se svrstao u redove onih osvješćenih boraca koji su svojim borbenim stavom i neprekidnim akcijama potresali temelje i mir hegemonističke klike beogradskih vlastodržaca. Njegova borbenost, svojstvena njemu i omladini njegovih generacija, u Beogradu poprimila je određen i svjestan oblik i evo dr Mujića koji još na studijama prolazi kroz demonstracije, doživljava pogibije svojih drugova, boraca protiv šestojanuarske diktature, učestvuje u borbi najsvjesnijih sinova radničke klase i napredne inteligencije, i ne malaksava.

Studirao je predano, obrazovao se široko i svestrano, i u roku završio studij medicine. Po završetku studija ponuđeno mu je da ostane na dužnosti asistenta Medicinskog fakulteta. To mu je nudio lično profesor Burian, poznat naučnik svjetske reputacije, kod koga je Safet u toku cijelih studija radio kao volonter-demonstrator na fiziologiji. On se, ipak, odlučio da se posveti praktičnom ljekarskom pozivu. Politički izgrađen, napredno opredijeljen, u sebi je nosio uvjerenje da je nepošteditna, beskompromisna borba jedini put za oslobođenje radničke klase i za bolji život naših narodnih masa. To uvjerenje je ostalo njegovo »vjeruju« kroz sav dalji život i rad. To ga je oduševljavalo i to je bilo presudno da napusti Beograd i da se vrati u rodni kraj, kao ljekar i borac za narodna prava.

Volio je, neobično, svoj grad i svoj poziv. U to vrijeme u Mostaru je bilo malo ljekara, naročito malo Mostaraca, pogotovo Muslimana, i njegov dolazak je značio veliko pojačanje za mostarsku zdravstvenu službu. Svim svojim snagama, vrlo solidnim stručnim znanjem, unosio se u svoje zanimanje. Mostarska bolnica je bila njegova kuća. On je u njoj vječitio radio, i stanovao, iako je, kao Mostarac, imao udoban dom i svoju porodicu. Mnogo pažnje je posebno posvećivao razvoju brata Ahmeta. Svoju stručnu spremu je stalno upotpunjavao. Sa rijetkom prirodnom inteligencijom, i neobičnim radnim elanom, u bolnici je brzo stekao reputaciju savjesnog liječnika i odličnog specijaliste ginekologa. Poslije položenog specijalističkog ispita sve više je preuzimao i vodeću ulogu na Ginekološkom odjeljenju bolnice, jer se njegov učitelj i kolega, šef odjeljenja, dr Ivijica Milaković, zbog uporne i teške bolesti stalno manje mogao angažovati kao operator. Ljubav dr Mujića prema socijalno slabima, poniženim i uvrijeđenim, radnicima i seljacima, i njegova stručnost sva u službi te velike ljubavi, donijela mu je silno poštovanje, ugled i priznanje svih ljudi koji su ga poznavali ili su o njemu slušali. Sva Hercegovina, dio Bosne, dio južne Dalmacije, svi krajevi koji su tražili pomoć i utjehu u mostarskoj bolnici, govorili su o dr Mujiću i poštovali ga. Gdje niko nije mogao pomoći — mogao je dr Mujić, gdje se niko nije mogao odazvati — odazivao se dr Mujić. Mnoge siromašne pacijente je mjesecima obilazio, u njihovim kućama, i nikada im nije nijednu vizitu naplatio, niti je htio. Sami pacijenti su pričali da im je iz svojih sredstava davao da nabave lijekove.⁵⁵⁾ Zbog te svoje ljudske pažnje i susretljivosti nije imao živa mira, ni danju ni noću, ni petkom ni svecom. Sjećam se da su ga pacijenti, koji traže njegovu pomoć, znali mnogo puta pronaći i na nedjeljnom izletu izvan Mostara. Interesantno je zabilježiti: u radu su mu bili nerazdvojni drugovi —

⁵⁵⁾ Obnavljajući uspomene na Safetovu zaista izuzetnu ljudsku ličnost i njegovu brigu za čovjeka, Salko Đikić mi je saopštio i ovaj detalj: »Bio sam više puta prisutan u apoteci Hilmiye Balića kad su siromašni Safini pacijenti dolazili po lijek sa njegovim receptom na kome je pisalo: »Hilmo, izdaj lijek na moj račun«. Hilmo mi je pričao da je Safa te račune, za lijekove izdate siromašnim pacijentima, na kraju svakog mjeseca uredno plaćao«.

bicikl ili motor, oni su ga u ljekarskim kućnim posjetama i intervencijama spasavali i od njih se nije nikada rastajao.

Ljekarski i socijalni rad dr Mujića je poglavlje za sebe, ali ne i odvojeno od njegovog drugog djelovanja. Vječno u kontaktu sa širokim masama grada i sela, Mujić je kroz svoj poziv, kroz svoje profesionalno djelovanje, kroz svoju veliku odanost i ljubav prema narodu, prema radničkoj klasi, vršio neposredan i neobično plodan politički uticaj na sve one s kojima je dolazio u dodir. Znalo se, svi su znali i povjerljivo ili otvoreno pričali, prijatelji i neprijatelji, da je dr Mujić komunista, a šta je to praktično značilo, to je on svojom riječju, djelom i primjerom dokazivao. Pored sve neprijateljske kampanje, podmetanja, nisu mu u narodu mogli naškoditi. Naprotiv, njegov politički ugled i uticaj su stalno rasli.

Bilo bi suviše jednostrano i pogrešno ako bismo rad i političko djelovanje dr Mujića sveli samo na kontakt sa narodom koji je bio posljedica njegovog ljekarskog poziva. Daleko veće i značajnije je bilo njegovo programsko djelovanje u radu sa omladinom, sa radnicima i ostalim građanima, na okupljanju i organizovanju svih demokratskih i naprednih snaga Mostara. To se ogledalo u svim akcijama koje su odgajale mase za dosljedan, borben i beskompromisan stav protiv nenarodnih režima bivše Jugoslavije, za borbu koja je trajala, koja se zaoštravala i koja je trebalo da preraste u težak obračun onoga što propada sa novim, boljim, što se radalo.

Bogat je i složen legalni i ilegalni politički, kulturni, socijalni i humani rad dr Mujića. Tijesno povezan sa radnicima Mostara, on je bio njihov nerazdvojni drug, saradnik, a vrlo često i predvodnik. Kada je mnogima izgledalo suviše opasno biti simpatizer ili navijač Radničkog športskog kluba »Velež«, dr Mujić je bio predsjednik Kluba. Kada su mnogi zazirali od »URSS-ovih sindikata«, strahujući od političkih represija i progona vlastodržaca i poslodavaca, dr Mujić je otvoreno bodrio na borbu i pružao svaku moguću pomoć da se ne klone i ne zastane pred neprijateljem.

Mostar je bio i ostao jedan od najnaprednijih i najborbenijih naših gradova. Mostar je dao ogroman prilog narodnooslobodilačkoj borbi naroda i narodnosti Jugoslavije. To dugujemo prvenstveno omladini, to dugujemo građanima koji su se oplemenili borbenim i poštenim stavom svoje omladine. Na tom planu je posebno velika i neizbrisiva uloga i zasluga dr Mujića. Ona se naročito ispoljavala kroz svakodnevni pregalački rad i uticaj dr Mujića u Muslimanskoj narodnoj biblioteci u Mostaru. A o Biblioteci se ne može govoriti, ako se ne govori o nezaboravnoj ulozi i angažovanju dr Mujića u njenom radu i razvoju.

Nije važno, ni presudno, da li je bio i u kakvoj funkciji u odboru Biblioteke. Nije to bilo važno ni onda onima koji su okruživali, koji su njegovu riječ i njegovo zrelo političko iskustvo uvažavali i njegovu ličnost s drugarskim poštovanjem i povjerenjem susretali. Preuzeo je u društvu na sebe male i velike zadatke, uvijek sa dosljednošću i istančanim smislom za odgovornost. Kada smo tek ušli u upra-

vu Biblioteke (1936), zauzimaio je položaj člana Upravnog odbora, bez određene funkcije. U promjenama koje su u Biblioteci nastupile 1938. godine, izabran je za člana Savjetodavnog odbora, 1939. godine je izabran za potpredsjednika Upravnog odbora i na toj funkciji ostao neprekidno do zabrane rada društva. Nije se ustručavao da prihvati i uradi sve ono što mu je dodijeljeno, i za što je imao sklonosti ili što je mogao u svoj široki interes i veliki vremenski angažman uklopiti. Bio je nastavnik na obrazovnim tečajevima za žene. Kao izgrađen marksista često se pojavljivao na našoj predavačkoj tribini. Bio je dobar predavač i rado slušan. Iz svoje ljekarske profesije održao je u toku rada Biblioteke ženskom auditoriju našeg članstva niz vrlo korisnih i zanimljivih predavanja. Učestvovao je u odlukama pri odabiranju i nabavci knjiga za knjižnicu Biblioteke. Preuzimao je na sebe ulogu režisera u komadima koje smo davali na našim godišnjim zabavama, nekada se angažovao i sam kao glumac u ulogama koje su odgovarale njegovim glumačkim sklonostima. Međutim, slične dužnosti su na sebe uzimali i drugi članovi odbora ili neki članovi društva koji nisu ni imali odborske funkcije. U tome, dakle, nije prava veličina, vrijednost i zasluga dr Mujića. Njegova veličina je bila u profinjenoj ljudskoj ličnosti, u autoritetu i ugledu pregaoca, radnika i borca, koji se na svim linijama naprednog javnog kulturnog i društveno-političkog rada domovine dokazivao. Njegov je značaj u onome što nije bilo pisano i napisano, što se više vidjelo i osjećalo. On je izuzetno zaslužan za naprednu orijentaciju Biblioteke, za programsko usmjeravanje njenih akcija i široki uticaj na članstvo koji se ispoljavao u realizaciji njenih zadataka. Dr Safet Mujić je bio u pravom smislu masovnik, uživao je široko povjerenje omladine, radnika i ostalih građana Mostara i to povjerenje je svojim moralnim likom i predanim radom stalno više afirmisao i nije se štedio da ga na cijeloj liniji opravda.

Komunističku partiju je Safet volio iznad svega. To znaju posebno oni koji su s njim stalno drugovali i tješnje sarađivali. Svjestan toga da je Partija vječno pokretačka i organizatorska snaga, neugasiva volja, koja smjelo vodi i predvodi u borbi za bolji život radničke klase i najširih narodnih masa, sa čašću je još od 1938. godine nosio zvanje člana Partije i težio da se svuda odazove i oduži njenom pozivu. Kada se prisjećam tog vremena, čini mi se da je sav njegov život i rad bio tijesno isprepleten raznim zadacima Partije. Mogli smo to prepoznati i u našim najintimnijim i najpovjerljivijim razgovorima u uskom krugu, u inicijativama koje nisu izvirale samo iz naših razmatranja i diskusija. A sve to, opet, bilo je i ostalo ljudski nenaumljivo, prirodno, povjerljivo i konspirativno, onako kako se u to vrijeme partijski život i rad mogao odvijati. On je imao svoj krug drugova, prijatelja i poznanika među kojima je sakupljao crvenu pomoć, među kojima je mogao s povjerenjem nastupiti i otvoreno tražiti prilog za republikanske španske borbe, itd. Sjećam se, živo, njegove aktivnosti i revolucionarnog stvaralačkog nemira, posebno u periodu kada je na čelo Partije došao Josip Broz Tito.

Partija je pravilno ocijenila moralnu veličinu dr Mujića, njegovu revolucionarnu snagu i njegovu izuzetnu popularnost u masama Mostara. Dokazao se već bio na brojnim zadacima i iskušenjima. Stoga su mu povjerene i odgovorne rukovodeće funkcije u Partiji. Prilikom formiranja Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu, 1940. godine, izabran je za člana tog komiteta, zajedno sa nekolicinom najistaknutijih komunista Mostara (Mustafa Pašić, sekretar, Rudolf Hrozniček, Karlo Batko, Miro Popara i Jusuf Čevro). Kasnije je ušao i u Mjesni komitet KPJ za Mostar, na čijem je čelu, kao sekretar, bio Jusuf Čevro.

Safet je znao odlično i racionalno rasporediti vrijeme svog redovnog rada u bolnici, angažovanja na drugim radnim zadacima i svog predaha i odmora. I poštovao je i svoje i tuđe vrijeme i mogućnosti. U toku prijedpodneva svak se na svom mjestu posvećivao svom poslu i pozivu, a predvečer, ili uvečer, kao po nekom nepisanom pravilu, počinjao je drugarski i prijateljski kružok. Kao stalni učesnici, našem kružoku su prisustvovali Smajo Brkić, Ismet Terzimehić, Ismet Milavić, Džemšo Šarić. Često bi nam se pridružili Dule Mučibabić, Danilo Vukajlović, zatim neki drugi gimnazijski profesori — Dragica Krnić, Mara Zuber, Safet Krupić ili ostale kolege — Puba Loose, Čedo Miličević, Slobodan Tambić, dr Zvonko Marić i dr. Sati bismo provodili u razgovoru i diskusijama o raznim pitanjima i temama koje je život nametao. U takvom jednom razgovoru, u užem krugu, ponikla je i ideja o našem angažovanju u radu Gajretove narodne biblioteke (1936. godine se tako zvala) i njenom postepenom preuzimanju.

Safet je jako volio Borke i Boračko jezero. Tada je to bila divna, praktički nenaseljena, ničim nezagađena prirodna sredina, daleko od prometnica i gradske vreve, idealna za odmor i razmišljanja. Svake godine bi on u toku ljeta kraće vrijeme provodio na Boračkom jezeru. Tu se odmarao i vrijeme provodio u kupanju i čitanju, daleko više nego što mu je u radne dane ljekarska dužnost mogla dozvoliti. Na Boračko jezero su na odmor dolazili u isto vrijeme i poneki Safetovi drugovi i prijatelji iz Mostara i Sarajeva. Tu je pokraj jezera bila izgrađena i planinska kućica društva »Prijatelji prirode«, moglo bi se reći pouzdan punkt radničkog pokreta, u kojoj su bili domaćini Vinke i Olga Previšić (oboje su u toku NOB-e poginuli u partizanskim redovima). Radničko turističko društvo »Prijatelji prirode« u Sarajevu okupljalo je napredne planinare i ljubitelje prirode. Među članovima je bilo dosta članova Partije i simpatizera. Sarajevska policija (i mostarska) je to slutila i držala na oku rad društva i njegovih članova. Pored svega toga na Borcima su držani povremeno partijski kursevi, nekima je i Safet prisustvovao. Preko Boračkog jezera i »Prijatelja prirode« tekle su mnoge Safetove veze — lične i partijske — prema Sarajevu i tamošnjim drugovima i poznanicima.⁵⁶⁾

⁵⁶⁾ Jakica Gaon — Sjećanja na rad Radničkog turističkog društva »Prijatelji prirode« u vremenu od 1936. do 1939, Sarajevo u revoluciji, I tom, str. 471—475, Sarajevo, 1976.

Na svakom svom poslu i zadatku Safet je radio do kraja savjesno, predano i ustrajno. Ko ga je dobro poznao, i ko je bio u njegovoj blizini, mogao je na njegovom radu, na oduševljenju ili neraspoloženju, na pulsiranju njegovog dnevnog radnog ritma, osjetiti i doživljavati sva važna zbivanja koja su u centru pažnje našeg javnog života. Kada o tom mislim, izlaze mi pred oči dva značajna momenta koja je avgust mjesec 1939. godine, u razmaku od tri dana, iznio na površinu i u najšire mase unio duboku uznemirenost i vrlo protivurječna osjećanja i razmišljanja. Najprije Pakt o nenapadanju sklopljen između Hitlerove Njemačke i Sovjetskog Saveza, koji je bio šok, svoje vrste, za cijelu svjetsku javnost. Iza toga događaja slijedio je Sporazum Cvetković—Maček koji je na našem unutrašnjem političkom panu najavio stvaranje Banovine Hrvatske i izvjesno prekrajanje administrativno-političke podjele zemlje. Danima smo mi u našem užem krugu, u diskusijama otvorenim i žustrim, analizirali stanje i razvoj događaja kod nas i u svijetu i nastojali sagledati kuda vode njihovi koraci. Mi smo mogli shvatiti, ali nismo mogli prihvatiti taj korak Sovjetskog Saveza. Safet je bio očito razapet između svog vlastitog mišljenja i osjećanja i argumentacije koja je dopirala do partijskog članstva sve od vrhova Kominterne pa niže. Bio je, čini mi se, duboko nezadovoljan svojom nemoći da sebe i druge ubijedi u to da Pakt znači potez dalekosežne i dalekovidne sovjetske politike koji obezbjeđuje daljnji miran razvoj Sovjetskog Saveza, a ne ugrožava autoritet zemlje koja je bila najveća nada svih naprednih snaga i svih porobljenih naroda. Samo nekoliko dana kasnije (1. septembra 1939) otpočeo je drugi svjetski rat, napadom Hitlerove Njemačke na Poljsku. Ušli smo u posljednji krug vrzina kola čija opasnost se počela neposredno nadvijati nad Jugoslavijom. Počeo je period koji je uskoro dao odgovor na sva postavljena i neriješena pitanja.

Režim Banovine Hrvatske se ubrzo sam otvorio i predstavio. U našim krajevima mi smo ga sve više osjećali kao režim koji je u pritisku na sve narodne snage, posebno prema radničkoj klasi i njenoj borbi, istupao oštrije i bezobzirnije od svih prošlih režima. Dr Mujića su uvijek i ranije pratili agenti policije, pratili su njegovu kretanje, druženje, nastojali proniknuti u njegov ilegalni rad i veze. Sa režimom Banovine Hrvatske taj nadzor se proširio i pooštrio. Svi smo to primjećivali. To je i on sam znao i osjećao, ali se nije povlačio. Radio je i dalje, sve više i šire, ali samo opreznije i mudrije.

Hiljadu devet stotina četrdeseta godina je prolazila sva u znaku oficirske službe nas nekolicine na vojnoj vježbi, u rezervi. Trajalo je to punih devet mjeseci — od marta do decembra — sa povremenim kraćim odsustvima. Nije to bilo sasvim slučajno. U to vrijeme rezerva u vojsci se često koristila kao način i mogućnost da se neko ukloni iz javnog života i podvede pod vojničku disciplinu i odgovornost. Safet i ja smo bili zahvaćeni neprekidnom rezervom te godine. On je bio na dužnosti u Boki Kotorskoj, a moj raspored je bio vezan za trebinjski okrug. Nismo se dopisivali, jer se papiru ne može sve povjeriti. Vidali smo se na odsustvima u Mostaru i povjeravali u susretima.

Slučaj je htio da smo se našli obojica na odsustvu u Mostaru upravo oko godišnjice početka drugog svjetskog rata. Poznato je da su na taj dan u Mostaru održane masovne krvave demonstracije protiv fašizma i rata. Poznate su i posljedice brutalne odmazde režima i policije prema radnicima, intelektualcima, omladini i drugim građanima za koje se znalo ili predstavljalo da su učestvovali u demonstracijama. Sedamnaest drugova su poslali u logor u Lepoglavu, neki su bili u Mostaru zatvoreni, maltetirani i poslije pušteni. Za nekima je policija tragala i raspisala potjernicu svim jugoslovenskim upravama policije, komandama žandarmerije, sreskim načelstvima, graničnim komesarijatima itd. da se pronađu i uhapsu »opasni komunistički organizatori«, (Muja Pašić, Ruda Hrozniček, Džemal Bijedić, Džemal Alikalfić i dr.). Trećeg septembra 1940. godine policijskom silom je ispražnjen i zatvoren Radnički dom u Mostaru. U tom nasilju i okrutnim policijskim postupcima prema radnicima naročito se »proslavio« dr Petar Budak, tadašnji šef mostarske policije. Četvrtog septembra je, povodom zatvaranja Radničkog doma, izbio protesni generalni štrajk mostarskih radnika. Iako smo još bili u statusu rezervista na vojnoj vježbi, Banovina Hrvatska je, protivno svim postojećim propisima, dekretom po kazni premjestila iz Mostara — Safeta Mujića u Viroviticu, a Fazliju Alikalfića u Livno. Pometnja u banovskim službama i cijeli dalji razvoj događaja odvijali su se tako da te premještaje nikada nismo izvršili.

Po povratku iz aprilskog rata u Mostar, prvo što smo od drugova saznali bila je porazna vijest da su ustaše policijski zatvorili i zapečatili Biblioteku. O daljim našim koracima i sudbini biblioteke opširno sam psao u prethodnom poglavlju. Spasavanje najvrijednije literature iz Biblioteke izvedeno je u takvoj konspiraciji da je za tu akciju dugo vremena znao samo onaj mali broj ljudi koji su u njoj učestvovali. Safet o tome nije ni sa nama, ni s kim drugim razgovarao. Iz činjenica koje su nam danas poznate i iz toka akcije, može se zaključiti da je inicijativu za tako smion i odgovoran poduhvat dao Safet, a da ga je u tome podržao Jusuf Čevro, sekretar Mjesnog komiteta Partije u Mostaru. Na sreću, sve je odlično uspjelo i glavnina knjižnog fonda Biblioteke je bila spasena.

Dani u okupiranom Mostaru sporo su odmicali. Niko do tada nije zapamtio ili u istoriji grada zabilježio, takvu potištenost i neizvjesnost u svakom pogledu kakva je tih mjeseci vladala. Ipak, nije se klonilo ni obeshrabrilo. Pravi život se odvijao ispod površine. U ilegalnoj partijskoj štampi, komunisti i svi drugi rodoljubi su već pozivani na mobilizaciju snaga, na spremanje za odlučnu i nepoštenu borbu koja je predstojala. Bili smo na oprezu, jer smo bili uvjereni u to da okupatori sa ustašama pripremaju udare svakojake prirode. Posao smo samo otaljavali, više se vodili na spisku nego što smo na radnim mjestima stvarno radili. Dogovorili smo se da se više u grupama ne sastajemo na javnim mjestima i svu aktivnost smo prenijeli u naše domove. U maju mjesecu su ustaše već počele sa nasilnim odvođenjem i ubijanjem ljudi. To je bio početak koji se sa napadom

Hitlerove Njemačke na Sovjetski Savez pretvorio u prave pogrome i masovna ubistva Srba i komunista koje su prethodno po spisku tražili i zatvarali.

Posljednji put sam se vidio sa Safetom 18. juna 1941. godine, dan prije mog službenog odlaska iz Mostara. Osjećali smo da se približuju sve teži dani, ali ni sanjali nismo da će to biti naše posljednje viđenje. Naš rastanak je bio sasvim jednostavan, kao i toliko puta prije kada smo jedan drugom rekli sretno i doviđenja. Nikada se više nismo susreli.

Događaji su se odvijali neslućenom brzinom. U nedjelju, 22. juna 1941., Hitlerova Njemačka je vjerolomno napala Sovjetski Savez. Poslije odluke CK KPJ (u Beogradu 4. jula 1941) o pozivu na oružani ustanak, odmah su počele hitne pripreme za njeno sprovođenje u djelo. U Sarajevu je 13. jula 1941. godine održan sastanak Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, na kome su razrađeni zadaci za pokretanje ustanka u Bosni i Hercegovini. Pored ostalog na sastanku su imenovani i rukovodeći vojni štabovi za pojedine oblasti Bosne i Hercegovine. »U Oblasni vojni štab za Hercegovinu imenovani su dr Safet Mujić, komandant (kasnije Miro Popara), Mustafa Pašić (radnik — F. A.), politički komesar...«.⁵⁷⁾ To je bio izraz osobitog povjerenja najvišeg organa Partije u BiH prema Safetu Mujiću i Pašiću,⁵⁸⁾ ali is-

⁵⁷⁾ Zdravko Antonić — Sprovođenje odluke Partije o podizanju ustanka u sarajevskoj oblasti. Sarajevo u revoluciji, II tom, str. 305. — Zbornik radova, Sarajevo, 1977.

⁵⁸⁾ MUSTAFA-MUJO (IBRAHIMA) PAŠIĆ, metalski radnik, spada među najpoznatije i najistaknutije komuniste Mostara i Bosne i Hercegovine. Rodio se u Mostaru 1906. godine u patrijarhalnoj, aginskoj muslimanskoj porodici. Poslije završene osnovne škole (ruždija), izučio je bravarski zanat i vrlo rano stupio u život, zarađujući hljeb vlastitim radom. Odmah od početka isticao se svojom aktivnošću u redovima naprednih radnika Mostara. Član KPJ postao je 1925. godine, u svojoj devetnaestoj godini.

Šestojanuarski diktatorski režim kralja Aleksandra pokosio je i u Mostaru mnoge komuniste. Među ostalim osuđenim komunistima, Mujo Pašić je osuđen zbog komunističke djelatnosti (24. 7. 1929) na pet godina robije. Kaznu je izdržavao u kaznionu u Sremskoj Mitrovici u društvu tada mnogih istaknutih jugoslavenskih komunista. Na robiji se isticao svojim prkosnim držanjem prema vladajućem režimu i usko saradivao sa Mošom Pijadom. Zbog učešća i uloge u demonstracijama političkih osuđenika u samoj kaznionu, naknadno je suđen i osuđen još na dvije godine robije.

Poslije izlaska sa robije (1936), povratio se u Mostar i odmah nastavio sa radom u partijskoj organizaciji. Bio je sekretar Mjesnog komiteta KPJ u Mostaru. Na Četvrtoj partijskoj konferenciji komunista BiH, održanoj u Mostaru (juli 1938), izabran je za sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Kada je 1939. godine formiran Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu, postao je sekretar tog komiteta. Bio je jedan od nekoliko delegata komunista Bosne i Hercegovine na poznatoj V. Zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj pred rat u Zagrebu (oktobar 1940).

Pred pokretanje ustanka u Bosni i Hercegovini, izabran je za komesara Oblasnog Vojnog štaba za Hercegovinu (Sarajevo, juli 1941). Učestvovao je u narodnooslobodilačkom ratu i poginuo kao komesar partizanske čete u borbi sa četnicima 14. juna 1942. godine pokraj sela Ribara, nedaleko od Glavatičeva, u srezu konjičkom.

tovremeno i izuzetno teška, delikatna i odgovorna dužnost za njih dvojicu.

U najtežim danima naših naroda, na poziv Partije, duhovno spreman na posljednju veliku borbu, dr Safet Mujić, zajedno sa svojim drugovima, u strogoj konspiraciji se sprema u partizane. Bio je to odlazak prve grupe partizana (prvog odreda) iz Mostara. Sve su to bili komunisti i skojevci, među njima i nekoliko funkcionera iz oblasnog (Oblasni vojni štab) i mjesnog rukovodstva Partije. Svi su tačno znali svoje zadatke i svoj pravac kretanja. Poslije izlaska na teren (u šume Veleži), odred se trebao razdvojiti u dvije grupe s tim da jedna krene prema Konjicu, druga prema Bileći. Zborni mjesto je bilo u kući u Brankovcu, iznajmljenoj za potrebe Mjesnog komiteta Partije na ime Vaska Gnjatića. U ugovoreno vrijeme te julske noći (19. jula), prema programu, odred je napustio svoje skrovište i preko Suhodoline i Bojanovog brda se prebacio do veleških klanaca i šuma. To je početak Safetovog ličnog, intimnog stradanja, koje ga se teško dojmilo i koje je u sebi nosio dugo vremena, sve skoro do svoje pogibije. Iskustvo se teško stiće, a skupo plaća. Odred nije uspio da izvrši svoj zadatak.

Umorni od napornog noćnog marša i teške opreme, zastali su idućeg jutra, negdje oko Brasine, da se dobro odmore. Raskomotili su se, neki su na kratko i zadrijemali na zastanku, a što je najvažnije nisu bili dovoljno budni niti su se valjano obezbijedili. U takvom položaju iznenadila ih je jedna ustaška desetina u prolazu i poslije kraće borbe svak se povukao na svoju stranu. Nastala je pometnja. Neki iz odreda su se izgubili (poslije toga ustaška potjera ih je uhvatila), neki su bili lakše ranjeni. Rukovodstvo odreda se u presudnom momentu nije dovoljno snašlo. Kada su se poslije tog okršaja prikupili, donijeli su zajedničku odluku da se povrate u Mostar i srede. Tako su i postupili.⁵⁹⁾ Svi su bili krivi za taj neuspjeh, a rukovodstvo Partije je, s pravom, najveću odgovornost pripisalo komandantu i komesaru odreda, dr Mujiću i Pašiću. Zbog toga su obojica isključeni iz Partije.⁶⁰⁾ To je bio težak udarac i za njih i sve drugove. Uvažavajući sve okolnosti i obrazloženja za tako egzemplarnu kaznu, bilo je dosta drugova koji su ostali u uvjerenju da je takva mjera kazne ipak bila prenagljena i preteška. Njih obojica su kaznu primili kao pravi komunisti. Nisu se pokolebali. Naprotiv. Izrazili su svoje uvjerenje da će im se uskoro pružiti prilika da dokažu svoju punu odanost Partiji i nepokolebljivu čvrstinu u borbi.

Uskoro poslije toga iz Mostara su izišla u partizane dva odreda, jedan za drugim. Opet je bio pretežno rukovodeći kadar. Izišli su uspješno na svoje terene i partizanske borbe s neprijateljem su otpočele. Neprijatelji ništa pouzdano nisu znali o sudbini dr Mujića. Njegov odlazak u partizane bio je za neprijatelja porazan fakat, njegova popularnost je dopirala daleko i bojali su se te propagandne snage

⁵⁹⁾ Avdo Humo — Godine iskušenja i podviga, str. 42, Beograd, 1977.

⁶⁰⁾ Isto, str. 44.

koja je stalno podsticala da treba ustati na oružje. I Mostar, ponesen pozivom Partije i uspjesima koje su sve više nizali partizanski odredi, zaista je ustajao, bez obzira na očajničku srdžbu i represalije ustaških i okupatorskih vlasti. Mujića su stalno i uzaludno tražili, o njemu pronosili nemoguće izmišljotine, proturali vijesti o njegovoj pogibiji da bi olakšali svoj položaj, »ubili« ga stotinu puta, a on je živio skriveno u svojoj mahali i o njemu su znali samo oni koji su, neposredno, morali. Poslije onog neuspjeha u Veleži, Safet se povratio, sa ostalim, u Mostar i tu se sklonio. Pošto se prije odlaska u partizane skrivao u porodici Mehmedbega Raljevića, onda je zbog predostrožnosti promijenio prebivalište i smjestio se u bazu, u kući Muhameda Vučijakovića, u komšiluku. Nikome ne bi palo na pamet da ga tamo traži. Teško se razbolio, liječio se i s nestrpljenjem očekivao kada će mu zdravlje dozvoliti da se prebaci drugovima u šumu.

U novembru 1941. godine, pošto je prezdravio, po dogovoru s partijskim rukovodstvom prebacio se na Boračko jezero. Preuzeo je ulogu koja je njemu najviše i odgovarala — liječnika u Konjičkom partizanskom odredu. Drugovi su se vanredno obradovali njegovom dolasku. Bio je veliko moralno pojačanje u svakom pogledu. Bolnica je bila smještena u Šantićevoj vili na Borcima. S njegovim dolaskom, bolnica se postepeno opremila najnužnijim instrumentarijem, pa su se po potrebi mogle preduzimati i najodgovornije intervencije na ranjenicima. Nije to dugo trajalo. Dobio je poziv Operativnog štaba za Hercegovinu da se prebaci u istočnu Hercegovinu, gdje je bila glavina partizanskih snaga i gdje je njegova pomoć bila neophodna. Oprostio se sa drugovima i otišao, s mnogima se više nikada nije vidio.

Dr Safet Mujić je bio na svakom mjestu partizanski ljekar i borac, svejedno gdje je živio i gdje se borio. Slušao sam pričanje Ratka Taušana, koji je bio s partizanskim snagama u bilečkom kraju i koji je imao prilike da se sa Safetom tamo često viđa. Dobar čovjek i dobar ljekar je melem na ranu, priča Ratko, i u najnormalnijim mirnodopskim uslovima, a tek u ratu, i u tako teškim uslovima pod kojima su se borili naši partizani. Safet se sav unosio u svoju ulogu, davao sve od sebe da ljudima pomogne, da im spasi život, da prezdrave, da ih osposobi za kretanje. Kada je bila borba, činilo mu se da je malo ako se pojavljuje »samo« u ulozi ljekara, težio je da se i s puškom pomiješa sa ostalim borcima. Svi bolesnici iz okolnih sela su njemu dolazili i obraćali se za pomoć, jer partizanska bolnica je bila i njihova bolnica. Ljudi su ga u svakoj prilici osjećali kao svog najrođenijeg i u kratkom roku je uspio da zadobije široko povjerenje i poštovanje cijelog boračkog sastava.

Ratko Taušan je bio bolestan od tifusa u bolnici u Zvjerini, kada su četnici iznenada napali partizansku bolnicu. Naše boračke partizanske snage su bile dosta udaljene od bolnice. Četnici su to znali. Iako se borba dugo vodila, četnici su konačno, ipak, uspjeli da zarobe bolnicu. U toj borbi je i Safet lakše ranjen. Među bolesnim i ranjenim partizanima u bolnici je bilo i nekoliko drugova iz komandnog

kadra. U toj pometnji Dušan Grk je uspio da pred noć pobjegne iz zarobljeništva. Iste noći (29/30. maja 1942) četnici su ubili dosta drugova, među njima i Mostarce Ristu Ćiću Miličevića, istaknutog omladinskog rukovodioca, Husrefa Ćišića, Husrefa Krpu i Biseru Salahović. Četnici nisu uspjeli da prepoznaju dr Mujića, iako im je on u stroju rekao svoje prezime. U kritičnom momentu bolničko osoblje je u tom mnogo pripomoglo. Čim je operativni štab za Hercegovinu dobio obavijest o zarobljavanju bolnice, hitno je uputio jedan bataljon, ojačan dijelovima Prve proleterske brigade s kojom se nalazio i Koča Popović na tom terenu i bolnica je bila oslobođena.⁶¹⁾

Pod pritiskom italijanske ofanzive potpomognute četničkom izdajom i njihovim jedinicama, partizanske snage iz Hercegovine, sa kolonom teških ranjenika i mnoštvom naroda u zbijegu, kreću put Bosne. U vrlo teškoj i neizvjesnoj situaciji, dugo su se zadržale u Vrbnici. U pitanju je bio opšti dalji pravac kretanja prema centralnoj Bosni. Za cijelo vrijeme partizanskog ratovanja (uzimajući u obzir i Neretvu i Sutjesku) naše snage nisu imale tako oskudnu bazu izdržavanja i ishrane kao što je bilo tada u Vrbnici i njenoj okolini. Danomice samo rijedak skrob, nekada malo mesa i kuhane koprive. I to se izdržalo. U tom gluhom bespuću, jedna neočekivana i neobično radosna vijest je sustigla dr Mujića, upravo u Vrbnici. Taj detalj nam je svima ispričao Muhamed (Hamo) M. Grebo, nedavno na savjetovanju u Mostaru.

Po partizanskoj liniji, slučaj dr Mujića i Muje Pašića bio je poznat i Centralnom komitetu KPJ. Dok su naše snage boravile u Vrbnici, Vlado Šegrt, Petar Drapšin i Muhamed Grebo su otišli u Vrhovni štab da bi se obavijestili o daljem kretanju jedinica i eventualnom novom rasporedu kadrova. U Vrhovnom štabu ih je primio Ivo Lola Ribar. Pošto je Grebo, kao sekretar Mjesnog komiteta Partije u Mostaru, bio prisutan kada je Mujiću i Pašiću saopštena odluka o isključenju, na kraju razgovora je pitao Lolu Ribara, da li je već vrijeme da se njih dvojica ponovo vrate u Partiju, pošto su pod kaznom proveli skoro godinu dana. »On mi je tada jasno i određeno rekao: Grebo, saopšti im da su ponovo primljeni u KPJ.«⁶²⁾

Grebo, i sam neobično obradovan ovim saznanjem, požurio je da to saopšti Safetu. Kada mu je to rekao, Safet je bio do suza ganut, neizmjereno se radovao tom priznanju i povjerenju Partije. Grebo se sjetio da mu tom prilikom dade jednu novu košulju i sapun, pošto je odmah poslije toga morao nastaviti put. Oprostili su se i rastali u tom radovanju.

Drukčija je sudbina bila Muje Pašića. On za ovu radosnu vijest nije saznao, poginuo je prije toga kao komesar 2. čete Konjičkog (mo-

⁶¹⁾ Dr Dana Bjelica-Pećanac — Sa sanitetskom torbom u partizane — Zbornik Hercegovina u NOB, str. 304—308, Beograd, 1961.

⁶²⁾ Iz diskusije Muhameda Grebe, Četvrta i Peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938—1941, str. 459. — Zbornik radova, Sarajevo, 1980.

starskog) partizanskog odreda u konjičkom kraju, pokraj sela Rižara, 14. juna 1942. godine.

Poslije šest nedjelja provedenih u Vrbnici, donesena je odluka da se preko Treskavice, Bjelašnice i Bitovnje sve preostale snage prebace u pravcu Prozora. Pod komandom Save Kovačevića, združene jedinice Pete crnogorske brigade i Hercegovačkog odreda, sa ranjenicima i zbjegom, uz povremene borbe sa četnicima, danonoćno, skoro bez odmora, kretale su se utvrđenim pravcem (I/14). U dolini Lepenice (nedaleko od ceste Sarajevo—Kiseljak) kolona je naišla na njemačke snage.

»Kad smo došli u Zabrđe, jedinicama je dat odmor od nekoliko časova, ali smo ga morali nenadno prekinuti.

Neočekivano, negdje oko 9 časova izjutra, naši obezbjeđujući dijelovi sukobili su se sa neprijateljem. Jedinice su odmah otišle na položaje, a komora, zbijeg i bolnica su upućeni prema kosi suprotno od one prema kojoj su Nijemci nadirali. Da bi se izbjilo na određenu kosu, trebalo je savladati nekoliko stotina metara brisanog prostora sa vrlo jakim usponom. Kolona je nesmetano prešla gotovo cio taj uspon i izbjila na jednu konjsku stazu. Upravo tada je Nijemcima pošlo za rukom da za momenat potisnu naše snage na suprotnoj kosi, čime su stvorili mogućnost da mitraljeskom vatrom tuku našu kolonu. Naređeno je da ljudstvo plegne u prve zaklone, a da se konji čvrsto drže.

Negdje na začelju kolone, oko 50 metara daleko od zaklona za kojim je ležao doktor Mujić, na otvorenom prostoru i dalje je jahala neka starica iz sastava zbjege. Bliži borci su joj vikali da siđe s konja i da se skloni, ali je starica bila potpuno izgubljena od straha. Pogodi je zrno u nogu i žena poče strašno da zapomaže. Kada je nismo mogli dozvati da sama pokrene konja prema nama, doktor poče da puže prema njoj, kako bi joj pružio pomoć. Pod jakom neprijateljskom vatrom dopuzao je do ranjene stanice. I upravo kada se počeo dizati da je skine s konja, zahvatio ga je rafal. Srušio se mrtav na zemlju. Tako je, vršeći svoju ljekarsku dužnost, pao doktor Mujić, predratni član KPJ, neustrašivi partizanski borac.«⁽⁶³⁾

To je bila Safetova posljednja ljekarska pomoć. Pao je nošen svojom primjernom ljekarskom savjesti, etikom i neizmjenim čovjekoljubljem. Bilo je to 28. jula 1942. godine iznad sela Zabrđa.

U to vrijeme Mostarski bataljon se nalazio u prozorskom kraju. Štab bataljona bio je smješten u selu Lug, nedaleko od Prozora. Znali smo da glavnina hercegovačkih partizanskih snaga napreduje prema Prozoru, pa smo se iskreno radovali njihovom dolasku. Znali smo da se s tim snagama kreće i dr Mujić. Mnogi među nama se dugo nisu bili s njim vidjeli, pa je naše iščekivanje i uzbuđenje bilo još veće.

Mjesto susreta s njim, kao munja se pronijela vijest o njegovoj pogibiji, čim su pristigle partizanske jedinice uhvatile kontakt s na-

⁶³⁾ Džemal Muminagić — U Zabrđu je poginuo i dr Mujić. Hercegovina u NOB, str. 332—333 — Zbornik radova, Beograd, 1961.

šim snagama. Tu poraznu vijest mi je prvi saopštio Ibro Elezović. Imam to zabilježeno i u svom dnevniku. Taj dan sam ja, sa jednim ojačanim vodom, išao u izviđanje talijanskih snaga koje su bile stacionirane na utoku Rame u Neretvu. Vraćali smo se iz Lizoperaca, kada nas je susreo Elezović i ispričao prvu verziju o Safetovoj pogibiji.

Safet se sa svoje strane, takođe, jako radovao što će se uskoro susresti sa Mostarskim bataljonom. Dijelila su nas još samo 2—3 dana. A nesreća je došla sasvim iznenada i neočekivano. Ubrzo iza toga susreo sam se sa Halidom Čomićem, pokraj koga je neposredno Safet poginuo. Ispričao mi je sve pojedinosti o tom kako se to desilo. Tom prilikom Halid mi je predao i Safetov džepni sat na uspomenu. Ja sam taj sat čuvao i dugo nosio, ali su me drugovi privolili da ga predam Mini Haćam. U pitanju su bile djevojačke emocije. Na žalost, i Mina Haćam je 1943. godine ostavila život na Sutjesci.

Dok smo u oktobru 1942. godine boravili na Vranici, Štab X Hercegovačke narodnooslobodilačke udarne brigade je odredio jednu patrolu (trojka kojoj je na čelu bio Leo Bruk) sa zadatkom da uhvati vezu sa partizanskim jedinicama daleko od fojničkog kraja. Kada su se povratili, Leo Bruk nam je pričao da je pronašao Safetov grob i dugo razgovarao sa seljanima sela Zabrdža. Seljani su krišom po noći sahranili Safeta na jednom proplanku iznad sela, nedaleko od mjesta pogibije i grob diskretno obilježili.

Ko posjeti taj kraj može se uvjeriti da i danas, na tom istom mjestu, postoji grob ograđen finom tarabom kome selo, i Savez boraca, simbolički poklanja svu dužnu pažnju. Poslije oslobođenja, kada su ostaci palih boraca prikupljani u partizanska groblja, preneseni su Safetovi ostaci u malo partizansko groblje pod Kobiljačom, tamo gdje cesta Sarajevo—Kiseljak u serpentinama silazi u dolinu Lepenice. Podignuta je i spomen-ploča nad tim grobom, ali osim Safetova imena svi ostali podaci na ploči su, na žalost, netačni i proizvoljni. Trajni spomen uspomeni partizanskih boraca Mostara podignut je na Partizanskom groblju u Mostaru. Među njima počiva i dr Safet Mujić, borac, revolucionar, narodni i partizanski ljekar i veliki humanista. Počiva u rodnom Mostaru koji je istinski i beskrajno volio.

U 1953. godini dr Mujiću je dodijeljeno zvanje narodnog heroja. To visoko priznanje Safet je svojim životom, radom i borbom istinski zaslužio. Poštujući zasluge i uspomenu dr Safeta Mujića, grad Mostar je jednu od najljepših gradskih ulica (kojom je on danomice u bolnicu prolazio) nazvao po njegovom imenu. Njegovo ime nose i Zdravstveni centar u Mostaru i Kiseljaku. I u Sarajevu postoji Ulica dr Safeta Mujića.

ISMET TERZIMEHIĆ

Jedan od istaknutih saradnika i članova Upravnog odbora Biblioteke. Ismet se rodio u Maglaju 1907. godine. Još u osnovnoj školi je ispoljavao dar i volju za učenjem, pa su ga roditelji poslali na školovanje u Serijatsku gimnaziju u Sarajevu. I nisu se prevarili. Bio je među najboljim učenicima u svojoj generaciji. Studije je nastavio na Pravnom fakultetu u Beogradu. Zajedno sa brojnim kolegama iz Gajretovog doma »Osman Đikić« aktivno je učestvovao u naprednom pokretu beogradskih studenata. Studije je u roku završio. Žurio je da majci priteče u pomoć. Sa studija u život je ponio vrlo solidno i široko stručno i opšte obrazovanje i izgrađen napredan pogled na život i društvo.

Poslije završenih studija, 1935. godine je došao u Mostar. Bio je postavljen za sudijskog pripravnika u Okružnom sudu u Mostaru. Vrlo brzo se uklopio u kulturni i društveni život grada i stekao veliki broj prijatelja i poznanika. S nama se upoznao i odmah počeo družiti. od prvih dana. S nama je snovao i planove o preuzimanju vođenja

Biblioteke. Bio je vrlo drag čovjek, mirnog temperamenta, iskren drug, ozbiljan, sreden, savjestan i studiozan u svakom svom poslu i na svakom zadatku. Odmah na prvoj godišnjoj skupštini (1936), s nama zajedno je ušao u Upravni odbor Biblioteke. Nije slučajno što smo mu povjerovali ulogu knjižničara u Biblioteci. Za naša shvatanja i htijenja to je bila, i ostala, izuzetno važna funkcija na kojoj se gradila cijela uloga i dalja orijentacija u razvoju Biblioteke. On je tu svoju dužnost tako i shvatao i predavao joj se cijelim bićem do svojih krajnjih mogućnosti. Danima je znao pripremati predloge za nabavku knjiga i časopisa, koje smo onda svi zajednički razmatrali i usvajali. U radu, u knjižnici, imao je svoje saradnike i pomoćnike, ali je uvijek lično rukovodio i nadzirao izdavanje knjiga. Postepeno je, više nego iko od nas, dobro upoznao naše brojne članove i čitače i trudio se da prati i korisno utiče na njihov razvitak. Na dužnosti knjižničara je ostao cijelo vrijeme svoga rada u Biblioteci. Nije to bilo sve. Nije bilo ni jedne važnije odluke ni akcije o kojima se i u najužem krugu dogovaralo u Biblioteci, a da u njima i on nije imao svog udjela i uticaja. S pravom ga svi svrstavamo među najistaknutije i najzaslužnije aktiviste i članove Upravnog odbora Biblioteke.

Knjižničarska dužnost je išla ukorak sa njegovim ubjedenjem i njegovim željama i pomagala mu u njegovom ličnom razvoju. Mnogo je čitao i mnogo uspio. Bili smo svjedoci njegovog stalnog i vidnog uspona. Bio je sljedbenik i borac Partije, kasnije je postao i njen član.

Poslije položenog sudijskog ispita premješten je, 1940. godine, za sudiju Sreskog suda u Gradačac. Biblioteka je njegov odlazak iz Mostara osjetila kao težak gubitak. On se sa mostarskom sredinom, i sa radom u Biblioteci, toliko bio saživio da smo ga svi osjećali i voljeli kao najrođenijeg. S istinskom tugom smo ga ispratili na novu dužnost. Sa osjećanjem mjere i pune savjesti može se zapisati da se Ismet Terzimehić svojim radom i uspjesima, svojim naprednim stavovima i vidnim učešćem u akcijama revolucionarnog radničkog pokreta, svrstao i trajno upisao među zaslužne revolucionarne borce predratnog Mostara.

Nije bilo lako u toku teških i nemirnih vremena, u psihozi svjetskog rata koji je trajao i koji se približavao i jugoslovenskim granicama, doći u potpuno novu, nepoznatu sredinu i politički djelovati. Ismet Terzimehić je za to imao snage i samopouzdanja. On je, sa još nekolicinom naprednih ljudi, koji su 1939. godine jedan za drugim pristizali u Gradačac (Edhem Čamo, Hamid Mazalović, Hakija Raljević), počeo davati novi ton javnom životu grada. O tome i o njegovom djelovanju u Gradačcu uopšte, sa istinskim priznanjem piše u svojim sjećanjima Mehmedalija Tufekčić (I/15). Jedno vrijeme Ismet je bio jedini član Partije u Gradačcu. Bio je povezan sa partijskom organizacijom u Doboju i iz tog izvora dobivao partijsku štampu. U njegovom stanu su održavani sastanci na kojima su simpatizeri Partije čitali i proučavali partijsku literaturu. Politički rad se sve više zahuktavao, širio i afirmisao među radnicima i ostalim grada-

nima Gradačca. To je počelo upadati u oči policijskim vlastima. Dužnost sudije je sretno pokrivala i, donekle, štítala Ismetovu ličnost.

Mnogo teža situacija je nastala kada su poslije sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine ustaše došle na vlast. Vječeslav Montini, koji je u junu 1941. godine postavljen za kotarskog predstojnika u Gradačcu, spadao je u najveće krvoloke među ustaškim funkcionerima. Odmah po stupanju na dužnost pohapsio je sve građane srpske nacionalnosti u Gradačcu. Onda su slijedila okolna srpska sela. Nastala su mučenja, progoni i ubijanja nevinih ljudi. Imao je u vrhovima ustaške države jaku podršku, pa je teško, i suviše opasno, bilo otvoreno mu se suprotstavljati. Ipak, ljudi su nastojali da zaustave i osujete njegove zločine. Zbog toga je i Ismet Terzimehić morao da ode sa položaja sudije Kotarskog suda. Premješten je na dužnost u Visoko.

Doveden u položaj da sve počinje nanovo, u sasvim novoj sredini, Ismet Terzimehić se nije obeshrabrio, ni klonuo duhom. Brzo se povezao sa partijskom organizacijom u Visokom i nastavio svoj politički rad. Blizina Sarajeva mu je dobro došla. U Sarajevu je imao dobre drugove i lične poznanike (Ismet Milavić, Agan Bostandžić i dr.) s kojima je održavao tijesne veze. Nije bilo upadno ni to što je, kao sudija Kotarskog suda, češće »poslovno« odlazio u Sarajevo. Agan Bostandžić je, po partijskoj liniji, bio zadužen da drži i učvršćuje veze sa partijskom organizacijom u Visokom. Kuriri su te veze stalno održavali i sve je prema vani izgledalo normalno i neupadno. Odlaskom nekih članova Mjesnog komiteta Partije iz Visokog u partizane. Ismet je izabran za člana Komiteta.

Kada je aprila 1942. godine došlo do provale u partijskoj organizaciji Sarajeva, njeni konci su dopirali i do Visokog. Tada je uhapšen i Meho Patak, sekretar Mjesnog komiteta u Visokom. U tom momentu za sekretara Komiteta je izabran Ismet Terzimehić. U ilegalnom radu imao je dva pseudonima — »Paša« i »Mozak«. Politički rad u masama se sve više širio. Veze iz Visokog su vodile i prema Visočko-fojničkom partizanskom odredu, koji se borio na terenu u okolnim šumama. Ismet je bio na visini svog zadatka. Uživao je sve veće povjerenje među aktivistima NOP-a u Visokom, ali je sve više bio u oku ustaškoj policiji. Pod sumnjom da je jedan od vodećih ljudi partizanske borbe u Visokom, bio je zatvoren i saslušavan. Uspjelo mu je da se oslobodi optužbe i zatvora, ali ne i sumnji koje je on svojim daljim radom danomice podgrijavao. U dva-tri navrata iz rukovodstva Partije, iz Sarajeva, upozoravan je da bude oprezan, jer postoji vjerovatnoća da može biti ponovo uhapšen i da bi uskoro trebalo da se prebaci u šumu, na oslobođenu teritoriju. Svjestan je on bio te opasnosti, ali se teško odlučivao da ostavi staru majku, samu i bespomoćnu. Bio je jedini u majke. Majka je u njemu gledala cijelo svoje uzdanje, pogotovo što je rano ostala bez muža, a Ismet bez oca. Ta obostrana ljubav i duboka emotivna veza bili su u ovom slučaju kobne za njih oboje. Pred sam kraj rata Ismet je bio ponovo uhapšen i u najnesrećnije vrijeme doveden u Sarajevo i zatvoren. To je bio

konac marta 1945. godine. U Sarajevu je bjesnila strahovlada zloglasnog Pavelićevog doglavnika Maksa Luburića. Desetine boraca NOP-a, iz svih slojeva građanstva, članova Partije, skojevaca i drugih aktivista, mladića i djevojaka, u dva-tri dana je u zatvorima i u najtežim mukama ubijeno ili na ulicama grada obješeno. Kada su naše jedinice već otpočele odsudan napad za konačno oslobođenje Sarajeva, kada su Nijemci i ustaše evakuisali svoju upravu i povlačili oružanu silu, cijeli jedan furgonski voz zatvorenika iz sarajevskih zatvora su povukli sa sobom. Među njima je bio i Ismet Terzimehić. Velika je šteta što se tim ljudima nekom pravovremenom akcijom nije moglo pomoći. Nikada se nije sasvim pouzdano utvrdilo gdje je taj transport zatvorenika završio. Prema nekima, dopremili su ih u Jasenovac i tamo ubili. Prema drugima, pobili su ih na obali Save, na zvjerski način, čim su se dokopali Bosanskog Broda.

Tako se ugasio život Ismeta Terzimehića, jednog neobično plemenitog čovjeka, druga, humaniste i revolucionara. Ismetova majka nije nikada izričito doznala za njegovu smrt, niti je iko imao snage da joj to određeno saopšti. Petnaest godina ona je sa pažnjom čuvala njegovu garderobu, vjerovala u dobro i nadala se njegovom povratku. U toj želji i nadi je i umrla i sahranjena 1960. godine u Visokom. Nekoliko nas iz odbora Biblioteke, Ismetovih drugova, prisustvovalo je njenoj sahrani.

ISMET MILAVIĆ

U nekadašnjem Mostaru niz cijelu Donju Mahalu nije bilo brojnije kućne zajednice nego što je, dugo vremena, bila na »Ogradi« porodica uvaženog starine Muhamedage Milavića. Bila je to mala slavenska kućna zadruga. Zajedno sa ocem i majkom živjelo je u velikoj starinskoj kući, sa brojnim sobama, osmero, braće i sestara. Svak je imao svoje porodično zaduženje i bavio se svojim poslom. Imanje je bilo veliko, rastureno po selima, tako da su se mnogi pretežno zanimali zemljoradnjom. Nekima je otac otvorio trgovinu, pa im se interes postepeno sve

više okretao u tu stranu. Najstariji su već bili odslužili vojsku. Požemili se, kuća je bila puna unučadi, ali se zadruga nije dijelila. Konačno, vrijeme je i tu neimnovnost postavila na dnevni red. Najprije su se

odijelili najstariji Muhamedagini sinovi, među njima i Mehmed-efendija, otac Ismetov. Učinili su to još za života očeva. Svak je dobio svoj dio i započeo samostalan porodični život u novim, znatno izmijenjenim i skromnijim uslovima. Poratne prilike (poslije prvog svjetskog rata) nisu im bile osobito naklonjene. Više je porodici trebalo, nego što se moglo u trgovini steći ili drukčije zaraditi.

U porodici Mehmed-efendije Milavića rodio se Ismet 12. februara 1907. godine. Osnovnu školu, kao i svi njegovi vršnjaci, završio je u »Ruždiji« (II dječjačka narodna osnovna škola). Među djecom Ismet se isticao dobrim uspjehom u školi i primjernim ponašanjem, kako je to njemu dolikovalo. Rano je počeo pomagati ocu u trgovini, pa je i to unosilo ozbiljnost u njegovo dječjačko ponašanje. Ni gimnazija mu nije zadavala nikakve brige, dobro je učio i spadao među najbolje učenike u svojoj generaciji. Posao u trgovini nije išao najbolje, živjelo se skromno, kao i u mnogim našim trgovačkim porodicama u to vrijeme. Sve bi to bilo još dobro da očeva zdravlje nije bilo stalno slabije. Ismet je već predviđao da će se cijela briga oko izdržavanja sedmočlane porodice svom težinom spustiti na njegova ramena. Bio je najstariji sin u porodici, u to vrijeme u patrijarhalnim porodicama to je bio običaj i nepisani zakon, i on se psihički zarana s time pomirio. Jedina briga mu je bila da ga to ne ometa u studijama.

Otac je uskoro umro. Trgovinu je još jedno vrijeme vodila mlada sestra Ifeta, pa su je postepeno likvidirali. Ismet je maturirao 1927. godine, odlučio se i s velikim pouzdanjem u svoje snage, otišao na studije u Beograd. Dobio je besplatno izdržavanje u Gajretovom domu »Osman Đikić«, čime mu je situacija bila znatno olakšana. Upi-sao se na pravne studije. To je bio najbolji izlaz — da može raditi i uz rad studirati. Odmah, u prvoj godini studija, zaposlio se u jednoj advokatskoj kancelariji. Radio je kao pomoćna pravna sila. Zараđивao je toliko da bi mogao svakog mjeseca poslati porodici pristojnu sumu za izdržavanje i unekoliko olakšati svoj život na studijama. Studirao je vrlo savjesno, ali ispite nije mogao polagati redovito. Sve više ga je angažovao rad u advokatskoj kancelariji. Kroz složene poslove u advokaturi, Ismet je produbljivao svoje znanje u pravnim naukama i sticao praksu u različitim pravnim postupcima. To mu je kasnije mnogo olakšalo rad u pripravnničkom sudijskom zvanju. Mjesečna zarada se sve više povećavala, tako da se i cijela porodična situacija postepeno znatno popravila.

Kada je završio studije napustio je posao u advokatskoj kancelariji u Beogradu i povratio se u Mostar (1936), gdje je nastupio na dužnost sudijskog pripravnika u Okružnom sudu.

Sada je živio zadovoljan sa svojom porodicom. Prestale su velike brige i rad na dva kolosijeka. Imao je više vremena i za svoj lični život. S nama se danomice družio i, s nama zajedno, odmah od početka, ušao u Upravni odbor Biblioteke. Vrlo obrazovan, napredno opredijeljen, temeljit u svakom poslu, Ismet je bio snaga koja se u radu Biblioteke znatno osjećala. Uživao je povjerenje i autoritet među svojim kolegama u struci, a isto tako među članovima Biblioteke i

drugim građanima Mostara. Bio je to period kada je Biblioteka u svom usponu započela svoju afirmaciju u Mostaru i sve više postajala uticajan faktor naprednog javnog mnjenja grada.

Iz ovog perioda među nama je ostala i jedna anegdota⁶⁴⁾ vezana za Ismetovu ličnost.

Svake godine pred našu godišnju zabavu (o tome je ranije ovdje bilo riječi) svi mi iz Upravnog odbora Biblioteke među sobom smo podijelili uloge i, po nekom sistemu, obilazili trgovačke radnje, advokatske kancelarije, ljekarske ordinacije, urede, biroe itd., da prikupimo dobrovoljne priloge i radove za tombolu na zabavi. Svaki je dobio svoju ulicu i svoje dobre poznanike i prijatelje da ih u toj namjeri posjeti. Nismo bili anonimni. Grad je već dobro poznao Biblioteku, njen rad i njenu orijentaciju, znao ljude koji je vode i u njoj sarađuju. Imali smo uvijek dosta uspjeha. U našoj evidenciji, a još više u našim sjećanjima ostala su zapisana samo trojica ljudi u gradu, tri trgovca (jedan Musliman i dva Hrvata), koji su otvoreno izjavili da ne daju svoj prilog za Biblioteku, a davali su mnogi za koje smo mi sasvim određeno znali da nisu poštovaoci ni prijatelji Biblioteke.

Ismet je obilazio trgovačke radnje na Glavnoj ulici (danas Ulica Maršala Tita). U tekstilnoj radnji jednog poznatog trgovca Muslimana Ismet se dugo zadržao, neočekivano je došao u priliku da se sa vlasnikom te radnje i žučno raspravlja. Trgovac je bio škrte ruke i za poklon Biblioteci iskupio nekoliko artikala odbačene, demodirane robe i to Ismetu ponudio. Ismet se tome odlučno usprotivio. On je, inače, po prirodi bio vrlo osjetljiv, plahovito je reagovao na uvrede. »Dragi prijatelju, vi živite i dobro zarađujete na ovom muslimanskom svijetu. Bez obzira na to koliko vi s nama saosjećate, vi ste moralno dužni da pomognete rad ovakve jedne korisne ustanove kao što je Biblioteka. Mi ne primamo poklone koji ne vrijede ni vama ni drugome«. To je bio Ismetov odgovor na ponašanje trgovca. Razgovor je bio završen. Ismet je ljutito izišao iz radnje i ostavio trgovcu dinđuve koje je bio za dar pripremio.

Držanje tog trgovca nismo nikad zaboravili.

Po položenom studijskom ispitu, Ismet je iz Mostara premješten za sudiju u Stolac. Svima nam je bilo jako žao. Za vrijeme njegovog angažovanja u Biblioteci, Ismet je bio neosporno jedan od njenih stubova. Tješilo nas je samo to što Stolac nije daleko od Mostara i što je u ličnosti Ismeta otišao naš pouzdani ambasador u jednu novu, zahvalnu sredinu. I zaista, u kulturnom i društveno-političkom životu Stoca, Ismetov dolazak se ubrzo osjetio. Snažnije je krenuo rad u svim pravcima. Održavali smo veze s Ismetom i njegovim saradnicima. On sam je dolazio skoro svake sedmice, nekada i češće, u Mostar. Mi smo s našim snagama, nekada i cijelim ansamblom Biblioteke i dobro pripremljenim programom, odlazili u Stolac i držali pri-

⁶⁴⁾ »Anegdota je kao ključanica kroz koju se više vidi nego kroz širom razjapljena vrata« — A. G. Matoš.

redbe, predavanja i sl. Pred rat Ismet je napustio Stolac. Uspostavljene veze s njima mi nismo prekinuli.

Iz Stoca Ismet je s početka 1941. godine premješten u Sarajevo na dužnost sekretara Apelacije. Sada je djelovao u sasvim novim uslovima i novoj sredini. Odmah se povezao sa partijskom organizacijom i radio po njenim direktivama. Bio je član jedne patrijske ćelije intelektualaca u Sarajevu kojoj su, pored drugih, pripadali i Slaviša Vajner Čiča, Oskar Danon i Branko Galeb.⁶⁵⁾ Ismet je bio politički jako izrastao, uživao je povjerenje rukovodstva Partije. Bio je na delikatnom službenom položaju, oči i uši policije su bile u svakom kutu, opasnost je bila trajno prisutna. Među sudijama i drugim Ismetovim poznanicima u velikoj sudske palati bilo je još članova i pouzdanih saradnika Partije, ali i dosta ustaških doušnika i slugana. Nije to bila laka pozicija. Ismet je svoje zadatke izvršavao smireno, odvažno, inteligentno i vrlo konspirativno. Neke vrlo odgovorne zadatke je dobivao i neposredno od člana Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, Avde Hume. Njegovo ime je vezano i za objavljivanje poznate Rezolucije sarajevskih Muslimana pod jesen 1941. godine.

Inicijativa za koncipiranje i objavljivanje Rezolucije potekla je od Partije. U njoj su izvršeni nezadovoljstvo i javni protest protiv postupaka ustaške vlasti prema nedužnim građanima zemlje. Sva rezolucija je, protivno ideolozima ustaške države, bila protkana bratstvom naših naroda. Ismet je imao vrlo delikatnan zadatak da ohrabri i animira brojne ugledne građane Sarajeva, mnoge bivše Spahine pristalice i dr. da potpišu Rezoluciju.⁶⁶⁾ Ličnim kontaktima sa pojedinim poznanicima, zatim preko svojih saradnika i prijatelja, Ismetu je uspjelo da na Rezoluciju stave potpis mnoge Sarajlije čiji su građanski ugled i ustaše respektovale. Neki su Rezoluciju potpisali za koje se znalo da nisu velike pristalice NOP-a, ali su bili zakleti protivnici ustaša i njihove vlasti i države. U to vrijeme to je bio značajan taktički potez Partije. Rezolucija je odjeknula po cijeloj Bosni i Hercegovini, i mnogo šire. Ustaše su bile strahovito ozlojeđene, za uzvrat htjeli su pristupiti i hapšenju barem nekih potpisnika, ali su od toga odustali bojeći se da ne izazovu još mnogo neugodniju situaciju. Za sarajevskom Rezolucijom su, u vidu rezolucije, slijedila još nekoliko slična pisana javna protesta čiji tekst je po svojoj određenosti i tonu protestiranja bio još oštiji. Ustaše su ostale nemoćne i konsternirane pred ovako prkosnom i smjelom demonstracijom. Rezolucija je time dobila još veći moralno-politički značaj, a samim tim ugled NOP-a i Partije u narodu još je više porastao.

Sa razvojem ustanka i početkom oružanih akcija sve oštrije se osjećala potreba sistematskog praćenja rada neprijatelja, komandi i štabova njegove oružane sile, njegovih namjera i planova, pokreta jedinica itd. Pokrajinski komitet KPJ za BiH u Sarajevu je zato odmah formirao poseban Vojnoobavještajni komitet (vezan direktno

⁶⁵⁾ Avdo Humo — Godine iskušenja i podviga, str. 90, Beograd, 1977.

⁶⁶⁾ Avdo Humo — Godine iskušenja i podviga, str. 69, Beograd, 1977.

za Pokrajinski komitet) kome je stavljeno u dužnost pribavljanje svih mogućih podataka vojne prirode i njihovo predavanje Komitetu. U sastav tog specijalnog komiteta imenovani su — Branko Galeb, profesor, Ismet Milavić, tajnik Banskog sudbenog stala, i inž. Julije Stipetić, upravnik plinare. Zadatak je bio vrlo delikatan, za NOP i vođenje borbe izuzetno značajan, ali i vrlo opasan. Komitet je odmah odpočeo svoju aktivnost. Uspjelo im je da se svak, po svojoj liniji, poveže sa određenim ljudima. Ismet je bio, posebno, uspostavio-veze sa Sulejmanom Filipovićem, domobranskim pukovnikom na službi u Sarajevu. To je bio vrlo pouzdan izvor dragocjenih vojnih podataka. »Radili su ga (posao, F.A) svesrdno i sa punom ozbiljnošću, ulivajući autoritet i domobranskim oficirima. Pojedinačno su održavali veze sa oficirima i toliko su bili prodrli u sarajevski domobranski oficirski kor da smo stvarno znali sve što se u vojsci dešava, kao i sve naredbe koje su oni dobijali iz centra, iz vojnog zapovjedništva u Zagrebu. I zbog toga smo i mogli da pravovremeno šaljemo informacije našim jedinicama i političkom rukovodstvu«. ⁶⁷⁾

U velikoj provali koja je pogodila NOP i sarajevsku partijsku organizaciju, u aprilu 1942. godine, bio je otkriven inž. Julije Stipetić, i to zbog sasvim drugih razloga (sakupljanje narodne pomoći). Sticajem nesretnih okolnosti, policiji je upravo u toj hajci u ruke pao i jedan izvještaj Vojno-obavještajnog komiteta, zatečen kod jedne uhapšenice, koji je bio pripremljen i koji je trebalo odnijeti na oslobođenu teritoriju. ⁶⁸⁾ To je bilo sudbonosno. Poslije Stipetića zatvoreni su i Branko Galeb i Ismet Milavić. U zatvor su dospjeli i neki domobranski oficiri. Poslije dugotrajnih saslušavanja i mučenja u sarajevskoj policiji, početkom maja 1942. godine, Branko Galeb i Ismet Milavić su, sa još drugim brojnim uhapšenicima, upućeni u koncentracioni logor Jasenovac. Nakon kraćeg boravka u Jasenovcu, ustaška policija je Ismeta i Branka Galeba uvrstila u jednu grupu logoraša koje je, tobože, trebalo otpremiti na rad u Njemačku. Iz Jasenovca su vozom otpremljeni u Zemun i strpani u gestapovski logor na Sajmištu. Uskoro poslije toga Ismet je sa grupom logoraša sa Sajmišta upućen u njemački zatvorenički logor u Narviku, Norveška. Branko Galeb, pošto je poslije toga prošao kroz gestapovske zatvore i saslušavanja u Beogradu, pušten je, u avgustu mjesecu 1942. godine, jer mu nije mogla biti dokazana krivica. ⁶⁹⁾

Težak, na momente stravičan, bio je život naših ljudi u njemačkim koncentracionim logorima u Norveškoj. Svakodnevno težak logorski rad, strahovito slaba ishrana, mizerna odjeća i obuća, a zimi još i nepodnošljiva studen. Ismet je, inače, bio nježnog zdravlja i slabe fizičke kondicije. Teško je obolio u logoru. Neki drugovi, koji su imali sreće da prežive te torture, pričali su da su dugo vremena

⁶⁷⁾ Avdo Humo — Godine iskušenja i podviga, str. 109, Beograd, 1977.

⁶⁸⁾ Branko Galeb — Pismo Esadu Čengiću o radu na obavještajnoj službi, Zbornik radova: Sarajevo u revoluciji, II tom, str. 670—671, Sarajevo, 1977.

⁶⁹⁾ Branko Galeb — Pismo Esadu Čengiću o radu na obavještajnoj službi, Zbornik radova: Sarajevo u revoluciji, II tom, str. 671, Sarajevo, 1977.

logoraši na sve načine prikrivali bolest i nemoć Ismetovu, jer Nijemci jednostavno nisu htjeli da trpe bolesnike u logoru i da se o njima staraju. Prilikom jednog takvog polaska na rad, Ismet je od bolesti i iznemoglosti pao u stroju. Nije se to moglo sakriti. Nijemci su ga odmah izdvojili iz stroja i istog dana ubili. Mnoga nadanja u bolju budućnost su s njim sahranili.

DŽEMŠID - DŽEMŠO ŠARIĆ

Porodica Šarića je vrlo stara i ugledna mostarska kuća. Život u porodici je od davnina bio bezbrižan i udoban, sve dok nije, poslije prvog svjetskog rata, agrarna reforma radikalno zbrisala i izmijenila bazu ostatka feudalnih odnosa i feudalnog društva. Ta mjera je znatno izmijenila životne prilike u mnogim muslimanskim porodicama, neke potpuno pauperizovala. Takva sudbina je zadesila i porodicu Huseina Šarića, oca Džemšina. Izlaz se tražio u ma kakvom radu i zaposlenju. Konačno je Husagi Šariću uspjelo da se zaposli u mostarskom rudniku mrkog uglja. I za takvo zaposlenje je u tom vremenu trebala jaka intervencija i protekcija. Bilo je teško. Hljev se zaradivoa mučno, ali se nije klonulo. Sreća je bila što je Nijaz (Niza), najstariji sin Husagin, rano završio bravarski zanat, pa se njegova pomoć porodici odmah osjetila.

Džemšo Šarić se rodio u Mostaru 15. marta 1912. godine. Osnovnu školu je završio među brankovačkom djecom. Iz djetinjstva je bio vrlo nježan, dobar učenik, ali slabog zdravlja, još slabije fizičke kondicije, pa su u porodici odlučili da je najbolje da se školuje i na taj način obezbijedi svoju egzistenciju. Uz pomoć svojih prijatelja, otac ga je poslao u šerijatsku gimnaziju u Sarajevo. Samo dvije godine su mogli tako izdržati. Treće godine se Džemšo upisao u treći razred mostarske gimnazije i u njoj učio sve do mature. U višim razredima gimnazije vidno je ispoljavao sklonost za književnost i jezike, posebno za francuski jezik. To su uočili njegovi profesori, pa su mu i oni poklanjali veću pažnju. Pored nastave u školi, Džemšo je sa svojim kolegama redovno posjećivao Francuski klub u Mostaru (smješten u tadašnjoj osnovnoj školi »Knjeginja Zorka« na Carini), u kome je, u to vrijeme, bio predsjednik dr Luka Ivanišević, Mostarac, Brankovčanin, Džemšin komšija i dugogodišnji pariški ljekar. Poslije trideset godina provedenih u Parizu, dr Ivanišević se vratio kući da posljednje godine života proživi u rodnom gradu. Bio je još u dobroj snazi, neobično vedar starac, uvijek raspoložen, kozer francuske škole, jako privržen đacima i omladini uopšte. Sa posjetiocima Kluba, odraslim i početnicima, namjerno je samo francuski govorio. Ulagao je sve svoje znanje i iskustvo da francuski jezik i kulturu približi svojim mladim prijateljima, da ih oduševi. Pošto sam i ja sa svojim kolegama redovno prisustvovao njegovim časovima, znam da je u tome imao vidnog uspjeha. Džemšo se oduševio. On je već u sedmom razredu gimnazije dosta dobro govorio francuski i definitivno se odlučio da će studirati francuski jezik i književnost. I nikad se nije pokolebao niti pokajao.

Pošto je položio maturu (1930), Džemšo se upisao kao redovan student na francusku grupu Filozofskog fakulteta u Beogradu. Po njegovim materijalnim prilikama ne bi mu to bilo moguće da nije bilo pomoći Gajreta u čijem je domu »Osman Đikić« dobio besplatno izdržavanje. A mi Mostarci smo imali dobre zagovornike u Upravnom odboru beogradskog Gajreta, u kome su, između ostalih, bili i Mostarci Hasan Rebac i Muhamed Čemalović (Beg).

Džemšo je studirao i davao instrukcije iz francuskog jezika, da poboljša svoj materijalni položaj. Kao dobar i zapažen student u svojoj grupi u dva navrata je u toku studija dobio jednokratnu stipendiju za usavršavanje jezika u Francuskoj i proveo više od pola godine, najprije u Lionu, zatim u Parizu. Ozbiljnih problema je imao sa oboljenjem kičme. Izgleda da je on tu boljku od malena nosio, pa se onda u momačkom dobu razbuktao. Bio je izbačen iz stroja i morao skoro godinu i po dana provesti na liječenju u sanatorijumu za koštanu tuberkulozu u Kraljevici. Ostao je i dalje osjetljiv i nježan, ali više raditi da obezbijedi kraj studija. Najprije je radio honorarno kao se, ipak, othrvao bolest i opet nastavio studije. Sada je morao mnogo korepetitor u jednoj beogradskoj gimnaziji, a poslije je prešao u Osi-
jek i bio vaspitač u jednom đачkom domu. Diplomirao je 1937. godine.

Poslije studija Džemšo se vratio u Mostar i čekao namještenje. Dugo je to trajalo. Na tu okolnost je, bez sumnje, uticala i činjenica što je molba za namještenje Ministarstvu dolazila iz jedne »komunističke« porodice. Naime, upravo te godine je njegov brat Nijaz, sa još nekolicinom mostarskih radnika, suđen i osuđen na godinu dana zatvora zbog komunističke djelatnosti. U tadašnjem građanskom društvu na takvu činjenicu se gledalo prijekim očima. Konačno, 1938. godine u proljeće, dobio je namještenje na nižoj gimnaziji u Boljevcu (Srbija). Da bi olakšao položaj porodici, sa sobom je poveo i mlađeg brata Hidajeta (Hidu). Bio je nezadovoljan s tim namještenjem, pa je svim silama radio na tom da se premjesti u drugo mjesto i na drugu školu.

U Boljevcu je ostao do školskih ferija, a onda je dobio premješ-taj u Državnu realnu gimnaziju u Podgorici (Titograd). To je bila sasvim drugačija situacija. Podgorička gimnazija je uvijek slovila kao napredna sredina, jedna od kula demokratskih i opoziciono ras-položenih nastavnika, sa vrlo živom buntovnom omladinom, sa jakim omladinskom organizacijom pod uticajem komunista i SKOJ-a. Ko-likogod je Džemšo, svojim nastavničkim autoritetom i vrlo solidnim stručnim znanjem, impresirao svoje đake, isto toliko je njihova mla-dost i revolucionarno raspoloženje uticalo na njegovo formiranje. Džemšo je mnogo toga bio ponio i sa studija u Beogradu. U svijest su mu se urezale i diskusije koje je vodio sa bratom Nijazom i njegovo iskreno uvjerenje da je izlaz iz društvene krize jedino u mijenjanju svijeta i odnosa u društvu. Džemšo je osjećao da Nijazovim stopama ide i njegov mlađi brat Ismet (Slobodan), koji se već isticao svojim borbenim stavom među mladim radnicima. Dobro se osjećao u Pod-gorici, ali je, ipak, (preko svojih i očevih prijatelja i poznanika) ra-dio na tom da dođe u Mostar. Poslije godinu dana službovanja u Pod-gorici, konačno mu je uspjelo da dobije premještaj za nastavnika Gimnazije u Mostaru. Sa novom godinom (1939/40) nastupio je na svoju novu dužnost u Mostaru.

Dolazak Džemše Šarića se primjetno osjetio u radu naprednih nastavnika mostarske Gimnazije. I mi u Biblioteci smo osjetili ne-gov dolazak, kao značajno pojačanje u radu i akcijama. Izabran je za čla-na Upravnog odbora Biblioteke, a osnovno zaduženje mu je bilo da posvećuje pažnju učenicima koji su, i pored zabrane, u velikom broju posjećivali Biblioteku i služili se knjižnicom. Uključen je u rad našeg aktiva i kružoka. On se sa svoje strane, opet, angažovao i u Stegu iz-viđača i planinki, u kome je skojevska organizacija imala jak uticaj. Uskoro smo mogli primijetiti da je bio sav u svom ambijentu. Na nje-govom uvijek razdraganom licu, na oduševljenju u radu, na raspolo-ženju u odmoru, osjećalo se da se u mostarskoj sredini preporodio. Zaboravio je na teško preležanu bolest, na udarce koji su pratili njegovu porodicu. Rad i oduševljenje u radu u društvu ispunjavali su cijelu njegovu ličnost.

Vrijeme je odmicalo, a naš rad u Biblioteci se sve više afirmisao u mostarskoj javnosti. Džemšo se više nego roditeljski brinuo za us-

pjeh i razvoj učenika, i ne samo onih kojima je bio razredni starješina. Postao je, u neku ruku, njihov zaštitnik. Mučila ga je, i ljutila, neodrživa činjenica što je postojala zabrana da učenici Gimnazije posjećuju Biblioteku i da se služe njenom knjižnicom. Oko toga se u nastavničkom savjetu obnovila žustra diskusija, stvorili su se tabori. Uz Džemšu su stajale mnoge kolege, napredni nastavnici i prijatelji Biblioteke kao Dušan i Ljubica Mučibabić, Dragica Krnić, Mara Zuber, Safet Krupić, Danilo Vukajlović. Svejedno, formalno je prevladala struja koja je podržavala stavove direktora i režim škole. U toj prepirci Džemšo je na sebe navukao i disciplinski kazneni postupak.

Nije ostalo samo na tome. Rad naprednih profesora u Gimnaziji, i sve šira i otvorenija aktivnost u raznim pravcima i raznim manifestacijama skojevske organizacije među školskom omladinom, zabrinjavala je režim Banovine Hrvatske. Policija je pratila ta kretanja i počela se otvoreno miješati u život škole. Počelo je zatvaranje i kažnjavanje pojedinih učenika koji su se svojim smjelim radom isticali. Poslije septembarskih događaja 1940. godine u Mostaru, i brutalnih represija prema radnicima, policija se svom oštrinom okrenula prema naprednim intelektualcima i školskoj omladini. Izvršila je iznenadni pretres u stanu nastavnice Dragice Krnić, pronašla izvještaj kompromitujući materijal i zatvorila je. Dragica se u svemu držala dostojanstveno i ništa nije priznala. U toj » aferi « opet se svojski angažovao šef policije dr Petar Budak. Na njenom saslušanju u policiji, i kod istražnog sudi je, najviše pitanja i pažnje je poklonjeno njenoj aktivnosti u Muslimanskoj narodnoj biblioteci u Mostaru i njenim vezama sa ljudima okupljenim oko Biblioteke. Pokrenut je i krivični postupak protiv Dragice, ali ga državni tužilac kod Suda za zaštitu države u Beogradu nije prihvatio. Dragica je puštena na slobodu, ali je odmah zatim brzojavno (23. 9. 1940) otpuštena iz banovinske službe.⁷⁰⁾ Uskoro je napustila Mostar i u njemu, svojim radom i ljudskim dostojanstvom, ostavila na sebe trajnu uspomenu.

Iznenadno je izvršen pretres i u stanu profesora Safeta Krupića, ali ništa nisu uspjeli pronaći. Pored svega toga je » zbog sumnje da se bavi političkim radom u Mostaru « premješten u Karlovac (Safet Krupić je u oktobru 1942. godine ubijen u Jasenovcu). Ubrzo iza toga iz Mostara je premještena i profesorica Mara Zuber. Na red je došao i Džemšo Šarić. Otpušten je iz službe (30. 9. 1940) kao » nepoželjan profesor u Banovini Hrvatskoj «.⁷¹⁾ Ovim udarima policije Biblioteka je izgubila vanredno vrijedne svoje saradnike i prijatelje, ali je zadržala svoju orijentaciju i nastavila sa radom.

Džemšo se nije pokolebao ni prestrašio. Kraće vrijeme je bio bez zaposlenja, a onda je postavljen za vaspitača u Gajretovom muškom domu u Mostaru. Sada je bio slobodniji i imao je vremena da se i samom sebi posvećuje. Poslije policijskih pogroma koje je policija

⁷⁰⁾ Vlajko Skiba — Na posljednjem ispitu, str. 63, Mostar, 1971.

⁷¹⁾ Isto — str. 36.

preduzela prema našim drugovima okupljenim oko Biblioteke, sada smo u cijelom ponašanju bili oprezniji. Nastojali smo da se sastajemo neprimijećeno u našem aktivu. Dule Mučibabić, Džemšo i ja činili smo jednu grupu. Sastajali smo se često, i to najviše u Džemšinom kabinetu u Đačkom domu. Lokacija je bila vrlo pogodna, a cijeli skup Kajtažovih kuća, sa dvije avlije i brojnim sobama, kao stvorena za povučen i miran rad. Na dnevnom redu naših sastanaka nije bila uvijek samo politika i problematika borbe i sukobljavanja sa neprijateljem. Znali smo satima ostati u diskusijama o raznim društvenim pitanjima, o umjetnosti, književnosti i sl.

Džemšo je bio jedna tanana lirska priroda. Posebno je volio poeziju i bio zaljubljenik u Jesenjina. Njegove stihove je doživljavao ne samo kao umjetnički izraz jedne prefinjene i osobene lirike, nego je u njima osjećao i prepoznavao svoj vlastiti unutrašnji glas. Jesenjinove stihove je znao napamet i često recitovao:

*Najviše na svijetu
volim — proleće*

— — — — —
— — — — —

*Al' ono proleće,
koje ja volim,
Revolucijom velikom
ja ga nazivam!
Samo se njemu
patnički molim
i samo njega
čekam, dozivam.*

— — — — —
— — — — —

*Al' doći će vreme,
mila moja majko!
Doći će ono: s njim i nova vera!
Nismo se zalud
latili oružja:
jedan — topa
a drugi pera.*

Odlomci iz Jesenjinove pjesme »Odgovor«.72)

Sa okupacijom zemlje i uspostavljanjem ustaške vlasti i države Džemšo se osjećao duboko nesrećan, s nama zajedno, ali se to, čini mi se, na njemu nije primjećivalo. U takvom jednom raspoloženju smo se i rastali, i ne sanjajući o tom, posljednji put. Bila je srijeda, 18. juna 1941. godine. Ja sam se spremao da sutradan otputujem, na cijelu sedmicu, na službeno putovanje po planinskim pašnjacima ko-
njičkog i mostarskog sreza. Zato smo se sa Dulom dogovorili da se

72) Sergej Jesenjin — Isidora Dunkan — život — ljubav, str. 217, Beograd, 1979.

pred večer nademo u Domu kod Džemše. Dugo smo ostali u raspravi o raznim pitanjima, o ratnim događajima, posebno o vijestima sa frontova (Hitlerova agresija na Francusku, otvoren ulazak Italije u rat i sl.). Ni po čemu nismo zaključivali da predstoji neposredan Hitlerov napad na Sovjetski Savez, da su na pomolu odsutni događaji, ali smo u »u zraku« čutili da se nešto krupno sprema. Mrak je bio potpuno pao na ulice Mostara kada se Dule s nama pozdravio i prvi izašao iz Doma. Džemšo i ja smo izašli zajedno na ulicu. Nije nam se išlo kući, pa smo još dugo po Carini šetali i razgovarali. U toj priči, u nastupu potpune drugarske otvorenosti, kao da se ispovijedao. Džemšo je rekao: »Znam sebe, ako bi nastala takva situacija i ako bi trebalo da se pred opasnošću sakrijem, čini mi se da ja to ne bih znao izvesti, mene bi sigurno uhvatili«. Skoro doslovice je tako rekao. Nisam mnogo pažnje poklanjao tim njegovim riječima, a izgledalo mi je da nema ni osnova za takvo njegovo meditiranje. Pošto nam je dosta bilo šetnje, sasvim obično smo se pozdravili i rastali pred Čišića sokačom na Carini.

Idućih nekoliko dana, poslije toga, pokazalo je da je to bio i naš posljednji sastanak i posljednji razgovor. Nikada poslije tog dana nisam više vidio ni Dulu ni Džemšu. Sutradan ja sam otputovao na Bitovnju planinu. Napad na Sovjetski Savez me je zatekao u Konjicu (22. juna). To je za mene bio dovoljan signal da se više ne vratim u Mostar. Dulu su, pred Vidovdan, ustaše na ulici uhapsile i na sam Vidovdan, sa još brojnim Mostarcima, Srbima i komunistima, bez suđa i zakona ubili. Osjećajući opasnost, Džemšo se odmah iza tih događaja povukao iz Mostara na selo, na Bivolje Brdo, da se kod rođaka skloni. Još uvijek je olako shvatio svoju situaciju. Sve njegovo sakrivanje je bilo u tome što se uklonio iz Mostara. Vidao se po selu, vidjeli su ga seljaci iz tog kraja. Neko je to dojavio ustašama u Čapljini. Svega nekoliko dana poslije njegovog dolaska na Bivolje Brdo, došle su ustaše iz Čapljine i odvele ga na neko tobože saslušanje. Isti dan su ga ponovo doveli do kraške jame (Golubinke) na sredokrći između sela Pijesci i Bivolje Brdo, na smrt pretukli i polumrtvog u jamu bacili. Tih dana su mnogi seljaci, i rodoljubi, pod udarima ustaških maljeva i kundaka, našli smrt u toj jami i drugim jamama hercegovačkog krša. Bilo je to prvih dana mjeseca jula 1941. godine.

Nečuvenom i teškom smrću se ugasio život jednog divnog i plemenitog čovjeka. On je prvi iz njegove porodice izgubio život. Samo nekoliko dana kasnije ustaše su u Brezi (gdje je živio i radio) ubile njegovog mlađeg brata Ismeta (Slobodana), metalskog radnika, sekretara partijske organizacije u Brezi. Najmlađeg brata Hidajeta (Hidu), koji je kao učenik otišao u partizane odmah u početku ustanka, ubili su četnici u poznatim četničkim pučevima u Dрамишеvu 1942. godine. Najstariji od braće Šarića, Nijaz (Niza), istaknuti partijski radnik i robijaš, poginuo je u V neprijateljskoj ofanzivi kod Miljevine 1943. godine kao borac Desete hercegovačke narodnooslobodilačke udarne brigade. Potpuna tragedija jedne čestite i slobodarske mostarske porodice. »Za život — život su dali«.

SALIH GOZO

Po tradiciji u »Ruždiju« su, sa malim izuzecima, išla sva muslimanska djeca, iz svih mostarskih mahala, i onih najudaljenijih. Bila je to osnovna škola (II narodna đачka osnovna škola) sa istim nastav-

nim planom i programom kao i druge osnovne škole, ali je njen nastavni plan bio širi za tri nastavna predmeta (arapsko pismo, osnovi arapskog i turskog jezika) i utoliko teži. U naše vrijeme upravitelj škole je bio učitelj Salih-ef. Hadžimahmutović, poznat kao vrlo dobar nastavnik, strog i pravedan. To je bio razlog više što su roditelji svoju djecu masovno povjeravali njegovom odgoju.

U prvom razredu škole naš razredni učitelj je bio upravitelj Hadžimahmutović. Duboko mi se u sjećanju urezao njegov strogi lik i njegov glas. Kao da ga i sada čujem kako svakog jutra prije početka nastave iz razrednice po abecedi proziva učenike — Alikalfić Fazlija, ... Gozo Osman, Gozo Salih, Gušanac, Hakalo, Hadžić Ibrahim, Hadžić Šefkija. ... Bilo je to davne 1916/17. godine, kada je Ruždija bila smještena u zgradi iznad vladicine palate na Suhodolini. Tu počinje i prvo moje poznanstvo sa Salkom Gozom.

Nepuna dva razreda smo završili na Suhodolini, pa se onda cijela škola preselila u zgradu III osnovne škole na Luci. Još jednom smo se selili u toku školovanja. Četvrti (završni) razred smo pohađali u zgradi I osnovne škole, koja je bila smještena pokraj Gimnazije. Razredni učitelj nam je bio Mijo Šunjić, nastavnik sa zreлим iskustvom, blage naravi i očinske pažnje. Iako smo u našim porodicama stalno slušali priče o dalekim frontovima svjetskog rata, o »Ruskoj—Poljskoj«, o Galiciji, Bukovini, Piavi i sl., iako smo znali za narukovanje bosansko-hercegovačkih regimenti u Đeru, Nadharšanu, Šiklošu, Šiklošu, Kečkametu i sl., u školi smo, u nastavi i dječijoj igri, na trenutak na sve zaboravljali i predavali se djetinjstvu. To je bila zasluga i učitelja Šunjića.

Rat smo neposredno osjećali posebno po tome što su mnogi naši očevi, braća, komšije i poznanici bili na frontovima, daleko od doma i domovine, što su neki čamili u zarobljeničkim logorima i što je, naročito pred kraj rata, vladala glad i oskudica u svemu i svačemu. Za mušku djecu, čini mi se, karakteristično je da »započinju i vode« ratove i onda kada na svim meridijanima miruju oružja. I mi smo se među sobom junačili i stvarali nekakve mahalske frontove — po grupama gdje ko stanuje. I više smo cijenili snagu i ličnu hrabrost pojedinaca nego crvene, zelene ili bijele karte po kojima nas je škola prema uspjehu i vladanju razvrstavala. Salko Gozo je, kao i mnogi drugi dječaci, bio osrednji đak. Bio je od nas nešto stariji, izrasliji i, što je posebno važno, junačniji. Nije se snagom razmetao, ali ako je došlo do tvrdog, onda je on sa stričevićem Osmanom Gozom, sa Hamom Kurtom i još nekim Carinjanima bio stub njihove snage i odvažnosti. Oni su bili u stanju da se nose i sa brojnijom djecom iz Donje Mahale, kojoj sam i ja pripadao, u čijoj grupi su bila i četvorica braće i stričevića Spahića (Omer, Huso, Ismet i Sabrija) s kojima je malo ko smio zametnuti kavgu. Međutim, sve je to prošlo, prošli su šančevi i frontovi, završili smo osnovnu školu i s tugom se razišli, svak svojim putem i sa svojim opredjeljenjem, ali ponijeli smo osjećanje najrođenije bliskosti i sjećanja na najranije drugarstvo, koje nikada nije zaboravljeno.

Salko Gozo se još u osnovnoj školi bio odlučio i pripremio za zanat. Pri tome je i ostao. Završio je s uspjehom bravarski zanat i osposobio se da sam sebi zarađuje hljeb. Bio je čestit, privržen svojoj porodici i jaka potpora u inače skromnim, porodičnim prilikama. Rano se uključio u radnički pokret, spoznao društvena kretanja, spoznao položaj i ulogu radničke klase, a eksploataciju doživljavao i provjeravao

vao i na svom vlastitom životu. To ga je još više približilo Komunističkoj partiji. Čvrsto je vjerovao u njenu snagu i pobjedu i odlučio se boriti pod njenom zastavom. U to vrijeme, u cijelom Mostaru je bilo vrlo malo članova Partije. Salko je svojim radom i odanošću stekao povjerenje drugova i primljen u članstvo Partije. Pripadao je organizaciji koja je djelovala u Željezničkoj radionici u Mostaru, gdje je bio i zaposlen. Nije se isticao nekim posebnim javnim radom, ali se znao boriti za liniju Partije. 1939. godine bio je izabran u Upravni odbor Muslimanske narodne biblioteke. Nije imao posebne funkcije, ali se u raspodjeli tekućih dužnosti u društvu moglo s njim na svakom poslu računati. Bio je neobično skroman i povučen, ali vrlo drag, dobar drug i saradnik. Nije ostao do rata u odboru Biblioteke. Poslije septembarskih događaja 1940. godine u Mostaru, premješten je na rad u Ložionicu u Sarajevo.

U Sarajevu u Ložionici, odmah se povezao sa tamošnjom partijskom organizacijom (čelijom), čiji sekretar je bio Živko Jošilo. U toj organizaciji, koja je brojala 11 članova, bilo je još nekoliko Mostaraca, ranijih Salkinih poznanika — Aziz (Aza) Kuluder, Hivzija Čatić, Mustafa Čiber, Nedjeljko (Neđo) Rašević⁷³). Salko je stanovao sa Azizom Kuluderom u mahali Bistrič i s njim redovno dijelio i dobro i zlo. Teško je bilo na poslu, radilo se za malu nadnicu, a mnogo se zahtijevalo. Teže od toga je bilo podnositi nepravde i zulume pojedinaca, kakvih je bilo u svakom preduzeću i poslu. Aziz Kuluder u svojim sjećanjima⁷⁴) navodi i slučaj kako je, negdje u januaru 1941. godine, zajedno sa Salkom Gozom bio zatvoren u sarajevskoj policiji i kako su bili maltretirani. Radnici iz Ložionice su premlatili jednog skupinovođu koji je, zbog svog položaja i »ugleda« u službi, bezdušno iskorišćavao svoje saradnike na poslu. To je bio povod za njihovo hapšenje, a na to su se natovarile i optužbe zbog rasturanja komunističke literature i sl. Jedva su se izvukli iz ruku policije. Aza je stvarno bio partijski zadužen za doturanje legalne radničke štampe za Ložionicu u Sarajevu i Radionicu Alipašin Most, a za Ložionicu je tu štampu prenosio Salko Gozo i predavao sekretaru partijske organizacije.

Poslije donošenja odluke o podizanju ustanka na teritoriji Bosne i Hercegovine (Pokrajinski komitet KPJ za BiH, 13. jula 1941. u Sarajevu), otpočele su organizovane akcije komunističkih, svih naprednih i rodoljubivih snaga, u svim pravcima i svim sredstvima. Razbiti objekte neprijateljske privredne mašine, uništiti industrijske pogone, mostove, tunele, poremetiti funkcionisanje saobraćaja i saobraćajnica, to su bili izuzetno značajni oblici i odgovorni zadaci borbe sa neprijateljem.

»U okviru sprovođenja odluke o podizanju ustanka, planirano je da se u Sarajevu minira Željeznička ložionica. Ta akcija je uslije-

⁷³) Nisim Albahari — Od Aprilskog rata do ustanka, Sarajevo u revoluciji, II tom, str. 62, Sarajevo, 1977.

⁷⁴) Aziz Kuluder — U kolskoj radionici i Željezničkoj ložionici, Zbornik radova: Sarajevo u revoluciji, I tom, str. 283, Sarajevo, 1976.

dila u noći 29. jula. Izveli su je članovi partijskog odjeljenja Glavne željezničke radionice u Ložionici Salko Gozo, Hivzija Čatić, Nedjeljko Rašević i Ljubo Lunava⁷⁵⁾).

Miniranjem nisu pričinjena oštećenja zbog kojih bi se duže vremena u Ložionici morao obustaviti rad, ali je to imalo snažan moralno-politički efekt u Sarajevu, pa i šire. To je, ujedno, bio poziv i podstrek drugim radnicima i građanima da podrže borbu i da se u nju uključe⁷⁶⁾).

To je bila prva velika diverzija u Sarajevu.. Da bi dokazao svoj »autoritet i snagu«, i da bi što više zastrašio ohrabreno građanstvo, neprijatelj je nastupio vrlo brutalno i izveo užasne represije. Hapšenja, progoni, i ubijanja započela su još iste noći. Ustaše su odmah iz Ložionice uhapsili 12 radnika i predali ih Pokretnom prijemkom sudu. Policija je zatvorila još 17 radnika. Zatvarali su Srbe, Muslimane, Hrvate, Jevreje, svakoga ko je bio na neki način sumnjiv. Prvog avgusta neprijatelj je radi odmazde strijeljao 20 talaca iz Sarajeva. Mnogi od zatvorenika bili su, po kratkom postupku, ubijani, neki su poslani u koncentracione logore i tamo pogubljeni. Među njima je bio i sekretar partijske organizacije u Ložionici, Živko Jošilo. Poslije ovih hapšenja u Ložionici nije ostao ni jedan član Partije. Ubrzo poslije toga partijska organizacija se opet konsolidovala, a borba nije se ni prekidala.

Diverzanti su uspjeli izbjeći hapšenja. Izbjegli su na Romaniju gdje je već postojalo partizansko rukovodstvo, koje je radilo na organizovanju Romanijskog partizanskog odreda. Salko Gozo i Ljubo Lunava su odatle upućeni u sela iza Trebevića, da nastoje formirati Trebevički odred sa komandirskom Salkom Gozom, njegovim zamjenikom Ljubom Lunavom i komesarom Srećkom Goraninom. Početak je bio vrlo težak i ne mnogo uspješan. Blizina Sarajeva sa velikom koncentracijom neprijateljske vojne sile, iz koga su uvijek dopirale uznemiravajuće vijesti, svakako je među ustanike unosila određeni nemir i neizvjesnost. Izvedena je i jedna manja akcija na žandarmerijsku patrolu, ali sve je to bilo mlako i nedostatno. Ubrzo su se počele osjećati i izvjesne razmirice među samim komunistima, pa i u rukovodstvu Odreda. Osnovno pitanje je bilo da li ostati na tom terenu, iza Trebevića, ili se prebaciti prema Romaniji i nasloniti na partizanske snage već ojačanog Romanijskog odreda. U tom pogledu nije bilo saglasnosti ni među članovima štaba Odreda. Gozo i Lunava su bili za prebacivanje na Romaniju, dok je Goranin insistirao da se ostane na terenu na koji su upućeni. Jedna grupa sa Gozom i Lunavom je pokušala da se preko Jahorine i Ravne planine prebaci na Romaniju,

⁷⁵⁾ Salko Gozo je pao neprijatelju u ruke, strijeljan je u Sarajevu 2. 9. 1941. godine. Hivziju Čatića su ubili četnici maja 1942. u Bijelim Vodama. Nedjeljko Rašević je poginuo kao partizan. Ljubo Lunava je ubijen u koncentracionom logoru.

⁷⁶⁾ Dane Olbina — Partijska organizacija u Glavnoj željezničkoj radionici i Ložionici Sarajevo, Zbornik radova: Sarajevo u revoluciji, II tom, str. 518, Sarajevo, 1977.

ali nije uspjela. Povratili su se ponovo na trebevički teren. Tu su, na domak Sarajeva, održali sastanak i odlučili da je u takvoj bespomoćnosti najbolje da se po jedan ili po dvojica zajedno povrate u Sarajevo i ponovo partijski povežu. I tu je bio kraj.

»Da je do ovog rasula došlo, razlozi su neiskustvo u organizovanju ovakvih jedinica, nedovoljna odgovornost za izvršavanje poslatih zadatka i, čini mi se, nesretno odabrano rukovodstvo Odreda, koje se nije snašlo u tim prvim danima ustanka.«⁷⁷⁾

Pred samim Sarajevom, Salko Gozo je, izgleda, u sebi donio odluku da se pokuša prebaciti prema Mostaru. Na tom putu je uhaćen, negdje u blizini Hadžića, 11. avgusta 1941. godine, doveden u Sarajevo i predat na nadležnost ustaškom Pokretnom prijemkom sudu. Osuđen je smrt i strijeljan na Vracama, na periferiji Sarajeva, 2. septembra 1941. godine.⁷⁸⁾

⁷⁷⁾ Pero Kaurin — Početne teškoće i propusti u formiranju Trebevičkog odreda, Sarajevo u revoluciji, II tom, str. 407, Sarajevo, 1977.

⁷⁸⁾ Iz sačuvanih dokumenata se vidi šta je policija javila Predsjedništvu vlade u Banjaluci:

»Redarstveno Ravnateljstvo u Sarajevu

Prez. broj — 1144/41

Predmet: Eksplozije u ložioni Drž. želj. u Sarajevu

POTPREDSEDNIŠTVU VLADE U BANJA LUCI

U vezi izvještaja ovog redarstvenog ravnateljstva od 30. srpnja tg. broj gornji čast mi je izvijestiti da je nakon provedenih izvida utvrđeno, da su paklene strojeve u ložionici Drž. željeznica u noći od 29. i 30. srpnja ove godine postavili slijedeća lica:

Salko Gozo, rođen 31. srpnja 1908. godine u Mostaru, tamo i zavičajan, sin Mehmeda i Đulse r. Milić, ne oženjen, islamske vjere, bravar u ložionici, stan Bistrik Donja čikma 7, koji je 11. kolovoza uhapšen i po ustaškom redarstvu predan Pokretnom prijemkom sudu i strijeljan.

Nedeljko Rašević, zvan »Nedo«, rođen 6. studenog 1921. u Konjicu, zavičajan u Mostaru, sin Antonija i Ljubice rođ. Mrakić, grčko-istočne vjere, ne oženjen, bio nastanjen u Sarajevu, koji se nakon izvršene sabotaže odmetnuo u šumu i sada se nalazi među četnicima.

Hivzo Čatić, rođen 16. srpnja 1917. godine u Mostaru, tamo i zavičajan, sin Muhameda i Đudre (Đulse?) r. Hajdaš (Hojlaš?), islamske vjere, ne oženjen, boravio u Sarajevu, koji se takođe nakon izvršenog nedjela odmetnuo u šumu i sada se nalazi sa četnicima.

Sreten Rakić, navodno kemičar, star oko 40 godina, srednje razvijen, koji je navodno stanovao u Sarajevu, koji je izradio paklene strojeve i predao ih gornjoj trojici, da ih postave u ložionicu državnih željeznica.

Za navedenog Sretena Rakića, nisu se mogli dobiti tačniji podaci, pa izgleda, da mu je to krivo ime.

Za Nedeljkom Raševićem i Hivzom Čatićem, koji se nalaze u bjekstvu kod četnika, raspisana je potjernica.

^{78a)} Dane Olbina — Partijska organizacija u Glavnoj željezničkoj radionici i Ložionici Sarajevo, Zbornik radova: Sarajevo u revoluciji, II tom, str. 521, Sarajevo, 1977.

^{78b)} Isto, str. 519.

Velika Župa Vrhbosna u Sarajevu, poslije izvršene smrtne kazne nad Salkom Gozom, izdala je oglas za javnost.⁷⁹⁾

Uskoro poslije strijeljanja Salke Goze, ja sam kao uhapšenik doveden u sudski zatvor Okružnog suda u Sarajevu (u kome je pod istragom ležao i Salko). Od drugova koji su ranije tu zatvoreni, slušao sam da se Salko (prema kazivanju zatvorskih stražara) u cijelom istražnom postupku, na suđenju, pa i poslije izrečene presude, u samici držao sasvim mirno i hrabro. Ničim nije pokazivao znake uzbuđenja, dešperatnosti ili klonulosti. Ostao je dosljedan svom uvjerenju do posljednjeg momenta.

Njegovo ime je upisano među onima koji su na Vracama položili život za slobodu. Njegovo ime i znamenje je urezano i među Mostarcima — borcima čiju uspomenu čuva Partizanski spomenik u Mostaru.

⁷⁹⁾ »OGLAS — Dana 31. kolovoza 1941. odgovarao je pred senatom Pokretnog prijekog suda SALIH GOZO, 34 godine star.

Sudbenom istragom ustanovljeno je, da je Gozo bio član komunističke stranke, te član t.zv. »rušilačkog pokreta«. Ustanovljeno je nadalje, da je postavio pakleni stroj u željezničkoj radionici u Sarajevu, dizao željezničke mostove, rušio brzoglasne stupove, te vršio sve vrste sabotaze.

Zbog toga ga je senat Pokretnog prijekog suda osudio na kaznu smrti strijeljanjem.

Osuda je izvršena u zakazanom roku.

Sarajevo, dne 2. rujna 1941.

Ravnateljstvo za javni red i sigurnost
Velike Župe Vrhbosne.«

Prilog zapisniku saslušanje Salke Goze.

^{79a)} Isto, str. 519.

ENVER DADIĆ

Među najstarije mostarske porodice, o kojima postoje sačuvani pisani dokumenti u arhivima ili druga vjerodostojna svjedočanstva, spada i porodica Dadića. Dadić-Misirli Ismail se spominje već u 1754. godini.⁸⁰⁾ Porodica Dadića je ostala mnogostruko zapisana u istoriji Mostara. Početkom 19. stoljeća, ajan i mostarski muteselim Alija Dadić je svojim držanjem i prkosom prema turskoj vlasti na sebe navukao kazneni pohod brojne turske vojske (oko 30.000 vojnika) koji je na Mostar poslao bosanski valija (1814) i u kome su ubijeni mnogi Dadići i njihove pristase. Potomak ovih Dadića je i otac Enverov, Smail-eff. Dadić, kadija, vrlo uvaženi građanin Mostara i veliki prijatelj Biblioteke (vidi poglavlje o zabrani rada Biblioteke).

⁸⁰⁾ Hivzija Hasandedić — Spomenici kulture turskog doba u Mostaru, str. 205, Sarajevo, 1980.

Enver Dadić se rodio u Mostaru 7. januara 1916. godine. Osnovnu školu i gimnaziju (realni smjer) završio je u Mostaru. Maturirao je 1937. godine u generaciji kojoj su pripadali i Džemal Bijedić, Mladen Spužević i drugi napredni omladinci. Mnogi iz te generacije su se vrlo rano, još u gimnazijskim klupama, formirali i opredijelili za napredni radnički pokret; vrlo aktivno učestvovali u omladinskim akcijama uplivisanim i usmjeravanim najčešće organizacijama SKOJ-a i KPJ u Mostaru. Za takvu orijentaciju te generacije u Gimnaziji neosporno je zaslužan i njihov profesor Dušan-Dule Mučibabić, koji im je u višim razredima predavao istoriju i bio razredni starješina.

Po završetku gimnazije Enver se upisao na studij agronomije na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Beogradu. Pripadao je naprednim studentima Beogradskog univerziteta i s njima učestvovao u brojnim političkim, socijalnim i kulturnim akcijama, kako u Beogradu, tako i u Mostaru i drugim mjestima Hercegovine.

Radom i angažovanjem na programu Biblioteke vidno se isticao među svojim drugovima i kolegama, studentima. Zbog toga je bio izabran za člana Upravnog odbora Biblioteke i na toj dužnosti ostao sve do zabrane njenog rada od strane ustaške vlasti 1941. godine. Radio je temeljito i predano, pomagao u svim zadacima društva, naročito u sekretarijatu i knjižnici. Bio je vesele prirode, drug od punog povjerenja, savjestan u radu, pouzdan i odgovoran u izvršavanju preuzetih obaveza. Uživao je nepodijeljene simpatije u Odboru i brojnom članstvu Biblioteke.

Sa izbijanjem rata i okupacijom zemlje 1941. godine, Enver je, kao apsolvant agronomije, prekinuo studije i vratio se u Mostar. Za vrijeme okupacije radio je aktivno i organizovano za narodnooslobodilački pokret. Poznate su akcije mostarskih ilegalaca kojima ni sav aparat okupatora nije nikada mogao stati u kraj. Pošto je Enveru zaprijetila opasnost hapšenja od strane ustaške policije, koncem 1944. godine on se prebacio iz Mostara na oslobođenu teritoriju. Raspoređen je u Propagandno-kulturni odsjek 13. brigade 29. hercegovačke n. o. udarne divizije.

Poslije operacija završenih u Hercegovini, 13. brigada u borba-ma sa neprijateljem napreduje prema Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji. U toj, toliko željenoj i očekivanoj, posljednjoj fazi borbe za definitivno oslobođenje zemlje od okupatora i domaćih izdajnika, Enver nije imao sreće. Na prolazu kroz Jajce teško se razbolio od tifusa, morao je radi liječenja zaostati iza brigade. Tifus je u toku rata odnio hiljade života naših boraca. Na žalost, s njima je i Enver podijelio sudbinu. Podlegao je opakoj bolesti u momentu kada je trebalo počinjati živjeti. Nikada više nije ugledao svoj rodni i toliko voljeni Mostar. Umro je u Jajcu 5. maja 1945. godine — svega nekoliko dana pred kapitulaciju fašističke Njemačke i konačno oslobođenje cijele Jugoslavije.

VII PRILOZI

Prilog 1.

UPRAVNI ODBOR »GAJRETOVE NARODNE BIBLIOTEKE U MOSTARU«

— izabran na godišnjoj skupštini 9. februara 1936.⁸¹⁾

Predsjednik:	— Ćišić Hasan, profesor
Potpredsjednik:	— Fehimović Sulejman, učitelj
Tajnik:	— ing. Alikalfić Fazlija, šum. čin. pripr.
Blagajnik:	— Demirović Džemal, učitelj
Knjižničar:	— Terzimehić Ismet, sud. pripravnik
Članovi odbora:	— dr Mujić Safet, ljekar Milavić Ismet, sud. pripravnik Brkić Smajo, adv. sollicitator Mrkonjić Hasan, učitelj Milavić Fahra, učiteljica

UPRAVNI ODBOR »GAJRETOVE NARODNE BIBLIOTEKE U MOSTARU«

— izabran na godišnjoj skupštini 14. februara 1937.⁸²⁾

Predsjednik:	— Ćišić Hasan, profesor
Potpredsjednik:	— Fehimović Sulejman, učitelj
Tajnik:	— ing. Alikalfić Fazlija, šum. čin. pripr.
Blagajnik:	— Demirović Džemal, učitelj
Knjižničar:	— Terzimehić Ismet, sud. pripravnik Brkić Smajo, adv. sollicitator
Arhivar:	— Mrkonjić Hasan, učitelj
Članovi odbora:	— dr Mujić Safet, ljekar Milavić Ismet, sud. pripravnik
Zamjenici:	— ing. Ugljen Ćazim, rudar. činov. Pekušić Šefik, trg. pomoćnik Dračić Smajo, radnik
Nadzorni odbor:	— Ćišić Salih, profesor Dedlić Pašaga, nadzornik pruge Hadžiosmanović Ahmed, trgovac

⁸¹⁾ Arhivski dokumenti Biblioteke — Protokol broj 6/36 od 5. II 1936. i broj 8/36 od 12. II 1936.

⁸²⁾ Arhivski dokument — Protokol broj 17/37 od 14. II 1937.

UPRAVNI ODBOR »MUSLIMANSKE NARODNE BIBLIOTEKE U MOSTARU«

— izabran na godišnjoj skupštini 8. maja 1938.⁸³⁾

Predsjednik:	— ing. Alikalfić Fazlija, šum. čin. pripr.
Potpredsjednik:	— Mrkonjić Hasan, učitelj
Tajnik:	— Kapić Džemal, dipl. pravnik
Blagajnik:	— Demirović Džemal, učitelj
Knjižničari:	— Terzimehić Ismet, sud. pripravnik Brkić Smajo, adv. solicitor
Domaćin:	— Milavić Ismet, sud. pripravnik
Arhivar:	— Raljević Avdija, opć. čin.
Odbornici:	— Puzić Mustafa, pravnik Čelebić Hilmija, dačovnik Milavić Ahmed, opć. čin. Mehić Ahmed, sud. zvan. Tikvina Ibrahim, krojač Dračić Smajo, krojač Mehmedagić Fahrudin, kand. šumar.
Nadzorni odbor:	— Fehimović Sulejman, učitelj Efica O. Salih, posjednik Omeragić Muhamed, opć. čin.
Zamjenici:	— Novo Ahmed, stolar Behlilović Ahmed, trgovac
Savjetodavni odbor:	— Glavović Avdija, drž. tužilac Pašić Mustafa, starj. Sres. suda dr Komadina Salko, ljekar dr Balić Šefkija, sudija dr Komadina Edhem, opć. čin.

Karabeg Ibrahim, sudija
Halilhodžić Omer, por. insp.
mr Balić Hilmija, apotekar
ing. Đikić Salih, šef šum. uprave
Agić Salih, sudija
ing. Šehić Ibrahim, čin. pripr.
dr Mujić Safet, ljekar
Hadžioman Husein, čin. OUZOR-a
Dadić Smail, ef., šer. sudija

Poslije ove godišnje skupštine bilo je izvjesnih personalnih promjena u sastavu Upravnog odbora. Koncem 1938. godine, zbog bolesti, odstupio je tajnik Kapić Džemal. Na njegovo mjesto kooptiran je u Odbor Grebo A. Muhamed, pravnik i izabran za sekretara Biblioteke.

⁸³⁾ Arhivski dokument — Protokol broj 59/38 od 17. V 1938.

Krupne personalne promjene su izvršene izborom na godišnjoj skupštini u proljeće 1939. godine, naročito u sastavu Upravnog odbora. U skladu sa povećanim zadacima i akcijama društva, Upravni odbor Biblioteke se brojno povećao i kadrovski ojačao. Došli su mnogi novi ljudi.

UPRAVNI ODBOR »MUSLIMANSKE NARODNE BIBLIOTEKE U MOSTARU«

— izabran na godišnjoj skupštini u proljeće 1939. godine

Predsjednik:	— ing. Alikalfić Fazlija, šum. čin. pripr.
Potpredsjednik:	— dr Mujić Safet, ljekar Mrkonjić Hasan, učitelj
Tajnik:	— Grebo A. Muhamed, pravnik
Blagajnik:	— Demirović Džemal, učitelj
Knjižničari:	— Terzimehić Ismet, sud. pripr. Čerić Salim, službenik
Članovi odbora:	— Alikalfić Džemal, radnik Balić Mirzija, domaćica Brkić Smajo, adv. sollicitator Dadić Enver, student ing. Đikić Salih, šef Šum. uprave Fazlinović Ejub, tehničar Gozo Salih, radnik Kajtaž Salko, tehničar Kapić (Brkić) Hatidža, domaćica Mehić Ahmed, sud. zvan. Milavić Ahmed, opć. čin. Milavić Ismet, sud. pripr. Mrgan Nazika, tehničar Mrkonjić Naza, student Pekušić Šefik, trg. pomoćnik Puzić Šefkija, pravnik Resulbegović Šefika, domaćica.

Ovakav sastav Upravnog odbora Biblioteke ostao je, manje-više, sve do prestanka njegovog rada 1941. godine. Nastale su samo neko-like izmjene. Zbog vojne obaveze, sa funkcije tajnika je otišao Muhamed A. Grebo, a na njegovo mjesto je izabran Šefkija Puzić, koji je ostao tajnik Biblioteke sve do kraja njenog postojanja.

Zbog premještaja na nove dužnosti izvan Mostara, iz Upravnog odbora su otišli — Ismet Milavić, Ismet Terzimehić, Salim Čerić i Salko Gozo. U odbor su kooptirani Džemšid Šarić, profesor i kasnije Zejna Konjhodžić, pravnik.

Pred progonom policije, u oktobru 1940. godine, iz Mostara se sklonio i Alikalfić Džemal, ali formalno nije prestao biti član Odbora.

LITERATURA I IZVORI

I Knjige i brošure

1. Damjanović Milica — Napredni pokret studenata Beogradskog Univerziteta, knjiga I i II, Beograd, 1966 i 1974.
2. Gordić Ljubo i Hamzić Refik — Heroji sa obala Neretve, Mostar 1971
3. Gordić Ljubo i Hamzić Refik — Partizanski doktor Safet Mujić, Beograd, 1980
4. Hasandedić Hivzija — Spomenici kulture turskog doba u Mostaru, Sarajevo, 1980
5. Humo Avdo — Godine iskušenja i podviga, Beograd, 1977
6. Imamović Mustafa — Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH od 1978-1914, Sarajevo, 1976
7. Iveković Mladen — Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945. I i II dio, Zagreb, 1970
8. Jesenjin Sergej — Isidora Duncan — život — ljubav, Beograd, 1979
9. Morača Pero, Bilandžić Dušan, Stojanović Stanislav — Istorija Saveza komunista Jugoslavije, Drugo izdanje, Beograd, 1977
10. Papić Mitar — Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878-1918) Sarajevo, 1972
11. Purivatra Arif — Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Sarajevo 1977
12. Seferović Mensur — Pred očima grada, Mostar, 1968
13. Skiba Vlado — Na posljednjem ispitu, Mostar, 1971
14. Šegrt Vlado — Krv na kamenu, II dio, Sarajevo, 1957
15. Tufekčić Mehmedalija — Gradačac u 1941. godini (Sjećanja), Sarajevo, 1975

II Rasprave i članci

1. Albahari Nisim — Od aprilskog rata do ustanka, SUR II, tom str. 9-73.
2. Antić Zdravko — Sprovođenje odluka Partije o dizanju ustanka u sarajevskoj oblasti, SUR II, tom str. 293-338.
3. Balorda Ranko — Visočka četa, SUR II tom, str. 382-388.
4. Bihalji Merin-Oto — Izdavač Pavle Bihalji, Beograd »Nolit 1928-1978«, Spec. prilog »Politike« 19. 11. 1978
5. Bijedić Džemal — Grad heroj, Hercegovina u NOB, Beograd, 1961, str. 129-132
6. Bilik Josip Pepo — Prva strijeljanja na Vracama, SUR II, tom str. 167-171
7. Bjelica Pećanac Dr Dana — Sa sanitetskom torbom u partizane, HNOB, str. 304-308
8. Bostandžić Feriha — Nosila sam partijsku poštu, SUR tom II., str. 595-602
9. Danilović Uglješa — KPJ u Bosni i Hercegovini najborbeniji dio radničkog pokreta, Trideset godina KP BiH-SK BiH, Sarajevo, 1978
10. Defterdarović Nafis — Bosna i Hercegovina u mraku, »Putokaz« broj 1-2-3/1939; Zagreb
11. Dizdar Šemsudin — »Konzulat« u Velikom Ćurčiluku, SUR II, tom str. 626-629

12. Đurašković Milutin — O učešću u partizanskom i sindikalnom radu, SUR I. tom, str. 244-248
13. Gačić Jelena — Uz četinstogodišnjicu prve javne biblioteke u Mostaru, »Bibliotekarstvo« broj 1, god. XVII, Sarajevo, 1971
14. Galeb Branko — Pismo Esadu Čengiću o radu na obavještajnoj službi, SUR II. tom, str. 666-671
15. Gaon Jakica — Sjećanja na rad Radničkog turističkog društva »Priatelj prirode« u vremenu od 1936 do 1939, SUR tom I., str. 471-475
16. Gligorijević Branislav — Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS (1919-1929), Zbornik radova — Politički život Jugoslavije (1914-1945), Beograd, 1973
17. Grebo M. Muhamed — O radu mostarske partijske organizacije od 1938-1941. Četvrti i Peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938-1941, Sarajevo, 1980, str. 337-345
18. Kaurin Pero — Početne teškoće i propusti u formiranju Trebevičkog odreda SUR, tom II, str. 403-408
19. Koluder Aziz — U kolskoj radionici i željezničkoj ložionici, SUR tom I, str. 281-286
20. Ljubović Miralem — »Seljačko sveučilište«, »Putokaz« broj 1-2-3/1939, Zagreb
21. Marasović Olga — Mostar nepokoreni grad, HNOB, str. 418-423
22. Marasović Olga — Narodnooslobodilački pokret u gradu u prvoj godini ustanka, SUR tom II, str. 467-514
23. Muminagić Džemal — U Zabrđu je poginuo i dr Mujić, HNOB, str. 332-333
24. Olbina Dane — Partijska organizacija u Glavnoj željezničkoj radionici i ložionici Sarajevo, SUR tom II, str. 515-531
25. Perović Lepa — Na partijskom radu u Hercegovini, HNOB str. 72-76
26. Salihbegović Himzo — Učešće članova KPJ iz Sarajeva u formiranju partijske organizacije u Visokom, SUR tom I, str. 379-382
27. Seferović Nusret — Mostar u NOP-u, fragmenti, HNOB str. 136-138
28. Sladić Ramiz — Formiranje partijske ćelije u Kasindolu i njen rad na pripremi oružanog ustanka, SUR tom I, str. 373-375
29. Stefanović D. — Lomača na Musali, »Politika expres« 15. 9. 1974
30. Stojanović Nikola — Govor na komemorativnoj sjednici 6. maja 1980, »Komunist«, vanredni broj, Sarajevo, 6. 5. 1980
31. Tafo Ahmed — O aktivnosti NOP-a u Visokom i mom radu na uspostavljanju veze partijske organizacije Sarajeva sa drugim gradovima, SUR tom III, str. 692-710
 Objašnjenje za kratice: HNOB = Hercegovina u NOB, Beograd, 1961
 SUR = Sarajevo u revoluciji,
 tom I, Sarajevo, 1976
 tom II, Sarajevo, 1977
 tom III, Sarajevo, 1979

III Ostale publikacije

1. Četvrti i Peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1939-1941, Sarajevo, 1980.
2. Građa o djelatnosti Komunističke partije Jugoslavije u Bosni i Hercegovini (jan. 1921-april 1941), Sarajevo 1971
3. Jugoslavenski književni leksikon, Novi Sad, 1971
4. 75 godina Gimnazije u Mostaru (1893-1968), Mostar, 1968
5. »VELEŽ« 1922 — 1972 (Spomenica), Sarajevo, 1972

IV Arhivska građa

1. Temim Mustafa Turko — Akcija na spasavanju napredne literature iz Muslimanske narodne biblioteke, Mostar 1980, Arhivski dokument Arhiva Hercegovine u Mostaru

REGISTAR IMENA*

A.

Abramović (Bjelica) Nikola 45,
 Adler Alfred 95,
 Agić Salih 141,
 Alajbegović Mustafa (Mujo) 45,
 Albahari Nisim 134, 143,
 Alikalfić Džemal 12, 45, 46, 69, 86,
 109, 142,
 Alikalfić Fazlija 3, 7, 10, 13, 30, 34,
 35, 46, 55, 56f, 60, 63f, 64, 70f, 76,
 84, 87, 88, 97, 109, 133, 140, 141,
 142,
 Alikalfić Ibrahim (Ibrica) 48,
 Alikalfić (Grebo) Mevlida 63f, 64,
 Alikalfić H. Mustafa 46, 55, 56f, 75,
 Alikalfić M. Mustafa (Brko) 96,
 Antić Zdravko 110, 143,
 Arpadžić Enver 45, 69,
 Arpadžić Mubera (Bera) 48,
 Arpadžić Muhamed 45,
 Arpadžić Muhiba (Hiba) 47,
 Arpadžić Muruveta 47,
 Avdalović Mladen 48,
 Avdić Mehmed 71f,

B.

Badnjević Ešref 103,
 Bajezidagić Derviš-paša 29,
 Balić Hilmiya 104, 141,
 Balić Mirzija 47, 49, 68, 71f, 142,
 Balić Šefkija 141,
 Balorda Mladen 94, 95,
 Balorda Ranko 143,
 Baljić Salih 92, 100,
 Barbarić Stjepan (Šćepa) 97,
 Barbis Anri 95,
 Bašagić Husnija 103,
 Bašagić Safet 64,
 Batko Karlo 45, 103, 107,
 Bebel August 59,
 Behlilović Ahmed 141,
 Behlilović Enes 45, 69,
 Behlilović Naim 45,
 Behlilović Remza 47,
 Behlilović Samija 64,
 Bešlić Ilija 89,
 Bihalji Merin Oto 18, 143,
 Bihalji Pavle 18, 96,
 Bijedić Džemal 45, 109, 139, 143,
 Bijedić Fatima 65,
 Bijedić Nura 65,
 Bilal Fadila 48,
 Bilalović Mehmed (Beg) 60,
 Bilandžić Dušan 24, 143,
 Bilić Ešrefa 47, 69,
 Bilik Josip Pepo 143,
 Bitanga Rade 26, 45, 60
 Bjelavac Mustafa 45,
 Bjelica-Pećanac Dana 113, 143,
 Borčić Berislav 78,
 Bostandžić Agan 118,
 Bostandžić Feriha 143,
 Bošković Ilija 69,
 Bovan Đorđe (Đoka) 66f, 67,
 Breznik Antun 63f, 64,
 Briand Aristid 83,
 Brkić Ahmed 48, 100,
 Brkić Esad 45, 69,
 Brkić M. Fatima 45, 100,
 Brkić H. Fatima (Tima) 48, 68,
 Brkić Hamdija 48, 94, 95, 100,
 Brkić Hivzija 48, 100,
 Brkić Muhamed 100,
 Brkić Osman 100,
 Brkić Smajo 34, 46, 50, 56f, 69f, 71f,
 79f, 88, 107, 140, 141, 142,
 Broz Josip Tito 5, 25, 88, 106, 122
 Bruk Leo 115,
 Bubić Hasan 45,
 Bubić Mustafa 45,
 Bubić Samija 45, 47, 60,

* Brojevi sa indeksom »f« (fotografija) označavaju stranicu knjige i fotografiju u čijem tekstu je ime spomenuto.

Bučuk Sadik 51,
 Budak Petar 109, 129,
 Bukvić Drago 45,
 Bukvić Đoko 45,
 Buljko Mustafa 80,
 Burian Rikard 104,
 Burić Šerif 95,
 Burina Safet 103,
 Bušatlija Mahmut 88,
 Buturović Fadil 48, 71f,

C.

Cesarec August 95,
 Cesarić Dobriša 78,
 Cvetković Dragiša 108,

Č.

Čabak Manojlo 60,
 Čamo Edhem 117,
 Capek Karel 95,
 Čehov Pavlović Anton 95,
 Čelebić Hilmiya 141,
 Čelebić Salko 69,
 Čembrien Nevil 86,
 Čengić Esad 124, 144,
 Černiševski Nikola G. 95,
 Čevro Jusuf 45, 60, 94, 95, 107, 109,
 Čevro Remzija 48,
 Čolaković Rodoljub 96,
 Čomić Halid 115,

Č.

Čatić (Hojlaš) Đulsa 136,
 Čatić Hivzija 134, 135, 136,
 Čatić Muhamed 136,
 Čemalović Enver 95,
 Čemalović Muhamed (Beg) 127,
 Čemalović Smailaga 32,
 Čerić Ibrahim 60,
 Čerić Salim 52, 67, 86, 141,
 Čiber Azemina (Mina) 45, 47, 60,
 Čiber Mustafa 90, 134,
 Čišić Abdulah (Avdo) 60, 69,
 Čišić Dudka 47,
 Čišić Emina (Ema) 47,
 Čišić Hadžira (Džira) 65,
 Čišić Hasan 34, 35, 46, 55, 56f, 140,
 Čišić Husaga 49, 84,
 Čišić Husref 45, 113,
 Čišić Ibrahim (Ibra) 48, 69,
 Čišić Mithad 48,
 Čišić Safet 48, 96,
 Čišić Salih 31, 55, 56f, 140,
 Čišić Sulejman (Brato) 48,
 Čorović Svetozar 64,
 Čosić Branimir 67,

Čupina Mara 45,
 Čurić Ismet 80,

D.

Dadić Alija 138,
 Dadić Enver 45, 69, 87, 138, 139, 142,
 Dadić Smail ef. 97, 138, 141,
 Dadić Misirli Ismail 138,
 Deladje Eduard 86,
 Damjanović Milica 143,
 Danilović Uglješa 26, 37, 143,
 Danon Oskar 86, 87f, 123,
 Dante Aligeri 83,
 Dedić Pašaga 140,
 Defterdarević Nafis 17, 143,
 Demirović Džemal 50, 56f, 71f, 87,
 140, 141, 142,
 Demirović Mustafa (Muja) 45, 60,
 Deronja Ahmed 69,
 Deronja Mediha 47,
 Dilberović Ismet 95,
 Dilberović Uzeir 60, 69,
 Dimić Mila 66f, 67,
 Dizdar Džemal 69,
 Dizdar Šemsudin, 143,
 Dizdarević Memnuna 47,
 Dostojevski Mihajlović Feodor 95,
 Drače Habiba (Biba) 64,
 Drače Smajo 69, 140, 141,
 Drajzer Teodor 95,
 Drapšin Petar 113,
 Dunkan Isidora 130,

DŽ.

Džabić Mustafa 65,
 Džankić Zulfikar 12,
 Dželić Amira 47,
 Dželić Fadila 90,
 Džinović Safet 45,

Đ.

Đaković Đuro 24,
 Đidić Ivan 45, 60,
 Đikić Hasan 75,
 Đikić Mahmud (Maha) 45, 94, 95,
 Đikić Osman 48, 71f,
 Đikić Salko 12, 71f 79f, 103, 104, 141,
 142,
 Đikić Zulejka (Seka) 64,
 Đoković Milan 68, 70f,
 Đukić Ramiza 47,
 Đurašković Milutin 144,

E.

Ebu Seadet 28,
Efica Ekrem 71f,
Efica O. Salih 141,
Ejubović Mustafa (Šejh Juje) 29,
Elezović Ibrahim 115,
Engels Fridrih 95,
Erceg Branka 13,

F.

Fazlinović Ejub 12, 52, 67, 71f, 94,
142,
Fazlinović Hatidža 47,
Fazlinović Ziba 47,
Fehimović Mersija 48,
Fehimović Sulejman 56f, 140, 141,
Fejić Ali-Riza 45, 69,
Fejić Džemal 100,
Fejić Esad 100,
Fejić Ešref 100,
Fejić Fahra 47,
Fejić Ibrahim ef. 76,
Fejić Mersija 47,
Fejić Muhamed 100,
Fejić Salko 45,
Fejić Samija 100,
Fejić Šefkija 45, 100,
Filipović Filip 95,
Filipović Sulejman 124,
Frans Anatol 95,
Frojd Sigmund 95,

G.

Gaćić Jelena 13, 144,
Galeb Branko 123, 124, 144,
Gaon Jakica 107, 144,
Gazi Husref-beg 29,
Gebels Josef 96,
Gigić Imšir 45, 60,
Glavović Avdija 47, 74, 141,
Gligorijević Branislav 16, 143,
Gnjatić Vasko 45, 111,
Goatti Anđelko 88,
Gogolj Nikolaj V. 95,
Goranin Srećko 135,
Gordić Ljubo 143,
Gorki Maksim 64, 95,
Gosto Aiša 47,
Gozo (Milić) Đulsa 136,
Gozo Mehmed 136,
Gozo Osman 133,
Gozo Salih 46, 132, 133, 134, 135, 136,
137, 142,
Grebo Zlata 9, 12,
Grebo Minka 47,

Grebo A. Muhamed 12, 45, 69, 71f,
87, 97, 141, 142,
Grebo M. Muhamed 45, 113, 144,
Grebo Osman (Osa) 48,
Gregorić Pavle 78,
Grk Dušan 113,
Grüner-Houška Lida 64,
Gušanac Muharem 133,

H.

Haćam Emina (Mina) 48, 115,
Hadrović Fatima (Tima) 47,
Hadžić Ibrahim 133,
Hadžić Šefkija 133,
Hadžimahmutović Salih 132, 133,
Hadžimahović Hamza 60, 69,
Hadži Mehmedbeg (Karađozbeg) 28,
29,
Hadžioman Husein 141,
Hadžiomerović Muhamed (Sipa) 71f,
Hadžiosmanović Ahmed 140,
Hakalo Vejsil 133,
Halilbašić Osman 75,
Halilhodžić Omer 141,
Hamzić Refik 143,
Hanžeković (Vernić) Elza 46,
Hasanbegović Avdo 74,
Hasandedić Hivzija 28, 29, 138, 143,
Hegel Fridrih 95,
Hitler Adolf 86, 88, 96, 108, 110, 131,
Hlubna Dragutin 47,
Hojlaš Salih 45,
Hrozniček Rudolf (Ruda) 45, 46, 107,
109,
Hrustanović 71f,
Hrvić Haldun 71f,
Hrvić Mira 47, 68,
Hujdur Velija 45, 60,
Humo Avdo 45, 88, 111, 123, 124, 143,
Humo Munevera (Nera) 47,
Humo Mustafa (Mujo) 45, 60,
Humo Salih 30,
Husković Mustafa (Karo) 45,

I.

Ibrulj Fahir (Fajo) 48,
Imamović Mustafa 143,
Imamović Vehbija 71f,
Ivanišević Luka 127,
Iveković Mladen 78, 143,

J.

Jeftić Bogoljub 35,
Jesenjin Sergej 130, 143,
Jevđević Dobrosav 96,

Jonić Borivoj 73,
Jošilo Živko 134, 135,

K.

Kajtaž Refika (Fika) 47,
Kajtaž Salko 71f, 142,
Kalajdžić Muhamed-Bekir 32,
Kalajdžić Teofik 48,
Kalajdžić Zehra 47,
Kapetanović Osman 90,
Kapić Džemal 45, 71f, 141,
Kapić (Brkić) Hatidža 47, 68, 71f, 142,
Karabeg H. Ahmed ef. 76,
Karabeg H. Ali ef. 76,
Karabeg Ibrahim 47, 141,
Karadorđević Aleksandar I. 16, 24,
35, 110,
Karlovčan Grgur 78,
Kaurin Pero 136, 144,
Kellog 83,
Kikić Hasan 78,
Kisić 32,
Knežević Anđa 45,
Knežić Dragoljub (Drago) 48,
Koluder Aziz (Aza) 45, 134, 144,
Kolukčija Hana 48,
Komadina Edhem 47, 141,
Komadina Salih 47, 141,
Komadina Šefkija 30,
Konjhodžić Sačir 76,
Konjhodžić Zejna 47, 71f, 142,
Korać Boro 48,
Korać Branislav (Brana) 45,
Korać Smilja 45, 59,
Kotlo Esad 71f,
Kotlo Ibrahim 30,
Kovačević Sava 97, 114,
Krlježa Miroslav 95,
Krnić Dragica 46, 107, 129,
Krpno Enver 71f,
Krpno Husref 59, 113,
Krupić Safet 46, 78, 107, 129,
Kulenović Skender 78,
Kurt Husnija 46,
Kurt Muhamed (Hamo) 133,
Kurt Šemsa 47,
Kurtović Ilduza 48,

L.

Lakišić Enver 45,
Lakišić Mustafa 60,
Lakišić Sidika (Dika) 47,
Lenjin Vladimir Iljič 95,
London Džek 95,
Londr Alber 95,
Loose Josip (Puba) 47, 107,
Luburić Maks 119,

Lukač Feodor 59,
Lunava Ljubo 135,

LJ.

Ljermontov Mihail 195,
Ljubović Miralem 144,

M.

Maćić Hasan 60,
Maček Vlatko 108,
Mađo Zlata 48,
Mahić Muhamed 71f,
Man Tomas 95,
Mandić Branislav (Brana) 45,
Mandić Pero 30,
Mandić Rade 45,
Mandić Svetislav 45,
Marasović Olga 144,
Marašek Josip (Pepi) 47,
Marić Zvonko 47, 107,
Matrak Nedjeljko 103,
Martinović Stanko 86,
Marx Karlo 95,
Maslić Husein (Husa) 94, 95,
Mastilović Drago 45,
Matoš A. G. 122,
Mazalović Hamid 117,
Medan Ljubica 89,
Medan Sava 24, 45,
Mehić Ahmed 71f, 87, 141, 142,
Mehmedagić Fahrudin 79f, 141,
Mehmedagić Mugdim 45,
Mičijević Muhamed 45,
Mihajlović Momčilo 46,
Mihić Ljubica 48,
Milaković Ivica 47, 104,
Milavić Ahmed (Ahmo) 71f, 141, 142,
Milavić Fakra 140,
Milavić Ifeta 47, 121,
Milavić Ismet 34, 46, 50, 90, 107, 118,
120, 121, 122, 123, 124, 125, 140,
141, 142,
Milavić Muhamedaga 120, 121,
Milavić Mehmed ef. 121,
Milićević Boro 67, 68,
Milićević Dana 45,
Milićević Čedomil 9, 10, 12, 46, 107,
Milićević Risto (Ćico) 48, 113,
Mirica 71f,
Misita Boro 103,
Miškina Mihovil Pavle 78,
Montini Vječeslav 118,
Morača Pero 24, 143,
Mostarac Ahmed 29,
Mrgan Nazika 47, 142,
Mrkonjić Fadila 47,
Mrkonjić Hasan 50, 56f, 64, 65, 67,
68, 71f, 97, 140, 141, 142,

Mrkonjić Naza 47, 142,
 Mrkonjić Pašana 47,
 Mučibabić Dušan (Dule) 46, 107, 129,
 130, 131, 139,
 Mučibabić (Bonacić) Ljubica 46, 129,
 Mujbegović Mustafa 90,
 Mujić Ahmed 104,
 Mujić Aiša 47,
 Mujić Enes 60, 69,
 Mujić Enesa 47,
 Mujić Ibrahim ef. 101,
 Mujić Safet 7, 34, 46, 50, 55, 56f, 59,
 66f, 67, 68, 70f, 74, 76, 78, 88, 94,
 95, 101, 102, 103, 104, 105, 106,
 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
 114, 115, 140, 141, 142, 144,
 Mujić Sana 47, 69,
 Muminagić Džemal 114, 144,
 Muranović Hidajeta 47,
 Mursel Ekrem 103,
 Mussolini Benito 86,
 Mušević Fatima 47,

N.

Nametak Abdurahman 30,
 Neimarović Života 45,
 Novak Franc 45, 49,
 Novak (Nuri-Hadžić) Nadžida 46,
 Novo Ahmed 60, 141,
 Novo Ibrahim 71f,
 Novo Šefika 47,
 Nožić Mirza 48, 71f,
 Nuri-Hadžić Bahrija 70f,
 Nuri-Hadžić Rabiha 59,
 Nušić Branislav 64, 66f, 67,

O.

Obad Šefik 48,
 Ogrizović Milan 64,
 Olbina Dane 135, 136, 144,
 Omeragić Muhamed 64, 67, 68, 141,

P.

Paher Rihard 32,
 Papić Mitar 18, 143,
 Papo Rikica 67,
 Pašić Mustafa (Muja) 24, 46, 107,
 109, 110, 111, 113,
 Pašić M. Mustafa 45, 74, 75, 141,
 Pašić Safetbeg 64,
 Patak Meho 118,
 Pavelić Ante 92, 100,
 Pavelić Marijan 94, 95,
 Pavlović Avdiha 60,
 Pekušić Aiša 47,
 Pekušić Fatima 47,

Pekušić Šefik 56f, 140, 142,
 Pekušić Zlatko 48, 49, 71f,
 Perović Lepa 144,
 Peško Tatjana (Tanja) 48,
 Petković Njegoslava 89,
 Petrović S. Pecija 63f, 64,
 Pezo Salko 48,
 Plaović Radomir (Raša) 68, 70f,
 Popara Miro 107, 110,
 Popović Koča 113,
 Potur Dutka 47,
 Potur Fatima (Tima) 47,
 Predić Svetislav 67,
 Previšić Olga 107,
 Previšić Vinko 107,
 Prodanović Pero 78,
 Purivatra Atif 73, 143,
 Puškin Aleksandar 95,
 Puzić Bisera 45, 48, 95,
 Puzić Hajrudin 95,
 Puzić Ismet 45,
 Puzić Mustafa 141,
 Puzić Šefkija 12, 45, 52, 67, 94, 95,
 142,
 Puzić Umica 47,

R.

Radošević Zlata 64,
 Rakić Sreten 136,
 Raljević Avdiha 141,
 Raljević Derva 47,
 Raljević Hakija 56f, 117,
 Raljević Mehmedbeg 112,
 Ramić Rizo 78,
 Rašević Antonije 136,
 Rašević Nedjeljko (Neđo) 134, 135,
 136,
 Rašević (Mrakić) Ljubica 136,
 Rebac Ahmed 60,
 Rebac Hasan 127,
 Resulbegović Šefika 12, 47, 68, 71f,
 97, 142,
 Ribar Ivo Lola 113,
 Ribica Mithad 69,
 Riđanović Asija (Sija) 48, 59, 71f,
 Roje Marin 60,
 Rolan Roman 95,
 Rustem 28,

S.

Salahović Bisera 48, 113,
 Salahović-Grebo Zlata 9, 48, 59, 71f,
 Salatić Đorđe (Đoka) 45,
 Salihbegović Himzo 144,
 Samardžić Olga 45,
 Sarajlić Mehmed 94,
 Seferović Mensur 143,

Seferović Nusret 144,
 Sefić Ahmed 94, 95,
 Sefić Zulejha 47,
 Sefo Sidika (Dika) 47,
 Semiz Ljubo 48,
 Silone Ingnacio 95,
 Sinan 28,
 Sinkler Apton 95,
 Skiba Vlajko 129, 143,
 Sladić Ramiz 144,
 Slipičević Fuad 30, 31, 32, 75,
 Slovinić Vjekoslav 47,
 Spahić Drago 82,
 Spahić Huso 133,
 Spahić Ismet 133,
 Spahić hadži Muhamed 29,
 Spahić Omer 133,
 Spahić Sabrija 133,
 Spaho Mehmed 123,
 Spužević Mladen 45, 139,
 Stefanović D. 144,
 Stipetić Julije 124, 125,
 Stojadinović Milan 26, 86, 88, 90,
 Stojanović Nikola 144,
 Stojanović Stanislav 24, 143,
 Stojčić Ivica 45,
 Stupac Muhamed 45,
 Sučević Branko 78,

Š.

Šabanac Esad 45,
 Šantić Aleksa 30, 64,
 Šantić Pero 101,
 Šarac Zaim 75,
 Šarić Džemšid (Džemšo) 46, 47, 50,
 67, 69f, 71f, 100, 107, 126, 127, 128,
 129, 130, 131, 142,
 Šarić Hidajet (Hida) 100, 128,
 Šarić Husein 100, 126,
 Šarić Ismet (Slobodan) 100, 128, 131,
 Šarić Mersija (Mersa) 47,
 Šarić Nijaz (Niza) 100, 126, 128,
 Šegetalo Ahmed 85,
 Šegrt Vlado 113, 143,
 Šehić Ibrahim 47, 55, 141,
 Šemić Sadeta 48, 59, 71f,
 Šestić Salko 48,
 Ševa Omer 45, 60,
 Šime 94,
 Šimić Dragica 45, 60,
 Šimić Franjo 45, 60,
 Šimleša Pero 78,
 Šiširak Šaćir 67,
 Škrobić Predrag 95,
 Štampar Andrija 78,
 Šulentić Stjepan (Šula) 45, 69,

Šunjić Mijo 133,
 Šunjić Mile 45,

T.

Tafro Ahmed 144,
 Tambić Slobodan 45, 88, 107,
 Tanović Muhamed (Meho) 30,
 Taušan Ratko 45, 112,
 Temim Mustafa (Turko) 45, 59, 60,
 92, 93, 94, 95, 144,
 Terzimehić Ismet 34, 46, 50, 52, 55,
 56f, 71f, 74, 75, 76, 79f, 107, 116,
 118, 119, 140, 141, 142,
 Tikvina Ibrahim 141,
 Tikvina Kevsera 48,
 Tikvina (Avdage) Muhamed 64,
 Tolstoj Nikolajevič Lav 95,
 Topuzović Mustafa 67,
 Tošić Vasilije (Vasa) 60,
 Traven B. 95,
 Tufekčić Mehmedalija 117, 143,

U.

Udovičić Aiša 96,
 Udovičić Hatidža (Tidža) 48, 59, 71f,
 Ugljen Čazim 47, 55, 140,
 Uvejs Hamdija 75,

V.

Vajner Slaviša (Čića) 78, 123,
 Vasić Nenad 45,
 Vasić Predrag 45,
 Verfel Franc 18,
 Vidošić Štefica 67,
 Vidošić Tihomil 167,
 Vizarić Josif Staljin 96,
 Vlahbegović Jovo 60,
 Vranić Šukrija 60, 64, 68,
 Vučijaković Muhamed 112,
 Vukajlović Danilo 46, 71f, 103, 107,
 129,
 Vukajlović (Bogić) Jelka 46,
 Vuković Gojko 24,

Z.

Zagorčić Mujčin 60,
 Zahirović Hidajeta (Hida) 65,
 Zečević Safet 75,
 Zekić Senija 13,
 Zubac Jovo 103,
 Zuber Mara 46, 71f, 107, 129,

Ž.

Žderić Petar 65, 67,

BILJEŠKA O PISCU

Alikalfić (Ibrahima) Fazlija se rodio u Donjoj Mahali u Mostaru 8. septembra 1910. Osnovnu školu i realnu gimnaziju završio je u Mostaru i maturirao 1928. godine. Kao stipendista Republike Čehoslovačke, studirao je u Pragu i stekao zvanje inženjera šumarstva (1934). Na studijama se isticao društveno-političkim radom među naprednim, marksistički opredijeljenim jugoslavenskim studentima i više godina zauzimao položaj predsjednika Društva jugoslovenskih tehničara u Pragu.

Po završenim studijama radio je kao šumarski stručnjak u Šumskoj upravi i Direkciji šuma u Mostaru. U javnom životu vidno se angažovao u kulturnom i političkom radu među lijevo orijentisanim mladim intelektualcima Mostara. Zajedno sa dr Safetom Mujićem bio je inicijator angažovanja u tadašnjoj Gajretovoj biblioteci (1936) i njenog preusmjerenja u programu i akcijama. Najprije je dvije godine zauzimao položaj sekretara Biblioteke, a 1938. godine je izabran za predsjednika Muslimanske narodne biblioteke i na toj funkciji ostao neprekidno do zabrane njenog rada od strane ustaških vlasti, u aprilu 1941. godine.

U toku rata i okupacije zemlje odmah od početka, neprekidno i organizovano je radio za narodnooslobodilački pokret. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Optužen za komunističku aktivnost, proveo je 1941. godine tri mjeseca u zatvoru ustaškog Pokretnog prijedlog suda u Sarajevu. Nezavisna Država Hrvatska ga je otpustila iz službe. U partizanskim jedinicama je zauzimao razne rukovodeće položaje. Prošao je Neretvu i Sutjesku. Na Prvom zasjedanju (Mrkonjić-Grad, 1943) izabran je za vjećnika ZAVNOBiH-a i zamjenika vijećnika AVNOJ-a. Na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a (Sarajevo, april 1945) izabran je za sekretara Narodne skupštine Bosne i Hercegovine. Poslije toga, skoro tri godine je zauzimao položaj pomoćnika ministra šumarstva u Vladi NRBiH.

Početkom 1949. godine izabran je za profesora na Šumarskom odsjeku novoformiranog Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Sarajevu za predmet »Uzgajanje šuma« i na toj dužnosti ostao do kraja svog radnog staža (1972). Za to vrijeme bio je dvaput dekan Fakulteta. U dva mandatna perioda uzastopce (1965—1969) biran je za rektora Univerziteta u Sarajevu. Objavio je niz radova iz šumarske na-

uke i struke. Za zasluge stečene na unapređenju šumarske nauke i struke i za organizovanje i razvoj Univerziteta, dodijeljeno mu je najviše priznanje — zvanje počasnog doktora nauka Univerziteta u Sarajevu.

Biran je na razne visoke funkcije u brojnim društvenim organizacijama i organizacijama u Republici i Federaciji. Bio je poslanik Narodne skupštine Bosne i Hercegovine i Narodne skupštine Jugoslavije. Član je KPJ (SKJ) od 1942. godine. Bio je i član kontrolne komisije CK SKBiH, član Glavnog odbora Narodnog fronta i Socijalističkog saveza NR BiH itd.

Dobitnik je nagrade ZAVNOBiH-a, najvišeg društvenog priznanja SRBiH. Za dugogodišnji plodan rad dodijeljena su mu i mnoga druga visoka priznanja. Počasni je član Saveza inženjera i tehničara Jugoslavije, Bosne i Hercegovine, Saveza šumarskih inženjera Jugoslavije. Odlikovao je brojnim ordenima SFRJ, između ostalih i Ordenom Republike sa zlatnim vijencem, Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem, Ordenom rada sa crvenom zastavom i dr. Od 1983. godine je član Savjeta Republike Bosne i Hercegovine.

S A D R Ž A J

IZVODI IZ RECENZIJA	— — — — —	9
PREDGOVOR	— — — — —	11
PRILIKE U KOJIMA JE BIBLIOTEKA DJELOVALA	— — —	15
OSNIVANJE BIBLIOTEKE I NJEN RAZVOJ	— — — — —	28
OBlici KULTURNO-PROSVJETNOG RADA BIBLIOTEKE	— —	51
BIBLIOTEKA U DRUŠTVENO-POLITIČKOJ AKCIJI	— — — —	72
ZABRANA RADA BIBLIOTEKE	— — — — —	92
ČLANOVI UPRAVNOG ODBORA BIBLIOTEKE POGINULI U NOB		101
— Dr Safet Mujić	— — — — —	101
— Ismet Terzimehić	— — — — —	116
— Ismet Milavać	— — — — —	120
— Džemšid (Džemšo) Šarić	— — — — —	126
— Salih Gozo	— — — — —	132
— Enver Dadić	— — — — —	138
PRILOZI	— — — — —	140
LITERATURA	— — — — —	143
REGISTAR IMENA	— — — — —	145
ČILJEŠKA O PISCU	— — — — —	151

Izdavač

**Skupština opštine Mostar — Odbor za organizaciju izrade priloga istoriji
revolucionarnog radničkog pokreta i NOB-e Mostara**

Lektor

Prof. dr Asim Peco

Korektor

Prof. Borivoje Borožan

Tehnički urednik

Ljubo Gordić

Štampa

ŠRO »Rade Bitanga« Mostar

Za Štampariju

Emir Vukotić, graf. inž.

Tiraž

1.500 primjeraka

Štampanje završeno januara 1985. godine

